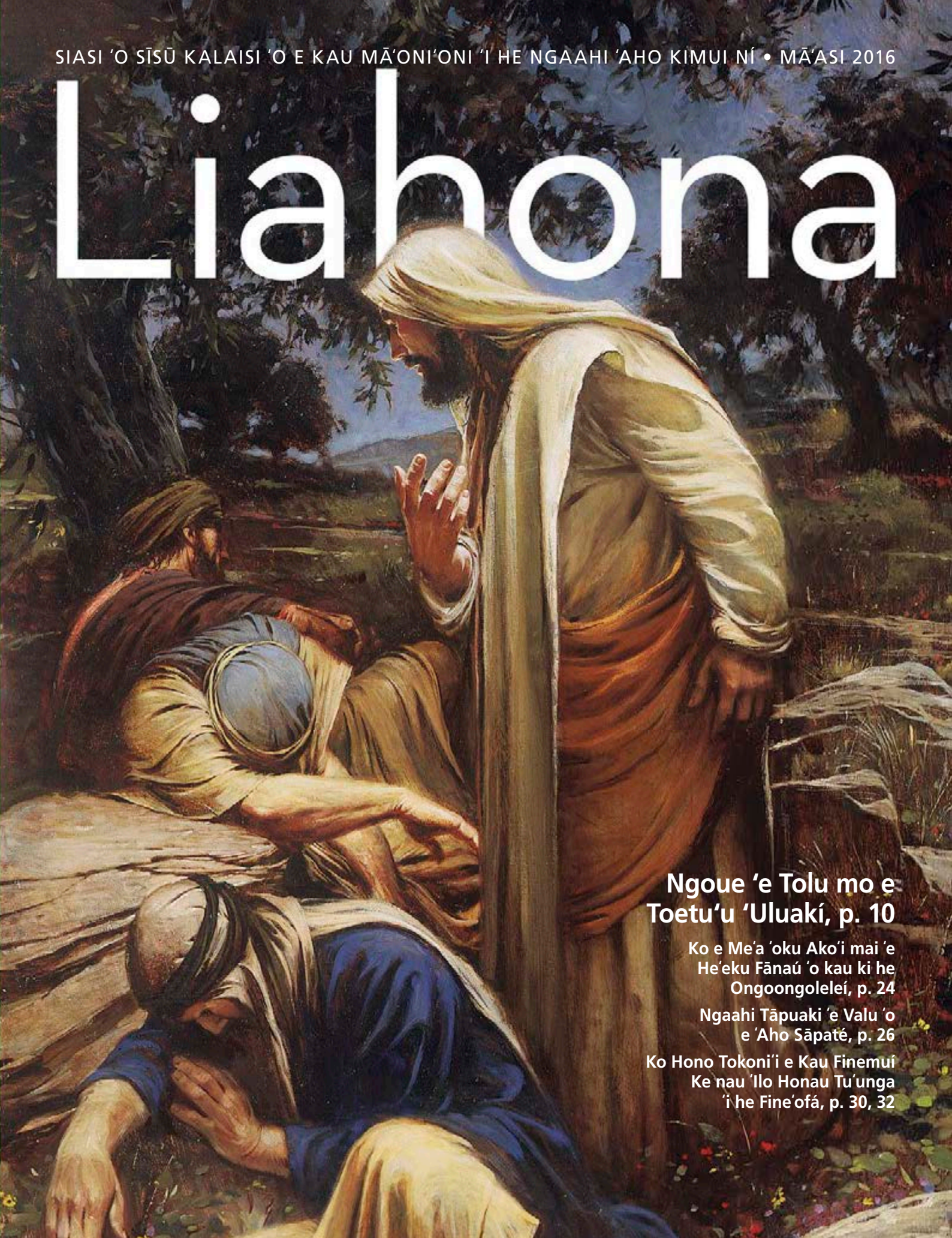

Liahona

**Ngoue 'e Tolu mo e
Toetu'u 'Uluaki, p. 10**

Ko e Me'a 'oku Ako'i mai 'e
He'eku Fānaú 'o kau ki he
Ongongolelei, p. 24

Ngaahi Tāpuaki 'e Valu 'o
e 'Aho Sāpaté, p. 26

Ko Hono Tokoni'i e Kau Finemu'i
Ke nau 'Ilo Honau Tu'unga
'i he Fine'ofá, p. 30, 32

*“Kuo tukuange au ‘e
he ‘Otuá mei he fale
fakapōpulá, kae ‘umaã
mei he ngaahi ha’í,
pea mo e maté; ‘io,
pea ‘oku ou falala
kiate ia, pea te ne
kei fakahaofi au.”*

‘Alamá 36:27

4

NGAAHI PŌPOAKÍ

4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí: "Ako 'Iate Au"
Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahi: Ngaohi 'i he Tatau 'o e 'Otuá

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

16 Ko Hono Ma'u Ho'o Mo'uí
Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson
'Oku 'uhinga hono ma'u ko ia 'etau mo'uí 'i he 'etau li'aki mo'uí ma'á e Fakamo'uí ki hono faka'atā mo fakahāhā ko ia hotau tu'unga fakaākongā.

1 HE TAKAFÍ

'I mu'á: *Ma'u ā Ha Mālōlō*, fai 'e Walter Rane.
'I loto he takafi mu'á: Faitaa'i 'e he iStock/Thinkstock 'I loto he takafi muí: Tāvalivali
© YakimSerg/iStock/Thinkstock.

24 Ko hono Ma'u 'o e Ngaahi Fakakaukau 'o e Ongongolelei 'o fakafou 'i he Tu'unga Fakaefa'eé
Fai 'e Katy McGee
Kuo tokoni 'i au 'e ha'aku ngaahi a'usia mo 'eku fānaú ke mahino ange ai kiate au hoku vā mo e Tamai Hēvaní.

26 Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e 'Aho Sāpaté
Fai 'e Marissa Widdison
'Oku vahevahe 'e he kāingalotú e ni'ihī 'o e ngaahi tāpuaki kuo nau mātā mei hono tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oní'oní.

30 Lahi Ange e Faitataú 'i he Faikehekehé
Fai 'e Bonnie L. Oscarson mo Linda K. Burton
Tatau ai pē pe 'okú ke 'i he Kau Finemuí pe 'i he Fine'ofā, 'oku mou kei hoko pē ko e kau fafine 'i he ongoongolelei 'e lava ke fefakahounga 'i'aki, feako'aki, mo fetokanga 'i'aki.

32 Hiki atu ki he Fine'ofā
Ko e hā te ke lava 'o fai ko ha taki 'o e Finemuí pe Fine'ofā ke faingofua ange ai e hiki atu 'a e kau finemuí ki he Fine'ofā?

36 Ko e Maama 'o e 'Aho Haohaoá
Fai 'e 'Eletā Larry R. Lawrence
Ko e ngaahi founa 'e nima te tau lava ai 'o ngaohi ha maama 'oku ulo lahi angé 'i loto 'iate kitautolu.

NGAAHI TAFa'AKÍ

8 Kí'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Okatopa 2015

10 Talafungani 'o e Ongongolelei: Ko e Ngoue 'e Tolu 'a e 'Otuá
Fai 'e 'Eletā Bruce R. McConkie

41 Mūsiká: Ko ha Tangata Haohao
Fai 'e David B. Larsen mo Janice Kapp Perry

42 Le'o 'o e Kau Mā'oní'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai: Toetu'ú — Ko e Kamata'anga 'o e Mo'ui Ta'e-Fa'a-Maté
Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

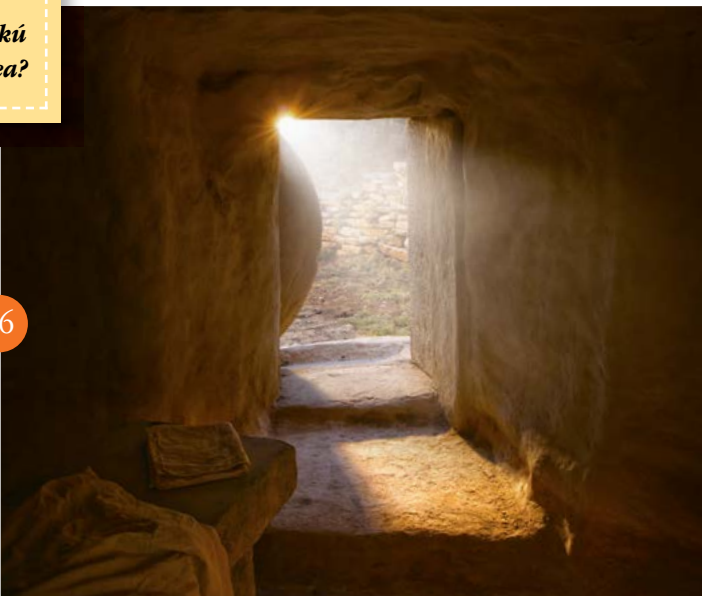

46 Ongo'i e Laumālie 'o e 'Inisititiutí

Fai 'e Jennifer Bohorquez Gomez
Ne faifai pē peá u 'ilo ha feitu'u na'e 'ikai ke u tuenoa ai 'i hono paotoloaki 'eku ngaahi tu'unga mo'uí.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i he makasini ko 'ení. Ki'i Tokoni: 'Okú ke tā ha me'alea?

48 Ko e Fakalelei 'a Hotau Fakamo'uí

Fai 'e Eletā M. Russell Ballard
'Oku fakahaa'i mai 'e he sīpinga 'a e Fakamo'uí hono mahu'inga 'o e kakapa atu ki he tokotahá.

52 Ko e Ngaahi Talatupu'a 'e Valu fekau'aki mo e Fakatomalá

'Oku faingata'a he taimi 'e ní'ihí e fakatomalá, ka 'e tokoni e mahino 'a e ngaahi me'á ni.

56 Pousitā: Na'á ne Ikuna'i 'a e Maté

57 'Oku ou Ongoi' . . .

'Okú ke ongo'i ta'elata? loto-fo'i? puputu'u? Faka'aonga'i ha taha 'o e ngaahi kaati folofola ko 'ení ke ke ma'u ai ha 'ilo fakapapau ki he Fakalelei 'a Kalaisí.

61 Ngaahi Tali mei he kau Taki 'o e Siasí: Founga Hono Langa 'o e Uouangatahá

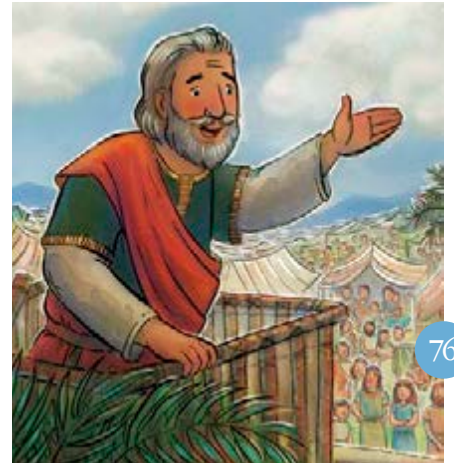
Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

62 'UHINGA 'ETAU FAKAHOKO E PAPITAISO MA'Á E KAU PEKIÁ

Ko e hā 'oku hoko 'i he tafa'aki 'e taha 'o e veilí 'i he taimi 'oku tau fakahoko ai 'a e ngaahi papitaiso 'i he tempalé?

64 'Oku ou 'ilo 'Oku Mo'ui Hoku Huhu'í

'I kai fakahā e hingoá Na'e fakamanatu mai 'e hoku ki'i tehiná neongo na'e 'ikai 'i ai 'emau mātu'á, ka na'e 'i ai 'a Kalaisí.

66 Ko ha Mata'itofe Mo'oni

Fai 'e Amy M. Morgan
'E lava nai 'a Seta 'o mavahe mei hono fāmílí ke ako hono tā 'o e pianó?

68 Ko ha Fo'i Lole 'e Taha

Fai 'e Brad Wilcox
Na'e fakamatala'i 'e Hōsē ki hono kaungāme'á 'a e 'uhinga na'e 'ikai ai ke ne kai 'a e fo'i lole kofi.

70 Ngaahi tali mei ha 'Aposetolo: 'E lava fēfē nai ke 'oua te u fu'u hoha'a?

Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

71 Ko 'Etau Pēsī

72 Sitepu 'e taha Ofi Ange ki he Toetu'ú

'Ahi'ahi fakahoko 'a e 'ekitiviti uike 'e fā ko 'ení mo ho fāmílí 'i he uike takitaha 'o fai atu ki he Toetu'ú.

74 Ko Ha Mo'unga'i Tangata 'i he Tohi 'a Molomoná: Na'e Loto-To'a 'a 'Apinetai

75 Te u Lava 'o Lau 'a e Tohi 'a Molomoná

76 Ngaahi Talanoa mei he Tohi 'a Molomoná: 'Oku Ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní Hono Kakai

79 Peesi Valivalí: 'Oku Tau Fanongo he 'Aho ni ki Hotau Palofita

MĀ'ASI 2016 VOLUME 40 FIKA 3
LIAHONA 13283 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisī 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā:

Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

Ētita: Joseph W. Sitati

Kau Tokoni Ētita: James B. Martino, Carol F. McConkie

Kau Ētivaisā: Brian K. Ashton, Randall K. Bennett, Craig A. Cardon, Cheryl A. Esplin, Christoffel Golden, Douglas D. Holmes, Larry R. Lawrence, Carole M. Stephens

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipā:

Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Megan VerHoef

Timi ki hono Tohi mo hono Ētita: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jill Hacking, Charlotte Larcabal, Mindy Anne Leavitt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirik, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu' 'o e Makasini: Jeanette

Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnson, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahatahai 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahatahai 'o e Makasini:

Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Katie Duncan, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'ū: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni Ētita: Patrick Taufa

Kaungā Ētita

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi *Liahona* he ta'u oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke: Senitā Tufakā'anga Nāunau, Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke mā'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufakā'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'nitāneti 'i he *liahona.lds.org*; 'i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe T-meili ki he *liahona@ldschurch.org*.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulisi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'anga 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēniā, Pisilama, Kempoutia, Pulu'āliā, Sepuano, Saina, Saina (fakafāingofuā), Koloēsiā, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitāniā, Esitonia, Fisi, Finilani, Falanisēe, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsīā, Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsīā, Ha'amoā, Silovēniā, Sipeini, Suisalanī, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. (Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatata mo e lea fakafonua.)

© 2016 'e he Intellectual Reserve, Inc. Mā'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi fakatāta 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiale pe faka'aonga'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'ai atu ai hano fakatapatupatu, 'i he tafa'aki 'oku fakamatalā ai e tokotaha 'oku 'aana e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatū'asila 'a e ngaahi fahu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; T-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

March 2016 Vol. 40 No. 3. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5).

NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Mā'á e Efiāfi Fakafāmili 'i 'Apí

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo e ngaahi 'ekitiviti 'e lava ke faka'aonga'i 'i he efiāfi fakafāmili 'i 'apí. Ko ha sīpinga 'eni 'e ua.

“Ko e founa hono Langa 'o e Uouangatahá,” peesi 61:

'Oku fakamanatu mai 'e Palesiteni 'Aealingi kiāte kitautilo ko e founa 'e taha 'e lava ke tau fatu 'aki e uouangatahá ko e lea lelei ki he taha kotoa pē. Te ke lava 'o akoako 'a e lea 'ofā 'aki hano fakatāta'i ha ngaahi tūkunga pea tuku ai ki he kau mēmipā 'o e fāmili ke 'omi 'enau fakakaukāu fekau'aki mo e nīihi kehē. Te ke lava 'o faka'aonga'i ha ngaahi fahu'i hangē ko e “Oku fēfē ho tokou'á?” pe “Okū ke sa'ia 'i ho'o faiaiko Lautohi Faka-Sāpatē?” Talanoa ki ha ngaahi founa 'e lava ai ke ke lea 'ofa ange ki he taha kotoa pea toe uouangatahá ange ai 'a e fāmili. Te ke lava 'o faka'osi 'aki ho'omou

efiāfi fakafāmili 'i 'apí hono hiva'i e “Kapau te Tau Fé'ofofani” (*Ngaahi Himi*, fika 142).

“Ko ha Mata'itofe Mo'oni,” peesi 66:

Fakakaukau ki hano fakahoko ha fakatupulaki talēniti fakafāmili. Te ke lava 'o hiki ha ngaahi talēniti kuo 'osi fakatupulaki pe fie fakatupulaki 'e he kau mēmipā 'o e fāmili. Te ke ala fakakaukāu foki ha ngaahi fakakaukau ki hono fakalele'i mo faka'aonga'i e ngaahi talēniti ko iā. Te ke lava 'o fahu'i, “Ko hai 'i hotau fāmili, uōti, pe feitu'ū 'e ala 'aonga ki ai e ngaahi talēniti hotau fāmili?” Fakakaukau ke fokotu'ū ha palani ke fakatupulaki mo faka'aonga'i ho ngaahi talēniti ke tokoni ki he Tamai Hēvani 'o hangē ko ia ne fai 'e Seta 'i he talanoā.

TOE LAHI ANGE 'I HE 'INITANETI

'Oku mā'u 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org. 'Alu ki he [Facebook.com/liahona.magazine](https://www.facebook.com/liahona.magazine) (mā'u 'i he lea faka-Pilitāniā, faka-Potukali, mo e faka-Sipēnisī) ke mā'u ha ngaahi fakakaukau ki he efiāfi fakafāmili 'i 'apí, ngaahi tokoni ki he lēsoni he Sāpatē, mo e ngaahi fakamatala te ke lava 'o vahevahe mo ho fāmili mo e kaungāme'ā.

NGAAHI KAVEINGA 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

'Aho Sāpatē, 26
Ako folofolá, 4, 36
Faiaiko 'a'ahi, 43
Fakalelei, 10, 41, 48, 56, 57, 80
Fakamolemolē, 52
Fakatomalá, 52
Feilaulá, 66
Fine'ofá, 30, 32
'Inisititiutí, 46
Kau Finemuí, 30, 32
Lea 'o e Potó, 68
Loto-to'a, 74
Lotú, 46

Māmá, 36
Natula Faka-'Otuá, 7
Ngaahi talēniti, 66
Ngaahi tāpuaki 'o e la-kanga fakataula'eiki, 45
Ngāue fakafaifekau, 26, 68
Ngāue fakatemipalē, 36, 62
Ngāue Tokoni, 4, 16, 26, 32, 36, 43
Nonga, 42
'Ofá, 4, 16, 24, 36
Palani 'o e fakamo'ui, 62, 80

Sīsū Kalaisi, 4, 10, 16, 24, 41, 48, 56, 57, 64, 72, 80
Toetu'ū, 10, 41, 56, 72
Toetu'ū, 10, 48, 56, 62, 72, 80
Tohi 'a Molomoná, 74, 75, 76
Tui, 10, 24, 45, 70
Tu'unga Fakaākongá, 16
Tu'unga fakafā'eé, 24
Ului, 4, 42
Uouangatahá, 61
Vahehongofulú mo e ngaahi foaki, 44

Fai 'e Palesiteni
Thomas S. Monson

“AKO 'IATE AU”

Ihe Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, 'oku tau hoko kotoa ko e kau faiako mo e kau ako. 'Oku 'omi 'e he 'Eiki 'a e fakaafe ko enī ki he taha kotoa: “Ako 'iate au . . . pea te mou 'ilo ai 'a e fiemālié ki homou laumālié.”¹

'Oku ou fakaafe 'i 'a e Kāingalotu kotoa ke nau fakalaululoto 'i hono fai iā ki he'enu feinga ke ako'i mo ako pea sio ki he Fakamo'uí ko hotau Fakahinohinó. 'Oku tau 'ilo'i ko e “[faiakó ni] kuo ha'u mei he 'Otuá”² na'e mahulu hake ia 'i ha faiako pē. Ko Ia na'á ne ako'i kitautolu ke 'ofa ki he 'Eiki ko hotau 'Otuá 'aki hotau lotó kotoa, laumālié kotoa, mālohí kotoa, mo hotau 'atamaí kotoa, pea ke 'ofa ki hotau kaungā'apí 'o hangē pē ko kitautolú, ko e Faiako Tu'uki-mu'á mo e Fa'ifa'itaki'anga 'o e mo'ui haohaoá.

Ko Ia ia na'e pehē: “Ha'u, 'o muimui 'iate au.”³ “Kuó u fokotu'u ha sippinga kiate kimoutolu.”⁴

Kapau 'e 'Ikai Liliu 'a Kimoutolu

Na'e ako'i 'e Sīsū ha mo'oni faingofua kae mahu'inga 'o hangē ko ia 'oku hā 'i he tohi Mātiú. Hili 'Ene 'alu hifó mo 'Ene kau ākongá mei he Mo'unga 'o e Liliú, na'a nau tu'u 'i Kāleli pea nau ō leva ki Kāpaneume. Na'e ha'u ai 'a e kau ākongá kia Sīsū, 'o fehu'i ange:

“Ko hai 'oku lahi 'i he pule'anga 'o e langí?

“Pea ui 'e Sīsū ha tamasí'i sí'i ke 'alu ange kiate ia, 'o ne tuku ia ki honau há'oha'ongá,

“O ne pehē, 'Oku ou tala mo'oni atu kiate kimoutolu, *Kapau 'e 'ikai liliu 'a kimoutolu*, ke tatau mo e tamaiki íkí, 'e 'ikai te mou hū ki he pule'anga 'o e langí.”⁵

'I he Siasí, 'oku 'ikai ko e taumu'a hono ako'i 'o e ongoongoleléi ke hua'i atu ha fakamatala ki he 'atamai 'o e fānau 'a e 'Otuá, 'o tatau ai pē 'i 'api, 'i he lokiakó, pe 'i he mala'e 'o e ngāue fakafaipekaú. 'Oku 'ikai ko hano fakahā ia 'a e lahi 'o e 'ilo 'oku ma'u 'e he mātu'á, faiakó, pe faifekau. 'Oku 'ikai ko hono fakalahi pē ia 'o e 'ilo fekau'aki mo e Fakamo'uí pea mo Hono Siasí.

Ko e tefito'i taumu'a 'o hono ako'i ke tokoni ki he ngaahi foha mo e ngaahi 'ōfetine 'o e Tamai Hēvaní ke foki ki Hono 'afio'angá pea fiefia mo Ia 'i he mo'ui ta'engatá. Ke fai 'enī, kuo pau ke poupu'u kinautolu 'e hono ako'i 'o e ongoongoleléi 'i he hala 'o e mo'ui fakaākonga faka'ahó mo e ngaahi fuakava toputapú. Ko e taumu'á ke ue'i fakalaumālie 'a e tokotaha fakafo'ituituí ke fakakaukau, ongo'i pea ngāue leva ke mo'ui 'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi. Ko e taumu'á ke fakatupulaki e tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí pea *ului* ki He'ene ongoongoleléi.

Ko e ako'i ko ia 'oku tāpuekina mo fakaului mo faka-hao'í 'a e ako'i 'oku fa'ifa'itaki ki he sippinga 'a e Fakamo'uí. Ko e kau faiako ko ia 'oku fa'ifa'itaki ki he sippinga 'a e Fakamo'uí 'oku nau 'ofa mo tokoni'i 'a kinautolu 'oku nau ako'i. 'Oku nau ue'i fakalaumālie 'enu kau fanongó 'aki ha ngaahi lēsoni ta'engata 'o e mo'oni fakalangí. 'Oku nau mo'ui 'aki ha mo'ui 'oku tuha ke muiaki.

'Ofa mo Tokoni

Na'e fisikitu'a mei he ngāue kotoa 'a e Fakamo'uí 'a e 'ofa ki he kaungā'apí. Ko hono mo'oní, na'e fa'a hoko 'Ene 'ofá mo e ngāue tokoní ko 'Ene akonakí. 'I he founa tatau, ko e kau faiako 'oku ou manatu'i lelei tahá 'a e kau faiako na'a nau 'ilo'i, 'ofa'i, mo tokanga'i 'enu fānau akó. Na'a nau fekumi ki he sipi heé. Na'á nau ako'i 'a e ngaahi lēsoni 'i he mo'uí 'a ia te u manatu'i ma'u ai pē.

Ko Lusi Kētisi 'a e taha 'o e kau faiako peheé. Na'á ne 'ilo'i 'ene fānau akó takitaha. Na'á ne 'a'ahi ma'u pē kiate kinautolu ne lí'aki lotu he Sāpaté pe 'ikai pē ke ha'ú. Na'a mau 'ilo'i na'á ne tokanga kiate kima'utolu. Kuo te'eki pē ngalo e fefiné ni 'iate kima'utolu pe ko e ngaahi lēsoni na'á ne ako'i.

'I ha ngaahi ta'u lahi mei ai, 'i he fakaofi atu 'a Lusi ki he ngata'anga 'o 'ene mo'uí, ne u 'a'ahi kiate ia. Ne ma talanoa fiefia ki he ngaahi 'aho 'i he'ene hoko ko homau faiakó. Ne ma talanoa fekau'aki mo e tokotaha kotoa pē he kalasí

Mahalo ko e 'amanaki lelei ma-'ongo'onga taha 'e lava ha faiako 'o foaki ko e 'amanaki lelei 'oku ma'u 'i he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi.

"Pea ko e hā 'a e me'a ke mou 'amanaki lelei ki ai?" Ko e fehu'i ia 'a Molomoná. "Vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu te mou ma'u 'a e 'amanaki lelei 'i he fakalelei 'a Kalaisi pea mo e mālohi 'o 'ene toetu'ú, ke fokotu'u hake ki he mo'ui ta'engata, pea 'e fai 'eni koe'uhi ko ho'omou tui kiate ia."⁸

Kau faiako, hiki hake homou le'ó pea fakamo'oni ki he natula totonu 'o e Tolu'i 'Otuá. Fai ho'o fakamo'oni fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná. 'Oatu 'a e ngaahi mo'oni nāunau'ia mo faka'ofa'ofa 'oku 'i he palani 'o e fakamo'uí. Faka'aonga'i e ngaahi nāunau kuo fakangofua 'e he Siasí, tautautefito ki he ngaahi folofolá, ke ako'i 'a e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo fakafoki maí 'i honau tu'unga haohaoa mo mahinongofua. Manatu'i 'a e fekau 'a e Fakamo'uí ke "kumi lahi 'i he ngaahi [folofolá] koe'uhí 'oku mou 'amanaki ke ma'u ai 'a e mo'ui ta'engata: pea ko ia ia 'oku fakamo'oni kiate aú."⁹

Tokoni ke mahino ki he fānau 'a e 'Otuá 'a e me'a 'oku mo'oni mo mahu'inga 'i he mo'uí ni. Tokoni'i kinautolu ke fakatupulaki 'a e mālohi ke fili 'a

mo e me'a 'oku nau takitaha fai he taimi ní. Na'e tu'uloa 'ene 'ofá mo 'ene tokangá 'i ha to'u tangata.

'Oku ou 'ofeina 'a e fekau 'a e 'Eikí 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá:

"Oku ou fai kiate kimoutolu 'a e fekau ke mou feako'i'aki 'iate kimoutolu 'a e tokāteline 'o e pule'angá.

"Ke mou ako'i faivelenga pea 'e 'iate kimoutolu 'a 'eku 'ofá."⁶

Na'e faiako faivelenga 'a Lusi Kētisi koe'uhí ko 'ene 'ofa ta'etukuá.

Foaki 'a e 'Amanaki Lelei mo e Mo'oni

Ne fale'i e 'Aposetolo ko Pitá 'o pehē, "Mou nofo teu pē ke talia . . . 'a e tangata kotoa pē 'e 'ekea 'a kimoutolu ki hono 'uhinga 'o e 'amanaki lelei 'oku 'iate kimoutolú."⁷

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

'Oku fakaafe'i kitautolu 'e Palesiteni Monisoni ke tau "fakalaululoto 'i hono fai iá ki [he'etau] feinga ke ako'i mo ako pea sio ki he Fakamo'uí ko hotau Fakahinohinó." Te ke ala fakakaukau ke fekumi 'i he ngaahi folofolá mo kinautolu 'okú ke 'a'ahi ki ai ke ma'u ha ngaahi fakakaukau ki he ngaahi founa na'e

faiako mo ako ai 'a Sisū Kalaisi. Te ke lava 'o kamata 'aki ha ni'hi 'o e ngaahi potufolofola na'e lau ki ai 'a Palesiteni Monisoni 'o hangē ko e Mātiu 11:29, Sione 5:30, mo e Ma'ake 4:2. Te ke lava 'o alea'i e founa 'e lava ke tokoni'i ai koe 'e he me'a náá ke ako fekau'aki mo Kalaisi ke ke "ma'u ai Hono mālohi fakalangí."

e ngaahi hala te ne malu'i kinautolu 'i he hala ki he mo'ui ta'engata.

Ako'i 'a e mo'oní, pea 'e tokoni'i 'e he Laumālie Mā'oní'oní ho'o ngaahi feingá.

“Ako 'iate Au”

Koe'uhí na'e talangofua kakato mo fakavaivai 'a Sisū Kalaisi ki He'ene Tamaí, na'á Ne “tupulaki 'i he potó . . . mo e lahí, pea na'e 'ofeina ia 'e he 'Otuá mo e tangatá.”¹⁰ 'Oku tau ma'u nai 'a e lotu fakapapau ke fai e me'a tatau? Hangē pē ko hono ma'u 'e Sisū 'a e “alo'ofa hoko mo e 'alo'ofa,”¹¹ kuo pau ke tau fa'a kātaki mo kīkītaki atu 'i he fekumi ki he māmá mo e 'ilo mei he 'Otuá 'i he'etau feinga ke ako e ongoongoleléi.

Ko e fakafanongó ko ha kongá mahu'inga ia 'o e akó. 'I he'etau teuteu ke ako'í, 'oku tau fekumi 'i he fa'a lotu ki ha ue'i fakalaumālie mo e fakamo'oni mei he Laumālie Mā'oní'oní. 'Oku tau fakalaululoto, lotua, faka'aonga'i e ngaahi lēsoni 'o e ongoongoleléi, pea tau fekumi ki he finangalo 'o e Tamaí ma'atautolú.¹²

Na'e “akonaki 'aki [e Sisū] . . . 'a e me'a kehekehe 'i he fakatātā,”¹³ 'a ia 'oku fie ma'u 'a e telingá ke fanongo, matá ke mamata, mo e lotó ke mahino kiate kinautolu. 'I he'etau mo'ui tāú, 'oku lava ke tau fanongo lelei ange ki he ngaahi fanafana 'a e Laumālie Mā'oní'oní, 'a ia 'e lava ke “ako'i [kitautolu] 'i he me'a kotoa pē, mo fakamanatu'i 'a [kitautolu] 'i he me'a kotoa pē.”¹⁴

'I he taimi 'oku tau tali ai 'a e fakaafe ongoongofua 'a e 'Eikí ke “Ako 'iate aú,” 'oku tau ma'u ai Hono mālohi fakalangí. Ko ia ai, tuku ke tau laka atu ki mu'a 'i he laumālie 'o e talangofua, 'o muimui ki hotau Fa'ifa'itaki'angá 'aki hono ako'i 'o hangē ko ia na'á Ne mei finangalo ke tau ako'í pea ako 'o hangē na'á Ne mei finangalo ke tau akó. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 11:29.
2. Sione 3:2.
3. Luke 18:22.
4. 3 Nifai 18:16.
5. Mātiu 18:1–3; toki tānaki 'a e fakamamafá.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:77–78.

7. 1 Pita 3:15.
8. Molonai 7:41.
9. Sione 5:39.
10. Luke 2:52.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:12.
12. Vakai ki he, Sione 5:30.
13. Ma'ake 4:2.
14. Sione 14:26.

FĀNAÚ

Ako fekau'aki mo Sisū

'Oku 'omi 'e he Laumālie Mā'oní'oní kiate kitautolu ha ngaahi ongo fakanonga ke tokoni ke tau 'ilo 'oku mo'oni 'a Sisū pea 'okú [Ne] 'ofa 'iate kitautolu. Hiki pe tā fakatātaai ha me'a kuó ke ako fekau'aki mo Sisū.

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'eni pea feinga ke 'ilo'i 'a e me'a ke vahevahé. 'E founa fēfē hano fakatupulaki 'e he mahino 'a e "Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani" ho'o tui ki he 'Otuá mo faitāpuekina 'a kinautolu 'okú ke tokanga'i 'i he faiaiko 'a'ahí? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefsociety.lds.org.

Ngaohi 'i he Tatau 'o e 'Otuá

"Pea na'e folofola 'a e 'Otuá, Ke tau ngaohi 'a e tangatá 'i hotau tataú, mo [hotau] angá. . .

"Ko ia na'e ngaohi 'a e tangatá 'e he 'Otuá 'i hono tataú, na'á ne ngaohi ia 'i he tatau 'o e 'Otuá; na'á ne ngaohi 'a kinaua ko e tangata mo e fefine" (Sēnesi 1:26–27).

Ko e 'Otuá 'a 'etau Tamai Hēvani, pea na'á Ne ngaohi kitautolu 'i Hono tataú. Na'e pehē 'e Palesitēni Tōmasi S. Monisoni kau ki he mo'oni ko 'eni: "Oku ma'u 'e he 'Otuá ko 'etau Tamai, ha telinga ke Ne fanongo 'aki ki he 'etau ngaahi lotú. 'Okú Ne ma'u ha fofonga ke Ne 'afio mai 'aki ki he 'etau ngaahi ngāué. 'Okú Ne ma'u ha ngutu ke folofola mai 'aki kiate kitautolu. 'Okú Ne ma'u ha mafu ke Ne ongo'i manava'ofa mo 'ofa mai ai kiate kitautolu. 'Okú Ne mo'oni. 'Okú Ne mo'ui. Ko 'Ene fānau kitautolu na'e fa'u 'i hono tataú. 'Oku tau fōtunga tatau mo Ia pea 'okú Ne fōtunga tatau mo kitautolu."¹

"Oku vakai 'a e Kāingalotu 'o e Siasí 'i ha fa'ahinga ongo kakato ko e tokotaha kotoa pē ko e fānau 'a e 'Otuá; 'oku nau fakakaukau 'oku fakalangi 'a e tokotaha kotoa pē 'i honau

tupu'angá, natulá mo e me'a 'oku nau malavá."² Ko e tokotaha kotoa pē ko "ha foha mo e 'ōfefine 'o ha mātu'a fakalangi."³

"Na'e 'ilo foki 'e he [Palōfita] ko Siosefa Sāmīta 'oku finangalo 'a e 'Otuá ke ma'u 'e He'ene fānau 'a e hākeaki'i tatau 'o hangē ko ia 'okú Ne ma'ú."⁴ Hangē ko e folofola 'a e 'Otuá, "He vakai, ko 'eku ngāué 'eni mo hoku nāunau—ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'e-ngata 'a e tangatá" (Mōsese 1:39).

Ngaahi Potufolofola Kehé

Sēnesi 1:26–27; 1 Kolinitō 3:17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:1

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "I Know That My Redeemer Lives," in Conference Report, Apr. 1966, 63.
2. Gospel Topics, "Becoming Like God," topics.lds.org; vakai foki ki he, Mōsese 7:31–37.
3. "Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
4. Gospel Topics, "Becoming Like God," topics.lds.org; vakai foki ki he, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitēni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 254.

Fakakaukau ki he Me'á ni

'Oku tokoni'i fēfē kitautolu 'i he'etau feohi mo e nīihi kehé 'e he 'ilo na'e ngaohi 'a e tokotaha kotoa pē 'i he tatau 'o e 'Otuá?

Tuí, Fāmīlī, Fakafiemālī

Mei he Folofolá

Na'e fekumi 'a e tokoua 'o Sēletí 'i he Tohi 'a Molomoná ki ha founa ke fakamāma'i 'aki 'a e ngaahi vaka lafalafa 'e valu ne fo'u ke fakafolau 'aki 'a e kau Sēletí 'i he funga 'o e ngaahi vai ki he fonua 'o e tala'ofá. Na'á ne "tutu 'o ngaohi mei he maká ha ngaahi fo'i maka iiki 'e hongofulu mā ono" pea ne lotu ki he 'Otuá ke "ala ki he ngaahi fo'i maká ni" 'aki Hono louhīi to'ukupú "ke ulu atu 'i he fakapo'ulí." Pea "na'e mafao mai 'e he ['Otuá] 'a hono to'ukupú 'o ala ki he ngaahi fo'i maká takitaha." Na'e mato'o 'a e veilí mei he mata 'o e tokoua 'o Sēletí, 'o "ne mamata ki he louhīi to'ukupú 'o e Eikí; pea na'e hangē ia ko e louhīi nima 'o ha tangata. . .

"Pea folofola 'a e 'Eikí kiate ia: 'Okú ke tui ki he ngaahi lea 'a ia te u lea 'akí?

"Peá ne tali ange: 'lo, 'Eiki."

Pea "na'e fakahā 'e he 'Eikí ia [ki he tokoua 'o Sēletí], 'o ne folofola, "Ikai kuó ke vakai na'e fakatupu koe 'i hoku tatau 'o'okú? 'lo, na'a mo e tangata kotoa pē na'e fakatupu 'i he kama'tangá 'i hoku tatau 'o'okú." (Vakai ki he 'Eta 3:1–17.)

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'OKATOPA 2015

"Ilonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pe ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē" (TEF 1:38).

'I ho'omou fakamanatu ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2015, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsi ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Fakakonifelenisi 'i he ngaahi pulusinga he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo hono faka'aonga'i e ngaahi akonaki fakamuimitaha 'a e kau palōfita mo e kau 'apostolo mo'uí pea mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

MAHU'INGA FAKATOKĀTELINE

Ko e Fakalelei 'a Hotau Fakamo'uí

"Kuo fai 'e he Fakalelei 'a hotau Fakamo'uí ha me'a 'oku mahulu hake 'i he mo'ui ta'e-fa'a-maté pē, tupu mei ha toetu'u fakaemāmani lahi, pea 'okú ne 'omi e faingamālie ke fakama'a kitautolu mei he angahalá 'aki e fakatomalá mo e papitaisó. 'Oku toe 'omai foki he'ene Fakalelei ha faingamālie ke tau lotu kiate la kuó Ne foua 'a 'etau ngaahi mamahi fakamatelie kotoa pē pea mo 'omi 'a e ivi ke fuesia 'a e ngaahi kavenga mafasia 'o e mo'ui

fakamatelié. 'Okú ne 'afio'i 'etau ngaahi mamahi, pea 'okú Ne 'i ai ke tokoni mai. Hangē ko e Samēlia lelei, ko e taimi 'okú ne 'ilo ai kuo tau kafo he véehalá, te Ne ha'ihai hotau kafó mo tauhi kitautolu (vakai Luke 10:34) 'Oku ma'a e tokotaha kotoa 'e kolé, 'a e ivi fakamo'ui mo fakaivia 'o e Fakalelei 'a Sísū Kalaisí.

'Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Fakamālohia 'e he Fakalelei 'a Sísū Kalaisí," Liahona, Nōvema 2015, 64.

KO HA TALA'OFA FAKAEPALŌFITA

Te Tau Lava 'o Fili ke Tui

"'Oku ou fakamo'oni neongo 'a e ngaahi taimi faingata'a, 'e folofola atu pē Fakamo'ui 'o hangē ko 'Ene folofola ki he tamai loto hoha'a 'i he hala femo'uekina 'o Kāleli, "'Oua na'a ke manavahē, ka ke tui pē."

Te tau lava 'o fili ke tui.

'He 'oku tau 'ilo'i e mafoa e ata 'o e māmā 'i he'etau tuí.

"Te tau 'ilo'i 'a e mo'oni.

"Te tau 'ilo'i 'a e melinó.

"Pea koe'uhí ko 'etau tuí, he 'ikai ke tau teitei fiekaia pe fieinua. 'E tokoni e ngaahi me'afuaki 'aloo'fa 'a e 'Otuá ke tau mateaki 'etau tuí pea te tau ongo'i 'e hotau laumālie 'o hangē ko ha 'matavai mapunopuna hake ki he mo'ui ta'engata' [Sione 4:14]. Te tau a'usia ha fiefia mo'oni mo tu'uloa."

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki, "'Oua Na'a ke Manavahē, ka ke Tui Pē," Liahona, Nōvema 2015, 79.

Ke lau, mamata, pe fanongo ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi, vakai, conference.lds.org.

FOKOTU'U HA MOTO FAKAFĀMILI

Fakatatau mo 'enau "ilo ki he 'alo'ofa mo e mālohi 'o e 'Eiki", na'e fili ai 'e he fāmili 'o Sisitā Neli F. Melioti ko 'enau moto fakafāmili 'a e, "E ola lelei e me'a kotoa pē." 'E lava ke alea'i homou fāmili 'a e founa 'oku fakamālohia ai kimoutolu 'e he Fakamo'ui, pea fokotu'u leva ha'amou moto fakafāmili. (Vakai, Neill F. Marriot, "Ko Hono Fakavaivai'i Hotau Lotó kihe 'Otuá," 30.)

NGAAHI TALI MA'Á E HOU'EIKI FAFINÉ

'Oku 'omi 'i he konifelenisi takitaha 'e he kau palōfita mo e kau 'apostoló 'a e ngaahi tali fakalaumālie ki he ngaahi fehu'i 'e lava ke ma'u 'e he kāingalotu 'o e Siasí. Faka'aonga'i ho'o makasini 'o Nōvema 2015 pe vakai ki he conference.lds.org ke ma'u 'a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ki he Siasí 'a e kau fafine tauhi fuakava he ngaahi 'aho kimui ní? — Vakai, Russell M. Nelson, "Ko ha Tautapa ki Hoku Tuofāfiné," 95.
- Ko e hā 'oku toputapu pea faka'eieiki ai e fatongia fakafāeé? — Vakai, Jeffrey R. Holland, "Vakai ki Ho'o Fāeé," 47.
- Ko e hā ho'o taumu'a 'i ho'o hoko ko ha fefine 'i he ngāue 'o e fakamo'ui? — Vakai, Carol F. McConkie, "I Heni ke Fai ha Ngāue Mā'on'i'oni," 12.
- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke tau 'ilo 'oku 'i ai hotau natula mo e iku'anga fakalangi? — Vakai, Rosemary M. Wixom, "Ko Hono 'Ilo'i Hotau Natula Faka-'Otuá," 6.

'OKU 'IKAI IKU LAUNOA HO'OMOU NGĀUÉ

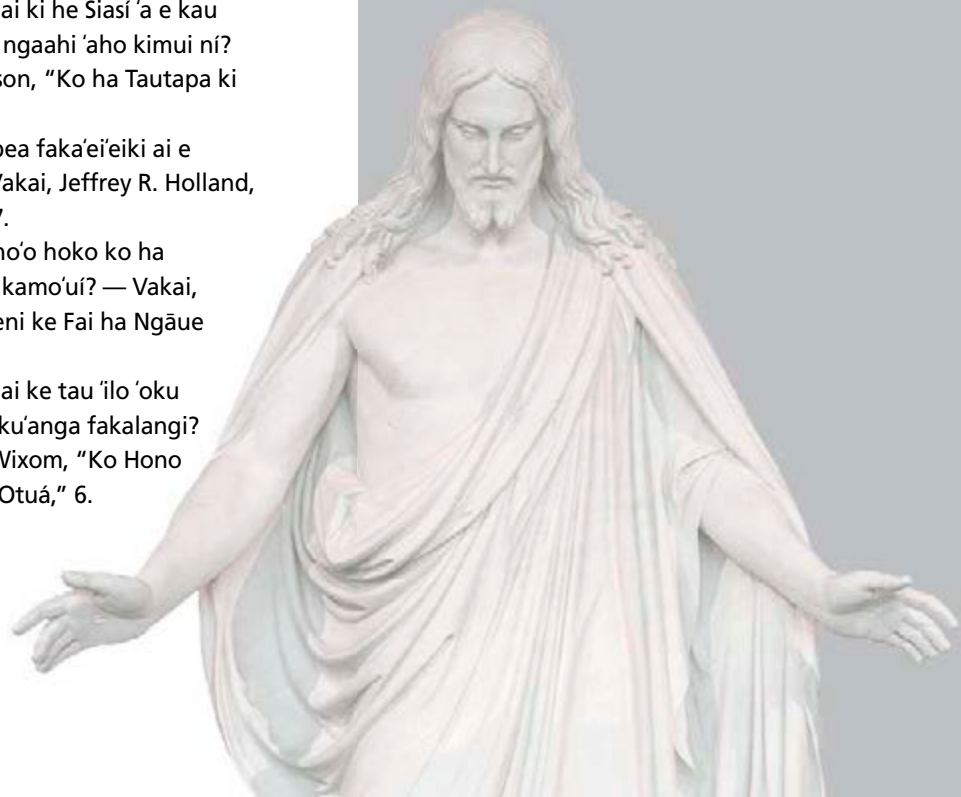
"Oku 'ikai mahu'inga ia pe ko e hā e angahala kuo tau fa'i pe ko e loloto e luo kuo tau tō ki aí. . . .

". . . Ko e me'a 'oku mahu'ingá ko e tautapa 'a Kalaisi ma'atautolu 'i he 'ao 'o e Tama'i. . . . Ko e me'a ia 'oku mahu'inga mo'oni pea 'oku totonu ke ne fakafo'ou 'etau 'amanaki lelei mo ha vilitaki ke toe feinga ange, ko'euhí kuo te'eki ai ke Ne fakangalo'i kitautolu.

'Oku ou fakamo'oni 'e 'ikai tafoki 'etau Fakamo'ui meiate kitautolu kapau te tau loto fakatōkikalo ke fekumi kiate la ka tau lava 'o fakatomala; 'e 'ikai loto e Fakamo'ui ke tau hē; pea he 'ikai ke ne pehē, "Oiauē, ko koe ai pē"; pea 'e 'ikai 'aupito ke Ne síaki 'a kitautolu ko'euhí ko e 'ikai mahino kiate kitautolu 'a hono faingata'a 'o e faka'ehiehi mei he angahalá. 'Oku mahino kotoa ia kiate la. . . .

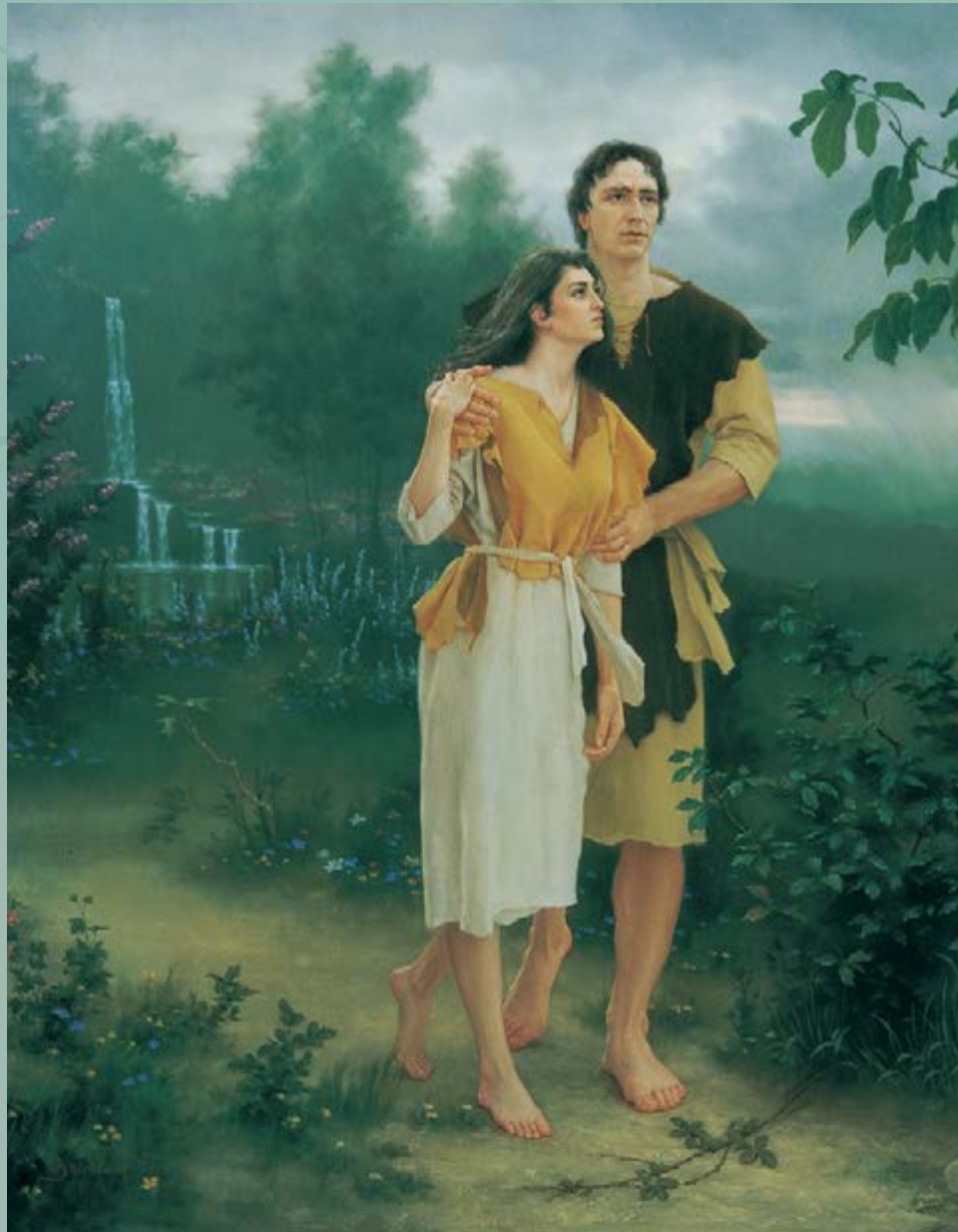
"Oku ma'u [e he] fakatomalá . . . e mālohi ke hiki hake 'a e ngaahi kavenga mafasiá kae fetongi kinautolu 'aki 'a e 'amanaki lelei."

Eletā Allen D. Haynie 'o e Kau Fitungofulú, "Ko e Manatu Kiate la 'Oku Tau Falalá," Liahona, Nōvema 2015, 122–23.

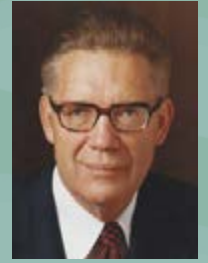

I 'Īlení, na'e fakatupu 'a e me'a kotoa pē 'i ha tu'unga fakapalataisí—'o 'ikai ke 'i ai ha mate, fakatupu, pea 'ikai ha ngaahi tu'unga 'o e sivi mo e 'ahi'ahi fakataimí.

Ne hifo 'a 'Ātama mo 'Ivi mei hona tu'unga ta'e-fa'a-mate mo nāunau'ia fakapalataisí ki ha māmani 'o e faingata'ā mo e sivi'i. 'Oku 'iloa 'eni ko e Hingá.

Fai 'e Eletā
Bruce R.
McConkie
(1915–1985)

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

KO E Ngoue 'e Tolu 'A E 'OTUÁ

*Kau fakataha mu'a mo
au 'i hono ma'u 'o ha 'ilo
pau ki he Fakalelei.*

Oku ou ongo'i, pea hangē 'oku ongo pehē mo e Laumālié, ko e tokāteline mahu'inga taha 'e lava ke u talakí, mo e fakamo'oni mālohi taha 'e lava ke u faí, ko e feilaulau fakalelei ko ia 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí.

Ko 'Ene Fakalelei 'a e me'a ma'ongo'onga taha kuo hoko pe 'e hoko talu mei he kamata'anga 'o e Fakatupú pea tuku'au mai 'i he ngaahi kuongá 'o a'u ki ha 'itāniti 'oku 'ikai hano ngata'anga.

Ko e tumutumu ia 'o e angalelei mo e 'alo'ofa ko ha 'otua pē te ne lava ke fakahokó. 'Oku tu'unga ai e ngāue kotoa e ngaahi tūkunga mo e tu'unga 'o e palani ta'engata 'a e Tamaí ki he fakamo'uí. . . .

Te u ngāue 'aki pē 'eku ngaahi lea 'a'aku 'i he'eku fakamatala ki he ngaahi me'a fakaofó ni, neongo te mou pehē ko ha ngaahi lea ia mei he folofolá, pe ko ha ngaahi lea ne lea 'aki 'e ha kau 'Aposetolo mo ha kau palófitā kehe.

Ko e mo'oni ne 'uluaki lea 'aki ia 'e ha ní'ihī kehe, ka ko ha ngaahi lea ia 'a'aku he taimí ni, he kuo fakamo'oni'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e 'Otuá kiate au 'oku mo'oni ia, pea 'i he taimi ní 'oku hangē ne 'uluaki fakahā pē ia 'e he 'Eikí kiate au. Ko ia ai, na'á ku fanongo ki Hono le'ó pea 'ilo'i 'Ene folofolá. . . .

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke kau fakataha mo au 'i hono ma'u 'o ha 'ilo pau kau ki he Fakalelei.

TOOHEMÁ: KO E NGOUÉ 'O TENUÍ, FAI E JAN BRUGHEL, THE ELDER © THYSEN-BORNER/STANCA/ART RESOURCE, NY; PALAZUÍ, FAI E JAN BRUGHEL, THE ELDER © BPK, BERLIN; GEMALDEGALERIE/ARND BRONKHORST/ART RESOURCE, NY; MAWAHE MEI HE NGOUÉ 'O E EDEB, IA E JOSEPH BRUCKEY, TOONATAU; KONGA NA'E TOO MEI HE KO HONG KAPUS 'O ATAMA MO 'O MEI HE NGOUÉ KO ITENÍ, IA E GARY L. KAPP; KONGA NA'E TOO MEI HE KO KALASÍ KI KEI DEWANI, IA E HARRY ANDERSON, KO E TOETUÚ, IA E HARRY ANDERSON

Ne talitali 'a e kau ākongā 'a Kalaisi 'i ha feitu'u ofi mai pē pea 'ikai fuoloa kuo nau mate mohe 'i he 'alu toko taha pē 'a Sīsū ki Ketisemanī. Pea nā'e "hā'e le mai [a Sīsū] ko hono liunga tohi, 'o ne pehē kiāte kinautolu, Ma'u pē ho'omou mohē, pea mālōlō: kuo lahi ia, kuo hokosia 'a e feitu'u pō; vakai, kuo lavaki 'i 'a e Foha 'o e tangatā ki he nima 'o e kau angahalā" (Ma'ake 14:41).

I Ketisemanī ('olungā) pea 'i Kolokota ('i lalō), nā'e lilingi ai 'e Sīsū Kalaisi Hono ta'ata'a pea pekia he kolosī. Nā'a ne fai e fakalelei ma'a e ngaahi angahala 'a e māmanī mo huhu'i kitautolu mei he Hingā.

Kuo pau ke tau si'aki e ngaahi faka'uhinga 'a e tangatá mo e potó 'o e kakai potó kae tokanga ki he Laumālie ko ia kuo foaki mai ke tatakí 'aki kitautolu ki he mo'oni kotoa pē.

Kuo pau ke tau fekumi 'i he ngaahi folofolá, 'o tali kinautolu ko e fakakaukau mo e finangalo mo e le'ó 'o e 'Eikí pea mo e mālohi 'o e 'Otuá ki he fakamo'uí.

'I he'etau lau, fakalaulauloto mo lotú, 'e ha'u ki he'etau fakakaukau ha fakatā 'o e ngoue 'e tolu 'a e 'Otuá—'a e ngoue ko 'Īteni, Ngoue ko Ketisemaní, mo e Ngoue 'o e Fonualoto ne 'Ikai Ai ha Tahá, 'a ē ne hā ai 'a Sisū kia Mele Makitaliné.

Te tau mamata 'i 'Īteni ki he me'a kotoa pē na'e fakatupu 'i ha tu'unga fakapalataisí—'ikai ke 'i ai ha mate, 'ikai ha fakatupu, pea 'ikai ha ngaahi tu'unga 'o e sivi mo e 'ahi'ahí.

Te tau 'ilo'i ko e fa'ahinga fakatupu ko iá, 'a ia 'oku 'ikai 'ilo ki ai e tangatá he taimi ní, 'a e founga pē 'e taha ke fakahoko ai 'a e Hingá.

Te tau toki mamata ai ki he hifo 'a 'Ātama mo 'Ivi, 'a e 'uluaki tangatá mo e 'uluaki fefiné, mei hona tu'unga ta'e-fa'a-maté mo e nāunau'ia fakapalataisí ke hoko ko e 'uluaki kakano fakamatelié 'i he māmaní.

'E hoko mai 'a e mo'ui fakamatelié ki he māmaní 'o kau ai 'a e mālohi 'o e fakatupú mo e maté. Pea koe'uhí ko e maumau-fonó 'e kamata ai ha tu'unga 'ahi'ahi'anga 'o e faingata'á mo e 'ahi'ahí.

Pea te tau mamata leva 'i Ketisemaní ki hono huhu'i 'o e tangatá 'e he 'Alo 'o e 'Otuá mei he mate fakaesino mo fakalaumālie ko ia na'e hoko kiate kitautolu tupu mei he Hingá.

*Na'e fakatokoto 'a e
sino 'o Sisū Kalaisí 'i
ha fonualoto he ngoué.*

Hili ha 'aho 'e tolu, ne toe tu'u 'a Kalaisi mei he fonualotó, pea 'ikai ha taha ai. Na'á Ne mau-mau'i e ngaahi ha'i 'o e maté, pea ikuna'i 'a fa'i-toka—'o fakakakato ai e Fakalelei haohaoá.

Na'e hā 'a Kalaisi kuo toetu'ú kia Mele Makitalinē 'i he fonualoto kuo 'ikai ha taha ai, pea fehu'i ange, "Ko e Hā 'okú ke tangi ai? . . . Peá ne mahalo ko e tauhi ngoué ia, . . . peá ne tafoki mai 'o pehē kiate ia, Laponi; ko hono 'uhingá, 'Eiki" (Sione 20:15–16).

TOOHEMA TALUPOTU KI OLUNGA: OKU NE MOUJI TA FAKATAATAI E SIMON DEWEY, TOOHEMA TALUPOTU KI LALO. NA'E PEHE'E SISU KIATE IA MELE. TA'E WILLIAM WHITAKER I HE ANGALLEI A'E MUSAUME HISTORIA O'E SIASI, TOOMATAU. KO E HA'A KALAIKI KIA MELE MAKITALINE (NOUIME PANGIRE) TA'E ALEXANDER IVANOVSTATE RUSSIAN MUSEUM, ST. PETERSBURG, RUSSIA/SCALA/ART RESOURCE, NY

Pea faka'osi, te tau 'ilo'i 'i he tafa'aki ki mu'a 'o ha fonualotu kuo 'ikai 'i ai ha taha, kuo maumau'i 'e Kalaisi ko hotau 'Eiki 'a e ngaahi ha'i 'o e maté peá Ne ikuna'i 'a fa'itoka 'o ta'engata.

Ko ia ai, na'e tupu 'a e Hingá mei he Fakatupú; pea tupu mei he Hingá 'a e mo'ui matelié mo e maté; pea 'oku meia Kalaisi 'a e mo'ui ta'e-fa'a-maté mo e mo'ui ta'engatá.

Kapau na'e 'ikai ke hinga 'a 'Ātama, 'a ia na'e tupu mei ai 'a e maté, ta ne 'ikai ke mei 'i ai e Fakalelei 'a Kalaisi, 'a ia 'oku mei ai 'a e mo'uí.

Pea ko 'eni, fekau'aki mo e Fakalelei haohaoá ni, 'a ia ne fakahoko 'i hono lilingi 'o e ta'ata'a 'o e 'Otuá—'oku ou fakamo'oni na'e fakahoko ia 'i Ketisemani pea 'i Kolokota, pea 'i he'ene fekau'aki mo Sisū Kalaisi, 'oku ou fakamo'oni ko e 'Alo Ia 'o e 'Otua Mo'uí pea na'e tutuki Ia koe'uhí ko e ngaahi angahala 'a māmaní. Ko Ia hotau 'Eiki, mo hotau 'Otuá, mo hotau Tu'í. 'Oku ou 'ilo'eni 'iate au pē, 'o 'ikai mei ha toe taha kehe.

Ko e taha au 'o 'Ene kau fakamo'oni, pea 'e 'i ai e 'aho te u ala ai ki he ngaahi mata'i fa'o 'i Hono ongo to'ukupú mo Hono ongo to'ukupu kekelelé pea 'e viviku Hono ongo to'ukupu kekelelé 'i hoku lo'imatá.

Ka he 'ikai ke u toe 'ilo lelei ange he taimi ko iá 'i he me'a 'oku ou 'ilo'i he taimi ní, ko e 'Alo Ia 'o e 'Otua Māfimaí, ko Ia 'a hotau Fakamo'uí mo e Huhu'í, pea 'oku tupu pea hoko mai 'a e fakamo'uí 'i Hono ta'ata'a fakalelei 'o 'ikai 'i ha toe founa kehe.

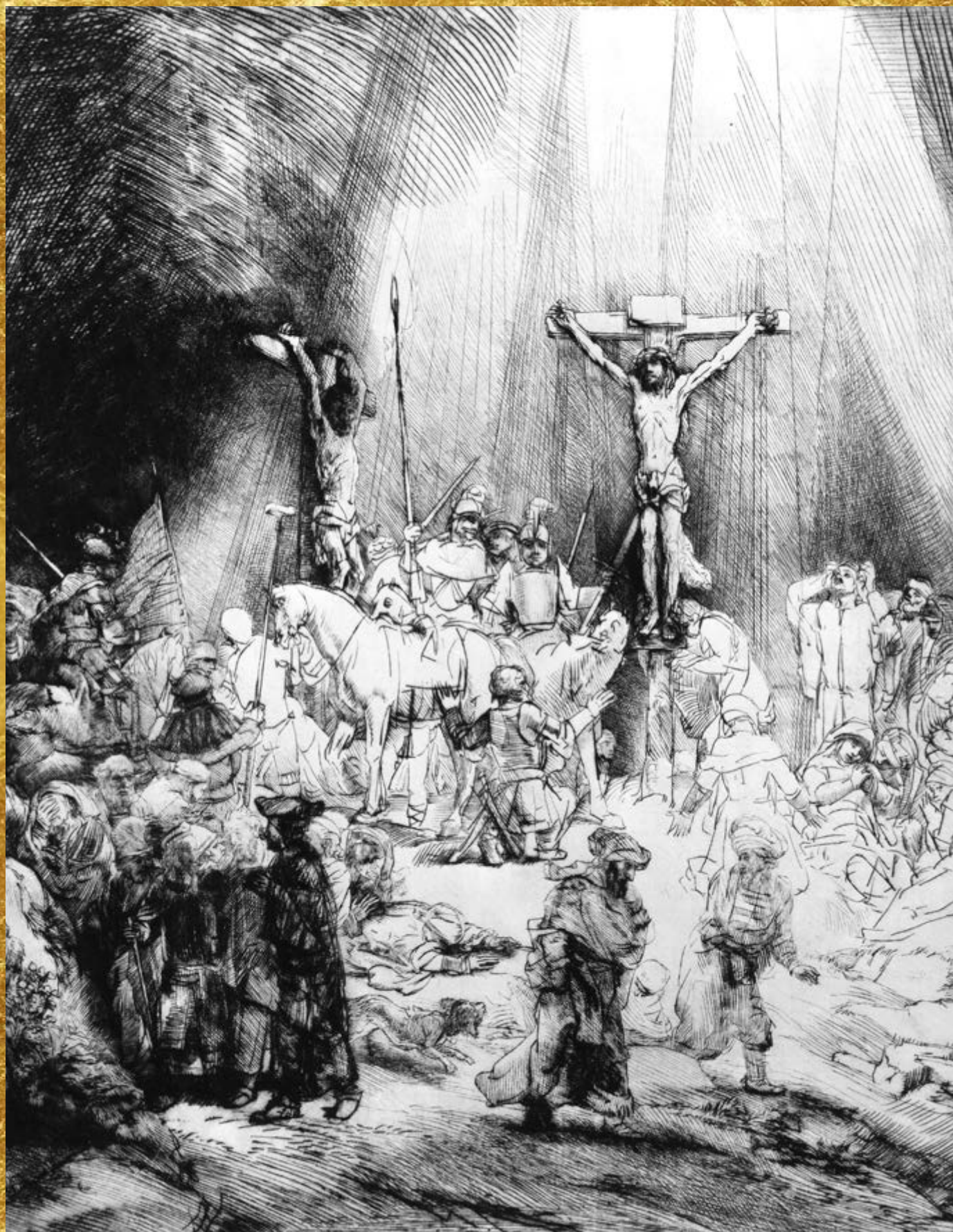
Fakatauange ki he 'Otuá ke tau 'a'eva kotoa 'i he māamá, 'o hangē ko e 'i he māamá 'a e 'Otua ko 'etau Tamaí, koe'uhí ke fakama'a kitautolu mei he angahala kotoa pē 'e he ta'ata'a 'o Sisū Kalaisi ko Hono 'Aló, 'o hangē ko e ngaahi tala'ofá. ■

Mei he "The Purifying Power of Gethsemane," Ensign, May 1985, 9–11. Na'e fakalelei 'i 'a e faka'ilonga leá mo e faka'ilonga mata'itohi lahi.

Ko e fakamo'oni fakae'apostolo faka'osi 'eni 'a 'Eletā Makongiki 'i he'ene kei mo'uí; na'á ne pekia hili ha uike 'e ua mei ai.

*Pea folofola 'a Sisū
kia Mele, "Oua na'a
ala kiate au; he 'oku
te'eki ai te u 'alu hake
ki he'eku Tamaí"
(Sione 20:17).*

Fai 'e Eletā
**D. Todd
 Christofferson**
 'O e Kōlomu 'o e
 Kau 'Aposetolo 'e
 Toko Hongofulu
 Mā Uá

Ko Hono Māu Hōo Mo'uí

The foaki 'e Kalaisi 'Ene mo'uí, na'e 'ikai ngata pē 'i He'ene fakahaofi 'Ene mo'ui 'a'aná—ka na'á Ne fakahaofi ai mo e mo'ui 'atautolú. Na'á Ne faka'atā ai ke tau lava 'o fakafetongi 'etau mo'ui fakamatelie nounou mo ta'e'aongá ki he mo'ui ta'engatá.

Ko e taimi na'e fakataha ai 'a Sisū mo 'Ene kau 'Aposetoló 'i Sesalia 'i Filipaí, na'á Ne fai ange 'a e fehu'i ko 'ení, "Oku pehē 'e kimoutolu ko hai au?" (Mātiu 16:15). Na'e tali mālie 'e Pita, "Ko koe ko e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otuá mo'uí" (Mātiu 16:16; vakai foki, Ma'ake 8:29; Luke 9:20).

'Oku fakafiefia kiate au 'eku lau 'a e ngaahi lea ko iá; 'oku fakafiefia ke u lea 'aki kinautolu. Na'e taimi nounou pē mei he mōmēniti toputapú ni, kuo folofola 'a Sisū ki he kau 'Aposetoló kau ki He'ene pekia mo e toetu'u ne teu hokó, pea tu'u fehangahangai ai 'a Pita mo Ia. Na'e tupu ai heni hano valoki'i fefeka 'o Pita—ko e 'ikai ke lelei'ia 'i he ngaahi me'a 'a e 'Otuá "ka 'i he me'a 'a e tangatá" (Mātiu 16:21–23; vakai foki, Ma'ake 8:33). Pea, toki "fakahā ange ['e Sisū] 'a e 'ofa lahi ange kiate ia kuó [Ne] valoki'i" (T&F 121:43), mo fakahinohino'i 'i he 'ofa 'a Pita mo hono Kāingá fekau'aki mo e fua e kolosi 'o ha taha kae tuku kita he ko e founga ia ke ma'u ai 'a e mahutafeá mo e mo'ui ta'engatá, 'o hoko tonu pē Ia ko e sipinga hao-haoa (vakai, Mātiu 16:24–25).

'Oku ou fie lea atu kau ki he fakahā tu'u ngali fehangahangai 'a e 'Eikí 'o pehē, "Ko ia 'oku kalofaki 'ene mo'uí, 'e mole ia 'iate ia: ka ko ia 'oku mole 'ene mo'uí koe'uhí ko aú, 'e ma'u 'e ia ia" (Mātiu 10:39; vakai foki, Mātiu 10:32–41; 16:24–28; Ma'ake 8:34–38; Luke 9:23–26; 17:33). 'Okú ne ako'i ha tokāteline mālohi mo tau-kakapa 'oku fie ma'u ke mahino mo tau faka'aonga'i.

Ne fakamatala 'e ha palōfesa e 'ilo ko 'ení: "He 'oku hangē ko e mā'olunga ange 'a e ngaahi langí 'i he māmaní, 'oku pehē 'a e ma'ongō'onga ange e ngāue 'a e 'Otuá 'i ho'o mo'uí 'i he fakamatala 'okú ke loto ke fakafōtunga 'e ho'o mo'uí. 'Oku mā'olunga hake 'Ene mo'uí 'i ho'o ngaahi palaní, ngaahi taumu'á, pe

manavasií. Kuo pau ke ke fakapapau'i ho'o ngaahi fakamatalá, 'i he miniti kotoa, 'aho kotoa pē, 'o momoi fakafoki ho'o mo'uí kiate Ia."¹

Ko e lahi ange 'eku fakakaukau ki aí, ko e lahi ange ia 'eku fakatumutumu 'i he anga hono momoi 'e Sisū 'Ene mo'uí ki he Tamaí, 'a 'Ene foaki 'Ene mo'uí ki he finangalo 'o e Tamaí—'i he mo'uí pea 'i he mate. Ko e fehangahangai mo'oni 'eni 'o e loto mo e founga 'a Sētané, 'a ia kuo faka'aonga'i lahi 'e he māmani siokita 'o e 'aho ní.

Na'e folofola 'a Sisū 'i he fakataha lahi 'i he langí, 'i he'ene finangalo ke fakahoko hono fatongia ko e Fakamo'uí he palani fakalangi 'a e Tamaí, "E Tamaí, ke fai pē 'a *ho* finangaló, pea ke 'o'ou 'a e lāngilangí 'o ta'engata" (Mōsese 4:2; tñnaki atu hono fakamamafa'í). Ka 'i he tafa'aki 'e tahá, ne pehē 'e Lusifá, "Vakai, ko au 'eni, fekau'i au, te *u* hoko ko ho 'Alo, pea te *u* huhu'i 'a e fa'ahinga kotoa pē 'o e tangatá, koe'uhí ke 'oua na'a mole ha fo'i laumālie 'e toko taha, pea ko e mo'oni kuo pau ke *u* fai ia; ko ia ke ke foaki kiate *au* 'a ho lāngilangí" (Mōsese 4:1; tñnaki atu hono fakamamafa'í).

Ko e fekau ko ia 'a Kalaisi ke muimui kiate Iá ko ha fekau ia ke toe fakasítu'a'i e sipinga 'a Sētané mo foaki 'etau mo'uí, koe'uhí ko e mo'ui mo'oní, 'a e mo'ui mahinó, 'a e mo'ui 'oku faka'atá 'e he pule'anga fakasilesitialé, 'oku 'amanaki e 'Otuá ma'atautolú. 'E fai tāpuekina 'e he mo'ui ko iá e taha kotoa 'oku tau tokoni'i mo 'ai ke tau hoko takitaha ko e kau mā'oni'oni. Fakatau mo 'etau vīsone lolotonga mo fakangatangatá, ko ha mo'ui ia 'oku 'ikai mafakakaukau. 'Io, "Oku te'eki ai mamata 'e ha mata, pe fanongo 'e ha telinga, pea 'oku te'eki ai hū ki he loto 'o ha tangata, 'a e ngaahi me'a 'a ia 'oku teuteu 'e he 'Otuá ma'anautolu 'oku 'ofa kiate iá" (1 Kolinitō 2:9).

'Oku ou faka'amu ne tau talanoa lahi ange kia Sisū mo 'Ene kau ākongá. Na'e mei tokoni hano tñnaki atu e maama fekau'aki mo hono 'uhinga ke li'aki e mo'ui 'e taha koe'uhi ko Ia. 'I he'eku fakalaululoto ki aí, na'á kuo fakatokanga'i 'oku 'omi 'e he folofola 'a e Fakamo'uí 'i he kimu'a pea mo e 'osi 'Ene folofolá ha fakahinohino mahu'inga. Tau fakakaukau mu'a ki he ngaahi fakamatala fekau'aki ni 'e tolu.

To'o Hake Ho 'Akau Mafasiá

'Uluakí ko e folofola 'a e 'Eikí na'e tomu'a fai 'o Ne pehē, "He ko ia 'e kalofaki 'ene mo'uí, 'e mole ia" (Mātiu 16:25). Hangē ko ia ne lekooti 'i he faa'i Kosipelí, na'e pehē 'e Sisū, "Kapau 'e muimui ha taha 'iate au, tuku ke ne li'aki 'e ia ia, pea to'o hake 'ene 'akau mafasiá 'o muimui 'iate au" (Mātiu 16:24). 'Oku tñnaki 'e Luke 'a e fo'i lea ko e *'aho kotoa peé*—"tuku ke ne . . . to'o hake 'ene 'akau mafasiá 'i he 'aho kotoa pē" (Luke 9:23). 'I he tohi Mātiú, 'oku fakalahi 'e he Liliu 'a Siosefa Sāmitá 'a e kupu'i leá ni 'aki e faka'uhinga 'a e 'Eikí ki he 'uhinga 'o e fua 'e ha taha 'ene 'akau mafasiá: "Koe'uhí ke lava 'e ha taha 'o fua 'ene 'akau mafasiá, kuo pau ke ne li'aki 'e ia ia, si'aki 'a e ngaahi anga ta'emā'oni'oni kotoa pē, mo e ngaahi holi kovi fakamāmani kotoa, pea tauhi 'eku ngaahi fekau" (Mātiu 16:24, footnote e).

'Oku tatau e fekau ko 'ení mo e fakamatala 'a Sēmisi: "Ko e lotu

mā'oni'oni mo ta'e hano mele 'i he 'ao 'o e 'Otuá ko e Tamaí . . . ke faka'ehi'ehi ia mei māmani ke ta'e hano mele" (Sēmisi 1:27). Ko hono to'o e kavenga mafasiá, ko e mo'ui faka'aho 'aki ia 'o e faka'ehi'ehi mei he me'a kotoa 'oku ta'ema'á kae ngāue mo'oni ke tauhi e ongo fekau mahu'ingá—'ofa ki he 'Otuá mo 'ofa ki he kāingá—'a ē 'oku tautau ai 'a e ngaahi fekau kotoa peé (vakai, Mātiu 22:37–40). Ko ia, ko ha 'elemēniti 'e taha 'o e foaki 'etau mo'uí koe'uhí ko e mo'ui mā'olunga ange 'oku faka'uta 'e he 'Eikí ma'atautolú, 'oku kau ai ha'atau fua Hono kolosí 'i he 'aho kotoa pē.

Fakahā 'a Kalaisi 'i he 'ao 'o e Ni'ihī Kehé

'Oku fokotu'u 'e ha fakamatala fika ua 'o pehē 'oku kau 'i he ma'u 'o 'etau mo'uí 'aki hono fakamoleki koe'uhí ko Iá 'a e loto fiemālie ke 'ai ke tau'atāina 'etau ngāue faka-ākongá pea mo 'iloa. "Ko ia ia [te ne maa'i] au mo 'eku ngaahi leá, 'i he to'u tangata fe'auaki mo angahalá ni, 'e mā foki 'a e Foha 'o e tangatá 'iate ia, 'o ka ha'u ia 'i he nāunau 'o 'ene Tamaí, mo e kau 'āngelo mā'oni'oni" (Ma'ake 8:38; vakai foki, Luke 9:26).

'Oku tau ma'u ha kupu'i lea tatau mo ia 'i ha kongá 'e taha 'o e tohi 'a Mātiú:

“Ko ia ia ‘e fakahā au ‘i he ‘ao ‘o e kakaí, te u fakahā foki ia ‘i he ‘ao ‘o ‘eku Tamai ‘oku ‘i he langí.

“Ka ko ia te ne li‘aki au ‘i he ‘ao ‘o e kakaí, te u li‘aki foki ia ‘i he ‘ao ‘o ‘eku Tamai ‘oku ‘i he langí” (Mātiu 10:32–33).

Ko ha ‘uhinga mahino mo lelei ‘e taha ‘o e fakamoleki ho‘o mo‘uí ‘i he fakahaa‘i ‘o Kalaisi ke fakamoleki mo‘oni, fakaetu‘asino, ‘i hono poupou‘i mo taukave‘i ho‘o tui kiate Iá. Kuo faka‘au ‘o tau anga ‘aki e fakakaukau ki he fie ma‘u taukakapá ni ‘i he hisitōliá ‘i he‘etau lau fekau‘aki mo e kau ma‘ata ‘o e kuo hilí, kau ai e meimei kotoa ‘o e kau ‘Aposetolo ‘o e kuonga mu‘á. Neongo ia, ‘oku tau fakatokanga‘i ‘eni ko e me‘a na‘e fakahisitōliá kuo hoko ‘i he lolotongá.²

‘Oku ‘ikai ke tau lava ‘o ‘ilo ‘a e me‘a ‘e ala hoko ‘i he kaha‘ú, ka kapau ‘e fehangahangai ha taha ‘o kitautolu mo e palopalema ‘o e mole mo‘oni ‘etau mo‘uí ‘i he ngāue ‘a e ‘Eikí, ‘oku ou

‘amanaki te tau fakahaa‘i ‘a e loto to‘a mo e mateaki tatau.

Neongo ia, ko e faka‘aonga‘i angamaheni (‘a ia ‘oku fa‘a faingata‘a ange he taimi ‘e ni‘ihi) ‘o e akonaki ‘a e Fakamo‘uí, ‘oku fekau‘aki ia mo e founga ‘o ‘etau mo‘uí faka‘ahó. ‘Oku fekau‘aki ia mo e ngaahi lea ‘oku tau faí, ‘a e sīpinga ‘oku tau taá. ‘Oku tonu ke hoko ‘etau mo‘uí ko e hāsino ‘o Kalaisi, pea fakamo‘oni‘i fakataha mo ‘etau leá ‘etau tui mo lí‘oa kiate Iá. Pea kuo pau ke taukave‘i fefeka ‘a e fakamo‘oni ko ‘ení ‘i he ‘ao ‘o e manukí, filifilimānakó, pe fakamaa‘i ‘e kinautolu ‘oku fakafepaki kiate Ia “‘i he to‘u tangata fe‘auaki mo angahalá ni” (Ma‘ake 8:38).

Na‘e tānaki atu ‘e he ‘Eikí ‘i ha me‘a ‘e taha e fakamatala fakaofa ko ‘eni fekau‘aki mo ‘etau māteaki‘i Iá:

“Oua na‘a mou mahalo kuó u ha‘u ke ‘omi ‘a e melinó ki [he] māmaní: Na‘e ‘ikai te u ha‘u ke ‘omi ‘a e melinó, ka ko e heletā.

‘Oku tonu ke hoko ‘etau mo‘uí ko e hāsino ‘o Kalaisi, pea fakamo‘oni‘i fakataha mo ‘etau leá ‘etau tui mo lí‘oa kiate Iá.

“He kuó u ha’u ke fakafehi’a ‘a e tangatá ki he’ene tamaí, mo e ta’ahiné ki he’ene fā’eé, mo e ta’ahine ‘i he fonó ki he’ene fa’ē ‘i he fonó.

“Pea ko e fili ‘o e tangatá ‘a kinautolu ‘oku nofo mo ia ‘i hono falé.

“Ko ia ‘oku ‘ofa lahi hake ki he tamaí pe ko e fa’eé ‘iate aú, ‘oku ‘ikai taau mo ia ke ne ma’u au: pea ko ia ‘oku ‘ofa lahi hake ki hono fohá pe ‘ofefiné ‘iate aú, ‘oku ‘ikai taau mo ia ke ne ma’u au.

“Pea ko ia ‘oku ‘ikai to’o hake ‘ene ‘akau mafasiá ‘o muimui ‘iate aú, ‘oku ‘ikai taau mo ia ke ne ma’u au” (Mātiu 10:34–38).

‘O pehē na’e ‘ikai ke Ne hā’ele mai ke ‘omi ‘a e melinó, ka ko ha heletā, ‘o hangē he kamata’angá ‘oku fehanganhangai ia mo e folofola ‘oku pehē ko Kalaisí “Ko e Pilinisi ‘o e Melinó” (‘Īsaia 9:6), pea mo e talaki Hono ‘alo’í—“Fakafeta’i ki he Otuá ‘i ‘olunga, pea ‘i māmani ‘a e melinó, ko e ‘ofa ki he kakaí” (Luke 2:14)—pea mo e ngaahi fakamatala

‘iloa kehe, hangē ko ‘ení, “Oku ou tuku ‘a e melinó kiate kimoutolu, ko ‘eku melinó ‘oku ou foaki kiate kimoutolu” (Sione 14:27).

“Oku mo’oni na’e hā’ele mai ‘a Kalaisi ke ‘omi ‘a e melinó—‘a e melino ‘i he vaha’a ‘o e kakai tuí mo e ‘Otuá, mo e melino he lotolotonga ‘o e tangatá. Ka ko e iku’anga mahino ‘o e hā’ele mai ‘a Kalaisi ko e fepakipaki—‘ia Kalaisi mo e kau fakafepaki kia Kalaisi, ‘i he māma mo e fakapo’ulí, ‘i he fānau ‘a Kalaisi mo e fānau ‘a e tēvoló. ‘E lava ke hoko ‘a e fepakipaki ko ‘ení ‘i he kau mēmipa ‘o e fāmili tatau pē.”³

‘Oku ou tui ‘oku ‘i ai hamou ni’ihi kuo fakasitu’a ‘i mo tu’usi koe ‘e ha tamai mo ha fa’ē, ngaahi tokoua mo e tuofāfine ‘i ho’o tali e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisi mo kau ‘i He’ene fuakavá. Kuo hanga ‘i ha founga, ‘e ho’o ‘ofa lahi ange kia Kalaisi ‘o fie ma’u ke feilaulau ‘i ‘a e ngaahi fetu’utaki na’e mahu’inga kiate koé, pea kuo lahi e tō ho lo’imatá. Ka ‘i he ‘ikai hōloa ho’o ‘ofá, ‘okú ke pikitai ai ki he kolosí ni, ‘o fakahaa ‘i ‘oku ‘ikai ke ke maa ‘i e ‘Alo ‘o e ‘Otuá.

Ko e Totongi ki he Tu’unga Fakaākongá

‘I he ngaahi ta’u si’i kuo hilí, ne ‘oange ai ‘e ha mēmipa ‘o e Siasí ha Tohi ‘a Molomona ki hano maheni ko e taha ‘Eimisi ‘i ‘Ohaiō, USA. Ne kamata lau ‘e he kaungāme’a ko ‘ení ‘a e tohi pea ‘ikai toe lava ‘o ta’ofi. Na’e papitaiso ia mo hono uai’í, pea ‘i he māhina pē fitu, kuo ului mo ha fāmili ‘Eimisi kehe ‘e ua ‘o hoko ko e kau mēmipa ‘o e Siasí. Na’e papitaiso mo ‘enau fānau ‘i ha ngaahi māhina si’i mei ai.

Ne fakakaukau e ngaahi fāmili ni ‘e tolu ke nau nofo pē ‘i honau koló ‘o hoko atu ‘enau tō’onga mo’ui faka-‘Eimisi neongo kuo nau ‘osi mavahe mei he tui faka-‘Eimisi. Ka neongo ia, ne “motuhi” ai kinautolu ‘e honau kaungā’api ‘Eimisi vāofi. ‘Oku ‘uhinga ‘a e motuhi ko e ‘ikai ke toe talanoa, ngāue, pe fai ha pisinisi, pe feohi mo kinautolu ha taha, ‘i ha toe founga. ‘Oku ‘ikai ngata pē he ngaahi kaungāme’a ka ‘oku kau ai mo e kau mēmipa ‘o e fāmili.

Te tau lava pea kuo pau ke tau fe’ofa’aki ‘o hangē ko e ‘ofa ‘a Sīsū ‘iate kinautolú. Hānge ko ‘Ene folofolá, “I he me’á ni ‘e ‘ilo ai ‘e he kakai kotoa pē ko ‘eku kau ākonga ‘a kimoutolu, ‘o kapau te mou fe’ofa-‘aki kiate kimoutolu.”

‘I he kamata’angá, ne ongo’i tuēnoa mo li’ekina ‘au-pito si’i Kāingalotu ‘Eimisi ko ‘ení he na’e kau mo si’enua fānaú hono motuhi mo tukuange mei he ngaahi ako’anga ‘Eimisi. Ne kātekina he’enua fānaú hono motuhi he’enua ngaahi kuí mo e fānau ne nau tokoua ‘akí mo e kaungā-‘api vāofi. Na’a mo e fānau lalahi ange ‘i he ngaahi fāmilí ‘Eimisi ko ‘ení ne ‘ikai ke nau tali ‘a e ongoongoleleí, na’e ‘ikai ke nau toe lea, feohi, pe tali ‘enua mātu’á. Kuo fefa’uhi si’i ngaahi fāmilí ni ke mavahe mei he ngaahi nunu’a faka’ekonōmika ‘o e motuhí, pea ‘oku nau lava’i.

‘Oku kei mālohi pē ‘enua tuí. Kuo ‘ai ‘e he faingata’á mo e fepaki mo e motuhí ke nau tu’u ma’u mo ta’e-ue’ia. Hili ha ta’u ‘e taha mei he papitaiso ‘a e ngaahi fāmilí, ne sila’i kinautolu ‘i he tempalé pea nau hoko atu ‘i he ō fakauike ma’u pē ki he tempalé. Kuo nau ma’u ha ivi ‘i he’enua ma’u e ngaahi ouaú, fakahoko mo tauhi ‘enua ngaahi fuakavá. ‘Oku nau mālohi kātoa ‘i he’enua takitaha kulupu he Siasí mo hoko atu he kumi ha ngaahi founga ke vahevahe ai ‘a e maama mo e ‘ilo ‘o e ongoongoleleí mo honau ngaahi kāingá mo e kakaí, ‘i ha tō’onga ‘ofa mo tokoni.

‘Io, ‘e lava pē ke tōtu’a ‘a e ha’aha’a ‘o e kau ki he Siasí ‘o Sisū Kalaisí, ka ko e na’ina’i ke fakamu’omu’a ‘a Kalaisi he me’a kotoá, ‘o a’u ai pē ki he kau mēmipa ofi taha hotau fāmilí, ‘oku toe kaunga pē ia kiate kinautolu ne fanau’i ‘i he fuakavá. Ne hoko hatau tokolahi ko ha mēmipa ‘o e Siasí ‘o ‘ikai ha fepaki, pea mahalo he’etau kei ikí. Mahalo ko e pole te tau fehanganhangai mo iá ke kei mateaki’i ‘a e Fakamo’uí mo Hono Siasí ‘i he ‘ao ‘o ‘etau ongomātu’á, kāinga ‘i he fonó, ngaahi tokouá mo e tuofāfiné, pea na’a mo ‘etau fānau tonu ‘oku ‘ai he’enua tō’ongá, tuí, pe ngaahi filí ke ‘ikai lava ‘o poupou’i Ia mo kinautolu fakatou’osí.

‘Oku ‘ikai ko ha fehu’i ia ‘o e ‘ofá. Te tau lava pea kuo pau ke tau fe’ofá’aki ‘o hangē ko e ‘ofa ‘a Sisū ‘iate kinautolú. Hānge ko ‘Ene folofolá, “‘I he me’á ni ‘e ‘ilo ai ‘e he kakai kotoa pē ko ‘eku kau ākongā ‘a kimoutolu, ‘o kapau te mou fe’ofá’aki kiate kimoutolu” (Sione 13:35). Neongo ‘e hoko atu e fe’ofá’aki fakafāmilí, ‘e ala uesia ‘a e ngaahi feohí pea, fakatatau mo e ngaahi tūkungá, ‘oku fá’a motu fakataimi ‘a e poupou’i pe fekātaki’akí he taimi

‘e ni’ihi koe’uhí ko ‘etau ‘ofa ‘oku mā’olunga angé (vakai, Mātiu 10:37).

Ko hono mo’oní, ko e founga lelei taha ke tokoni’i ai kinautolu ‘oku tau ‘ofa aí—ko e founga lelei taha ke ‘ofa’i kinautolú—ke kei fakamu’omu’a ‘a e ‘Eikí. Kapau te tau tuku ke tau ‘auhia mei he ‘Eikí koe’uhí ko ha’atau faka’ofa’ia ha kakai ‘oku tau ‘ofa ai ‘oku faingata’á ia,

‘oku mole leva meiate kinautolu e founga ne tau mei lava ai ‘o tokoni’i kinautolú. Neongo ia, kapau te tau tu’u ma’u ‘i he tuí, ‘oku tau ‘i ha tu’unga leva ke fakatou tali mo fakahoko ha tokoni fakalangi.

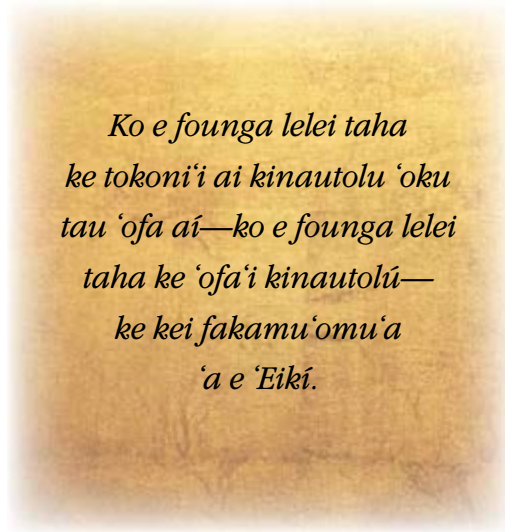
Ko e taimi ‘oku hoko ai ha momeniti ‘oku fu’u fie ma’u ai ‘e ha mēmipa ‘ofeina ‘o e fāmilí ke tafoki ki he ma’u’anga tokoni mo’oni mo tu’uloa pē taha ‘o e tokoní, te ne ‘ilo ko hai ‘a e taha ke falala ki ai ko e fai fakahinohino mo e takauá. Lolotonga iá, te tau lava ‘i he hoko ‘a e me’afaoaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oní ko e faifakahinohinó, ke fakahoko ha ngāue pau ke

fakasi’isi’i e mamahi ‘o e ngaahi fili halá pea mo ha’iha’i ‘a e ngaahi kafó ‘o fakatatau mo ia ‘oku tau lava. Ka ‘ikai, ‘oku ‘ikai ke tau tokoni kiate kinautolu ‘oku tau ‘ofa aí pe ko kinautolu.

Sí’aki ‘a e Māmani

Ko e ‘elemēniti hono tolu ‘o e foaki ‘etau mo’uí koe’uhí ko e ‘Eikí ‘oku ou fie lave ki aí, ‘oku ma’u ia ‘i He’ene folofolá: “He ko e hā hono ‘aonga ki he tangatá ‘o kapau te ne ma’u ‘a māmani kotoa pē, kae mole ai hono laumālie ‘o’oná; pe ko e hā ‘e foaki ‘e ha tangata ke fetongi ‘aki hono laumālié?” (Mātiu 16:26). Hangē ko ia he Liliu ‘a Siosefa Sāmitá, ‘oku pehē ‘e He’ene ngaahi leá: “He ko e hā hano ‘aonga ki ha tangata kapau te ne ma’u ‘a e māmani kotoa, kae ‘ikai ke ne tali ia kuo fakanofa ‘e he ‘Otuá, pea mole ai hono laumālié, pea kapusi ai ia?” (Luke 9:25 [‘i he Bible appendix]).

Ko e pehē ko ia ke sí’aki ‘a e māmani kae tali “ia . . . kuo fakanofa ‘e he ‘Otuá” ‘oku fehanganhangai ia mo e māmani ‘o e ‘aho ní pea ‘oku mahino ‘aupito. Ko e ngaahi me’a ‘oku fakamu’omu’a mo e me’a mahu’inga ‘oku fá’a hāsino lahi taha ‘i hotau ‘ātakaí (pea ‘iate kinautolu he taimi ‘e ní’ihí) ‘oku fu’u siokita: ‘a e feinga ke

fakatokanga’i; ‘a e vili kikihi ke faka’apa’apa’i e totonu ‘a ha tahá (kau ai ‘a e totonu ke ‘oua na’a faka’ita’i) ‘a e tōtu’a e holi ki he pa’angá, koloá, mo e mālohí; ‘a e ongo’i tokua ‘oku’i ai ha totonu ki ha mo’ui fiemālie mo fakahō-hōlotó; ha taumu’a ke fakasi’isi’i e fatongiá mo faka’ehi’ehi faka’aufulu mei he feilaulau fakafo’ituitui koe’uhí ko ha lelei ‘a ha taha—ko ha ngaahi me’a si’i pē ‘eni.

‘Oku’ikai ‘uhinga ‘eni ia ke tau pehē ke ‘oua te tau feinga ke lavame’a, pe fakalalakaka ‘i he ngaahi feinga ‘oku tāú, kau ai e akó mo e ngāue ‘oku lelei. ‘Oku tau mo’oni ke fakahikihiki’i ‘a e ngaahi lavame’a peheé. Ka kapau ‘oku fie ma’u ke fakahaofi ‘etau mo’uí, kuo pau ke tau manatu’i ma’u pē ‘oku’ikai ko e taumu’á ia, ka ko e founga ki ha ngata’anga mā’olunga ange. ‘I he’etau tui kia Kalaisí, kuo pau ke ‘oua na’a tau pehē ‘oku pule’i kitautolu ‘e he me’a fakapolitikalé, fakaakó, mo e ngaahi tu’unga pehē ‘o e lavame’á ka ‘oku nau ‘ai ke lava ‘etau tauhi ki he ‘Otuá mo hotau kāingá—‘o kamata mei ‘api ‘o a’u atu ki he mama’o taha ‘e lava he māmaní.

‘Oku’i ai ha mahu’inga ‘o e fakalalakaka fakafo’ituitui ‘i he’ene tokoni ki he fakatupulaki ‘o e anga faka-Kalaisí. ‘Oku tau fakatokanga’i ‘i hono fuatautau ‘o e lavame’á ‘a e fo’i mo’oni ta’eliua ‘i he me’a kotoa peé—ko ‘etau mo’uí ‘oku’ a e ‘Otua, ko ‘etau Tamai Hēvaní, mo Sisū Kalaisi, ko hotau Huhu’i. ‘Oku’uhinga ‘a e lavame’á ke fenāpasi mo Hona finangaló.

Na’e fai ‘e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985) ha fakamatala mahino ki he founga lelei angé ‘o fehengahangai mo e fa’ahinga mo’ui kumi lāngilangi ko ‘ení ‘o pehē:

“Ko e taimi ‘oku tau ‘i he ngāue ai ‘a hotau kāingá, ‘oku’ikai ngata pē ‘i hono tokoni’i kinautolu ‘e he’etau ngaahi ngāué, ka ‘oku tau vakai leva ki he’etau ngaahi palopalemá ‘i ha tūkunga fo’ou. Ko e taimi ‘oku lahi ange ai ‘etau tokanga ki he ni’ihi kehé, ‘oku si’isi’i leva e taimi ke tau tokanga ai pē kiate kitautolú! Pea ‘oku ‘i he lolotonga ‘o e mana ko ia ‘o e ngāue tokoní ‘a e tala’ofa ‘a Sisū ‘o pehē kapau te tau foaki ‘etau mo’uí ke tokoni, te tau toki ‘ilo’i ai hotau anga totonú! [Vakai, Mātiu 10:39.]

‘Oku’ikai ngata pē ‘etau “ilo’i’ hotau anga totonú ‘i he’etau tali ‘a e tataki fakalangí ‘i he’etau mo’uí, ka ko e lahi ange ‘o ‘etau tokoni ki hotau kāingá ‘i he ngaahi founga ‘oku totonú, ko e lahi ange ia ‘ene lelei ki hotau ngaahi laumālié. . . . ‘Oku tau toe fa’a faka’atu’i ange ai ‘i he’etau tokoni ki he ni’ihi kehé—ko e mo’oni, ‘oku fai-ngofua ange ke “ilo’i’ hotau anga totonú koe’uhí he ‘oku toe lahi ange ‘a hotau ngaahi anga totonu ke tau fekumi ke ‘ilo’i’”⁴

Foaki Ho’o Mo’uí ki He’ene Ngāué

Na’á ku ‘ilo kimuí ni mai ki ha fefine kei talavou na’e fili ke ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau taimi kakato. Na’á ne fakatupulaki ha poto ke fetu’utaki mo feohi mo e kakai ‘i ha fa’ahinga tui fakalotu, feohi’anga fakapolitikale, mo ha matakali pē, pea na’e manavasí’i na’a hoko ‘ene tui e pine hingoa fakafaifekau’i he ‘ahó kakato, pea ‘i he ‘aho kotoá ko ha fakatuta ki hono ivi makehe ke fokotu’u ha vā fetu’utakí. Na’e

faitohi ki ‘api ‘i he ‘osi ha ngaahi uike si’i e kamata ‘ene ngāue fakafaifekau’i, ‘o kau ki ha ki’i a’usia mahu’inga:

“Na’á ku mili mo Sisitā Lī ha me’a milimili ‘i he nima langa hui ‘o si’a fine’eiki motu’a—‘o ma takitaha e ongo tafa’aki—‘i he lolotonga ‘emau tangutu he loto falé. Na’e ‘ikai fie fanongo ia ki ha pōpoaki ‘oku fakamatala ange, ka na’á ne tuku ke ma hiva, mo sai’ia ke ma hiva. Faka-mālō ki hoku pine hingoa lanu ‘ulí’ulí ‘i he’ene ‘omi kiate au ha laiseni ke u feohi vāofi ai mo ha kau sola ta’e’iloa.”

Na’e ako ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘i he ngaahi me’a na’e tofanga aí ke foaki ‘ene mo’uí ‘i he ngāue ‘a Hono ‘Eikí mo e Kaungāme’á. Na’á ne pehē ‘i ha me’a ‘e taha, “na’á ku fokotu’u ai ‘eni ko ha’aku lao: *Ko e taimi ‘oku fekau mai e ‘Eikí, fai ia.*”⁵

Te u pehē te tau loto fiemālie kotoa ke fakatataua e tu’unga ‘o e faivelenga ‘a Misa Siosefá. Neongo ia, na’e tuku ia ke li’ekina ‘i ha ngaahi māhina he fale fakapōpula Lipetií, ‘i Misuli, ‘o faingata’a’ia fakaesino kae mahalo na’e lahi ange fakaeloto mo fakalaumālie ‘i he ‘ikai ke lava ‘o tokoni ki si’ono uaifi ‘ofa’angá, fānaú, pea mo e Kāingalotú he lolotonga hono ngaohikovia mo fakatanga’i kinautolú. Ne ‘omi ‘e he’ene ngaahi fakahaá mo ‘ene faka-hinohinó kinautolu ki Misuli ke fokotu’u ‘a Saione, ka ko

‘eni kuo tuli kinautolu ‘i he siteití kakato he fa’ahita’u momokó, mei honau ngaahi ‘apí.

Neongo ia kotoa, na’á ne fatu ha tohi fakalaumālie mo ongo mo langaki mo’ui, ‘i he ngaahi tūkunga ko ia ‘o e fale fakapō-pulá, ki he Siasí, ‘oku kau ai hono ngaahi konga he taimí ni ‘i he vahe 121, 122, mo e 123 ‘o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ‘o faka’osi ‘aki e lea ko ‘ení: “Ke tau fai ‘i he loto-fiefia ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘oku tau ma’u ‘a e mālohi ke faí; pea te tau toki lava ‘o tu’u ma’u ‘i he loto-fakapapau, ke mamata ki he fakamo’ui ‘a e ‘Otuá, pea ke fakahā mai ‘a hono to’ukupu” (T&F 123:17).

‘Io, ko e fakatātā lelei taha ‘eni hono fakahaofi ha mo’ui ‘a ha taha ‘aki hano fakamoleki iá: “A ‘eku Tamai, kapau ‘e ‘ikai lelei ke ‘ave ‘a e ipú ni ‘iate au, kae ‘i he’eku inumia ia, ke fai pē ho’o fa’itelihá” (Mātiu 26:42). ‘I he foaki ‘Ene mo’uí, na’e ‘ikai ngata pē ‘i He’ene fakahaofi ‘Ene mo’ui ‘a’aná—ka na’á Ne fakahaofi ai mo e mo’ui ‘atautolú.

Na’á ne faka’atā ai ke tau lava ‘o fakafetongi ‘etau mo’ui fakamatelie nounou mo ta’e’ao-ngá ki he mo’ui ta’engatá.

Ko e kaveinga ‘o e mo’ui ‘a e Fakamo’uí ko e “‘Oku ou fai ma’u ai pē ‘a e ngaahi me’a ‘oku lelei ai iá [ko e Tamaí]” (Sione 8:29). ‘Oku ou lotua te mou ‘ai ia ko e kaveinga ‘o homou mo’uí. Kapau te ke fai ia, te ke fakahaofi ho mo’uí. ■

Mei ha lea “Ko Hono Fakahaofi Ho’o Mo’uí,” ‘i ha fakataha lotu ‘a e Potungāue Ako ‘a e Siasí ne fakahoko ‘i he ‘Univēsiti Pilikihami Tongí he ‘aho 14 ‘o Sepitema, 2014. Ke ma’u kakato ‘a e leá, vakai ki he devotionals.lds.org.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Adam S. Miller, *Letters to a Young Mormon* (2014), 17–18.
2. Vakai, Martin Chulov, “Iraq’s Largest Christian Town Abandoned as ISIS Advance Continues,” *The Guardian*, Aug. 7, 2014, theguardian.com.
3. Kenneth Barker, ed., *The NIV Study Bible*, 10th anniversary ed. (1995), 1453.
4. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesitani ‘o e Siasí: Sīpenisā W. Kimipolo* (2006), 105.
5. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesitani ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 184.

Ko e fakatātā lelei taha ‘eni hono fakahaofi ha mo’ui ‘a ha taha ‘aki hano fakamoleki iá: “A ‘eku Tamai, kapau ‘e ‘ikai lelei ke ‘ave ‘a e ipú ni ‘iate au, kae ‘i he’eku inumia ia, ke fai pē ho’o fa’itelihá.”

KO HONO MA'U 'O E NGAAHI FAKAKAUKAU 'O E ONGOONGOLELEÍ 'O FAKAFOU 'I HE TU'UNGA FAKAEFA'EE

'E lava 'e he tu'unga fakaefa'ee 'o 'omi ha ngaahi faingamālie makehe ma'atautolu ke ako ai ki he tokāteline 'a e 'Eikí fakafoou 'i he Laumālié.

Fai 'e Katy McGee

Oku 'ilo 'e ha fa'ē pē 'a e māliulu 'i hono leva'i e taimí hili e ha'u 'a e fānau ki he fāmílí. 'I hono toe ako fo'ou e founa ke leva'i ai hoku taimí mo 'eku ki'i fānau iiki 'e toko faá, kuó u a'usia ha ngaahi momeniti fakalotosi'i—tautaufito ki hono ako 'o e ongoongoleleí. 'Oku faingata'a ke fakataimi-tēpile'i e ako folofolá pea faka-papau'i 'oku mahu'ingamālie. Ka kuo ako'i au 'e ha ngaahi a'usia 'e ni'ihí 'i he'eku talangofua mo fa'a lotú, 'e ako'i au 'e he 'Eikí 'i ha ngaahi founa kehe.

Ko 'Etau Mātu'a Fakalangī

‘I he ‘aho ‘e taha lolotonga ‘eku haiané, na‘e kamata ke tangi ‘a e ta‘u taha ko Kelelá ‘i hono mohengá. Ko e taimi mohé ia, pea ne u ‘ilo kapau te u lava ‘o mono vave ange ‘ene tamí, te ne toe tō hifo ‘o mohe. Na‘e va‘inga holo ‘a e ta‘u tolu ko Lusí ‘i he loki ne u haiane aí. Ne u kí‘i fifili taimi sí‘i peá u fakakaukau leva ke kei tuku mo‘ui pē ‘eku haiané, ‘i he‘eku ‘ilo‘i te u kí‘i mavahe taimi sí‘i pē mei he lokí. “Lusi, ‘okú ke sio ki he haiane ko ena ‘i he‘eku funga tēpile ma‘olungá?” Na‘á ku fehu‘i ange. “Oku FU‘U vela ‘aupito. Te u ‘alu ‘o ‘ave ‘a e tami ‘a Kelelá. Kātaki ‘oua ‘e ala ki he haiané lolotonga ‘eku ‘alú, he te ke vela ai.”

Ne u ‘ilo‘i fakapapau na‘e mahino ia kia Lusi, ko ia na‘á ku kí‘i mavahe vave atu ai mei he lokí. Ne u foki mai hili ha kí‘i taimi sí‘i, peá u fanongo ki ha kí‘i halotu-lotu mei he tu‘a seá.

“Lusi?” Na‘á ku fehu‘i ange. “Ko fē koe?”

Na‘e ‘ikai ke ne tali mai.

“Okú ke SAI pē? Ko e hā ‘okú ke toitoi aí?”

Na‘á ku lue atu ki he tu‘a seá peá u tangutu hifo ‘i he falikí. Na‘á ne fakapuliki hono fofongá ‘aki hono nimá. Hili ha‘ane toutou fakafisinga ke talamai e me‘a na‘e hokó, ne faifai peá ne pehē mai, “Fine‘eiki, ne u ala au ki ho‘o haiané.”

Ne u tomu‘a puputu‘u he kuo ‘ikai te ne tokanga ki he‘eku fakatokangá. Pea ongo‘i loto-lavea he‘ene toitoi meiate au hili ‘ene fakahoko ha kí‘i fehalaaki sí‘isi‘i pē, ‘o ilifita telia na‘a mole ‘eku ‘ofá mo ‘eku loto-falalá. Ne u ‘ilo‘i na‘á ne vaivai ke to‘o atu ‘a e mamahí, pea ko au pē te u lava ‘o tokoni ke sai e vela hono kí‘i louhi‘i nimá. Ne u fakafiemālie‘i ‘a Lusi, pea ‘i he‘eku leleaki‘i ia ki he singi ‘i he falekaukau ke holo ‘a e mamahí, na‘e fanafana mai ‘a e Laumālié ki hoku lotó: “Ko e ongo ‘eni ‘oku ma‘u ‘e he Tamai Hēvaní ‘i he ‘ikai fakafanongo ‘Ene fānaú ki He‘ene ngaahi fakatokangá mo ‘ikai faka‘atā Ia ke fakafiemālie‘i honau mamahí ‘i he taimi ‘oku nau fie ma‘u lahi taha aí.” ‘I he momeniti ko iá ne u ongo‘i ha fu‘u fiefia lahi ‘i he ‘ilo ko ‘ení mo ha loto-falala ‘i he fieako‘i au ‘e he ‘Eiki.

‘Ofa Faka-Kalaisi Haohaoá

Hili ha ngaahi ta‘u mei ai ne ui au ke u hoko ko ha tokoni palesiteni Fine‘ofa ‘i hoku uotí. Na‘á ku ongo‘i ta‘e fe‘unga ke fakahoko ‘a e uiui‘i ko ‘ení. Na‘e kamata ke u ako ‘a e tefito‘i mo‘oni ‘o e ‘ofa faka-Kalaisí. Na‘á ku lotu ke fakatupulaki ha ‘ofa faka-Kalaisi lahi ange ma‘á e kau fafine ‘oku ou

tokoni ki aí. Ka na‘e ‘ikai ke u fakapapau‘i pe ‘e fōtunga pe ongo fēfē ‘a e me‘afoaki fakalaumālie ko ‘ení.

Na‘e lōmekina hoku ‘atamaí ‘e he‘eku loto-hoha‘á lolotonga ‘eku ngaohi ‘eku me‘atokoni ho‘atā he ‘aho ‘e taha. Na‘e tangutu ‘eku tama fefine hono tolú ko ‘Eni, ‘i he‘emau sitepú, ‘o femo‘uekina ‘i he‘ene kí‘i fakakaukau faka-ta‘u-uá. Na‘á ku mamata ki he‘ene kakapa atu ke to‘o ha kí‘i me‘a va‘inga, ‘o ne humu ‘o tū‘ulu hifo ‘i ha sitepu ‘e fā pe nima. Na‘á ku lele atu ‘o feinga ke fakana‘ana‘a ia ‘i he‘ene tangí. Na‘á ku fakanonga hifo ia peá u fanongo ki ha kí‘i halotu-lotu mai mei he funga tēpile ‘i peitó. Ne u sio atu ko e ta‘u nima ko Kelelá ‘oku tangí.

“Ha‘u ki heni.” Ko au atu ia. “Ko e hā e me‘a ‘oku hokó?”

Na‘á ne lele mai ‘o fā‘ofua fakataha mai kiate au mo ‘Eni. Na‘e hoko ‘a e ngaahi lea na‘á ne lea ‘akí ko ha tali fakahangatonu ki he‘eku fehu‘i ‘i he fa‘a lotu fekau‘aki mo e ‘ofa faka-Kalaisí.

Na‘á ne pehē, “Na‘á ku sio ki he kamata tō ‘a ‘Ení, peá u faka‘ofa‘ia atu ‘i he‘ene ongo‘i mamahi‘iá. “Na‘e mei sai ange ke u tō he sitepú ma‘a ‘Eni ‘i he‘eku mamata ki he‘ene toó.”

Tuaiekemo e ha‘u ‘a e fakakaukau ‘o fakafou ‘i he Laumālié, “Ko e ‘ofa faka-Kalaisí ia.”

Tupulaki ‘i he Tuí

Ne ako‘i ‘e hoku husepānití kimuí ni mai ‘ema fānaú fekau‘aki mo e talanoa ‘o Mōsesé. Na‘á ku pehē ange, “Oku ou tui ‘oku fakaofa ‘a e tui ‘a e fa‘ē ‘a Mōsesé! Na‘á ne fakatētē hifo ia ‘i he vaitafé mo lotu ki he Tamai Hēvaní ke ne haofaki‘i mu‘a ia. ‘Okú ke lava ‘o faka‘uta atu ki he fu‘u tui lahi na‘á ne ma‘ú ‘o ne falala ai ki he Tamai Hēvaní ma‘a ‘ene pēpē?”

Na‘e fehu‘i ‘e Lusi, “Fine‘eiki, ‘okú ke ma‘u ‘a e fu‘u tui lahi ko iá?”

Ko ha fehu‘i fungani ia. Na‘á ku fakakaukau ki ai ‘i ha kí‘i taimi sí‘i peá u vahevahe ha ngaahi a‘usia kuó u ma‘u ‘i he taimi na‘á ku lava lelei ai ‘o falala ki he ‘Eiki ‘i he tuí. Na‘e langaki mo‘ui ‘a e fealea‘aki ne hoko atu aí ki he kotoa ‘o e fāmilí. ‘Oku ha‘u ma‘u pē ‘ene fehu‘i ki hoku ‘atamaí he taimi kotoa pē. ‘Oku ou ongo‘i fakamālohia he‘eku ‘ilo te u lava ‘o ma‘u e tui hangē ko e fa‘ē ‘a Mōsesé.

‘I he‘eku ‘a‘eva ‘i he tuí, fehu‘i ‘i he lotu, pea talangofua ke akó, ‘oku faka‘aonga‘i ‘e he ‘Eiki ‘eku ngaahi a‘usia ‘i he‘eku hoko ko ha fa‘eé ke ako‘i mai ‘Ene tokātelinē ‘i he Laumālié. Pea ‘okú Ne fa‘a ako‘i au, neongo ‘a e pukupuku ‘a e taimí ‘i hoku tu‘unga fakaemātu‘á. ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na‘á ne fá‘ú ‘i ‘Aitahō, USA.

KO E Ngaahi Tāpuaki ‘O E ‘AHO SĀPATÉ

‘Oku talanoa ‘a e Kāingalotu ‘i he funga ‘o e māmaní ki he ngaahi founa makehe kuo tāpuekina ai ‘enau mo‘uí ‘e he ‘aho makehe, mā‘oni‘oni ko ‘ení.

Fai ‘e Marissa Widdison

Ngaahi Makasini ‘a e Siasi

Fakakaukau angē ki ha‘o ma‘u ‘a e fakaafe mahu‘inga taha ‘i ho‘o mo‘uí: ko ha faingamālie ke feohi mo Sīsū Kalaisi ‘i ha ‘aho kakato. ‘E founa fēfē nai ha‘o teuteu fakalaumālie mo fakatu‘asino ki ha ‘aho pehē? Ko e hā e ngaahi tāpuaki ‘okú ke ‘amanaki atu te ke ma‘u mei ha ‘a‘ahi pehē?

Kuo fakaafe‘i kitautolu takitaha ‘e he ‘Eiki ke tuku mavahe ha ‘aho ke fefolofolai mo Ia—ko e ‘aho Sāpaté, ‘a ia kuó Ne tāpuaki‘i mo fakamā‘oni‘oni‘i (vakai, ‘Ekesōtosi 20:11). Ko e hā e ngaahi tāpuaki ‘okú ke fiefia ai ‘i ho‘o tauhi e ‘aho Sāpaté ke mā‘oni‘oni? Ko ‘eni ha ni‘ihi ‘o e ngaahi fakakaukau mei he Kāingalotu ‘i he funga ‘o e māmaní na‘a ala ‘oatu ha ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo ‘a koe pē.

Vāofi ki he ‘Otuá mo Kalaisi

Na‘e ‘ilo‘i ‘e Sisitā ‘Enitulia Sūlia, mei Sā Paulo, Palāsila, ‘oku hangē pē ‘a e mālohi ange hotau vā fetu‘utaki mo hotau kaungāme‘á ‘i he lahi ‘etau feohí, ‘e mālohi ange hotau vā fetu‘utaki mo e Tamai Hēvaní ‘i he‘etau tokanga taha kiate Ia ‘i he lotu ‘i he ‘aho Sāpaté.

Lolotonga e ‘a‘ahi ‘a Sūlia ki hano fāmili ta‘e-Siasi, na‘a ne fakakaukau ke ‘ā vave hake ‘i he Sāpaté pea feinga ke ‘ilo ha ‘apisiasi Māmonga ‘i he feitu‘ú. ‘I he hanganaki atu hono fāmili ki ha ‘aho ‘o e va‘inga fiefia, na‘e fekumi ‘a Sisitā Sūlia ‘i honau feitu‘ú ‘o ne fetaulaki mo ha taha

na‘a ne fakahinohino ange ha taua mei he mama‘ó. Na‘e lava ‘a Sisitā Sūlia ‘o ‘alu ki he lotú. Na‘a ne pehē “Ne u a‘usia ‘a e ‘aho Sāpate fakafiefia tahá.” “Na‘a ku ongo‘i mālohi e ‘ofa ‘a e Tamai Hēvaní. Na‘a ku ongo‘i na‘a Ne fiefia ‘i he taimi ‘oku talangofua ai ‘a ‘Ene fānaú ki He‘ene ngaahi akonakí. Na‘a ku ma‘u ha fakamo‘oni mālohi ange ki he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi.”

Ko e Fai-fakamo‘uí mo e Fakafiemālié

Na‘e lea ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, fekau‘aki mo e founa hono tāpuekina ‘e he ‘aho Sāpaté ‘ene mo‘uí ‘i he‘ene hoko ko ha taha palofesinale kei talavou: “Na‘a ku ‘uluaki ma‘u ‘a e fiefia he Sāpaté ‘i he ngaahi ta‘u lahi kuo hili ‘i he‘eku kei hoko ko ha taha faitafa femo‘uekiná, na‘a ku ‘ilo ne hoko ‘a e Sāpaté ko ha ‘aho ‘o e fakaakeake fakafo‘ituitui. ‘I he faka‘osinga ‘o e uiké, na‘e mamahi hoku ongo nimá ‘i hono toutou olo ‘aki ‘a e koá, vaí, mo ha polosi fefeka. Na‘a ku toe fie ma‘u foki ha kí‘i mālōlō mei he mafasia ‘o e ngāue faingata‘á ni. Na‘e ‘omi ‘e he Sāpaté ‘a e fakafiemālie na‘e fie ma‘u lahí.¹

Taimi ki he Hisitōlia Fakafāmili

Ne ‘ikai fu‘u fuolua mei heni, na‘e fakahoko ‘e ‘Īlisa ta‘u 10 mei ‘Etimonitoni, ‘Alapeta, Kānata ha lea ‘i he houalotu sākalamēnití fekau‘aki mo e founa ‘e taha kuo fai

tāpuekina ai 'ene mo'uí 'i he tokanga taha ki he ngaahi 'ekitiviti 'oku fe'unga mo e 'aho Sāpaté. Koe'uhí ne fa'a fefa'uhi 'a 'Īlisa mo e ta'eoli'ia he 'aho Sāpaté, na'á ne fakakaukau mo hono fāmīlī ko ha 'ekitiviti lelei ke 'ahi'ahi fakahoko 'a e fakahokohoko fakamotu'aleá. Tuaike mo ne 'ilo'i 'e 'Īlisa 'okú ne sai'ia 'aupito 'i he ngāue ki he ngaahi hingoá mo e ngaahi lekōti. Na'á ne vahevahe ki he ha'ofangá, "I he'eku kamata, ne u loto ke hokohoko atu ma'u pē hono faí."

'I he fanongo 'a e kui fefine ua 'a 'Īlisa ki he'ene sai'ia he hisitōlia fakafāmīlī, na'á ne ako'i 'a 'Īlisa ki hono tñaki atu ha ngaahi talanoa mo e tā ki he'enu fu'u 'akau fakafāmīlī 'i he 'Initaneti. "Oku fu'u fakalata 'aupito, 'oku ou sai'ia 'aupito ai!" Ko 'Īlisa ia. "I he'eku fakahoko 'a e ngāue hisitōlia fakafāmīlī, 'oku ou ongo'i e laumālie 'o 'Īlisaia. Ko ha ongo fakafiefia ia."

Ko ha Laumālie Kuo Hiki Hake

Na'e fakamo'oni 'a Sisitā Siulolo A. 'Esipilini, tokoni 'uluaki 'i he kau palesitenisī lahi 'o e Palaimelī, ki he

tāpuaki 'o hono ma'u 'o e sākalamēnitī 'i he 'aho Sāpaté: "I he taimi 'oku ou ma'u ai 'a e sākalamēnitī, 'oku ou sioloto atu he taimi 'e ni'ihī ki ha tā valivali 'o e Fakamo'ui kuo Toetu'ú 'oku mafao mai Hono ongo to'ukupú, 'o hangē ko Ha'ane teuteu ke fā'ofua kiate kitautolu. 'Oku ou sai'ia 'i he tā valivali ko 'enī. 'I he'eku fakakaukau ki ai lolotonga 'a hono fakahoko 'o e sākalamēnitī, 'oku langaki hoku laumālie pea hangehangē 'oku ou fanongo ki he folofola mai 'a e Fakamo'ui: "Vakai, 'oku mafao atu hoku nima 'o e 'alo'ofā kiate kimoutolu, pea ko ia ia 'e ha'ú, te u ma'u ia; pea 'oku monū'ia 'a kinautolu 'a ia 'oku ha'u kiate aú." [3 Nifai 9:14]."²

Ko e Ngaahi Faingamālie ke Tokoni

Na'e akonaki 'a 'Eletā L. Tomu Peuli (1922–2015) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e taha 'o e ngaahi 'uhinga 'oku fie ma'u ai ke tau mālōlō mei he'etau ngaahi ngāue 'i he 'aho Sāpaté he 'oku nau ta'ofi ki-tautolu mei he "faingamālie ke tokoni ai ki he ni'ihī kehé."³

Na'e kau 'a Sisitā Sola 'Āsei he sai'ia ke tokoni 'i he 'aho Sāpaté lolotonga 'ene tupu haké 'i he Kolo Kapongí 'i Kana. Lolotonga 'ene foki mai ki 'api mei he ako nofoma'ú he fa'ahita'u māfaná, na'á ne 'alu mo ha kau to'u tupu kehe ke 'a'ahi ki he kau mēmipa 'i honau koló kuo fuoloa 'enau ta'efesiofaki. Na'e pehē 'e Sisitā 'Āsei, "Ko ha feilaulau ia he na'e fu'u fiekaia homau tokolahi 'i he tuku 'a e lotú, pea 'oku mau nofo mama'o mei homau 'apí pea 'ikai ke ma'u ha taimi ke mau kai pea mau toe fakataha mai." Ka na'e 'aonga 'a e feilaulaú, he na'a nau lava ai ke lotu mo hiva'i ha ngaahi himi mo honau kāingalotu 'i he koló pea fakaafe'i kinautolu ki he lotú mo e ngaahi 'ekitivitií. 'E loto ha taha 'o e to'u tupú ke lue mo kinautolu ki he lotú he Sāpate hono hokó.

Na'e pehē 'e Sisitā 'Āsei, "Na'e fatu heni ha feohi vāofi 'iate kinautolu." "Kuo hoko ai hamau ni'ihī ko ha ngaahi kaungāme'a fafale ko e fili ko ia ne mau fai ke mau 'alu atu pea fakafoki mai homau kaungāme'a kuo he'e 'aki hono feilaulau'i ha ngaahi houa si'i 'o homau 'aho Sāpaté."

Ngaahi Faingamālie Ngāue Fakafaifekau

'I he māmani 'o e 'ahó ní, 'e hoko hono tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oní'oní ko ha me'a ke makehe ai—'o 'omi ai ha ngaahi faingamālie ke tau vahevahe ai 'a e ongoongoleleí 'i ha founga angamaheni 'i hono fakatokanga'i 'e he ni'ihī kehé 'a e faikehekehe 'i he'etau ngāue angamaheni fakauiké. Na'e a'usia 'eni 'e he fāmili Tēvisí lolotonga 'enau nofo 'i he motu ko Kelenatá mo hona 'ōfefene kei si'i ko 'Ātelí. Na'e fakamatala'i 'e Sisitā Makenisí Loea Tēvisi, ko e fa'e 'a 'Ātelí, "Oku 'ikai ha taha he kaungāme'a 'o 'Ātelí 'e kau ki he Siasí, pea neongo 'oku tui 'a e tokolahi 'o kinautolu ki he 'Otuá, 'oku hangē pē 'a e Sāpaté ia kiate kinautolu ko ha 'aho 'e taha 'o e uiké."

'I he ngaahi māhina si'i kuo hilí, na'e fakaafe'i ai 'a 'Āteli ki ha fai'aho 'i ha fale hele'uhila 'i he 'aho Sāpaté. Na'e fakakaukau hono fāmili ke 'ave pē ha ki'i me'a'ofa kae 'ikai 'alu ki he faivá mo e pātí. Na'e pehē 'e Sisitā Loea Tēvisi, "Koe'uhí ne mau afe atu 'o talamonū atu kiate kinautolu, ne mau lava 'o vahevahe 'emau tui fekau'aki mo e 'aho Sāpaté, 'i ha founga fakakaume'a mo tau'atāina." "Na'á ku fiefia 'aupito he kamata vahevahe 'e he'eku ki'i ta'ahiné 'a e ongoongoleleí."

Malu'i mei he Anga Fakamāmani

'Oku pehē 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 59:9, "Pea ko e me'a ke tauhi ai koe ke ma'a ange mei māmani, ke ke 'alu ki he fale 'o e lotú pea 'ohake ai ho'o ngaahi ouau toputapú 'i hoku 'aho tapú." Kuo ako'i mai 'e he kau palōfita mo e kau 'aposetolo 'o onopōní ko e fakakaukau

ko ia ki hono tauhi kinautolu ke tau "ma'a ange mei māmani" ko ha fakaafe pea mo ha tāpuaki fakatou'osi kuo tala'ofa mai 'okú na vakavakaō.

Hangē ko 'ení, na'e akonaki 'a Palesiteni Sēmisi E. Fausi (1920–2007), Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí 'o pehē, 'i he'etau faka'ehi'ehi mei he ngaahi me'a fakamāmani 'okú ne tohoakí'i 'etau tokangá 'i he 'aho Sāpaté, 'oku fai tāpuekina ai kinautolu 'aki ha malu'i mei he tokanga ki he ngaahi me'a fakaemāmani: "Oku fakautuutu he kuongá ni 'a e lava ke ma'u pea tokanga ki he ngaahi koloa fakamāmani, 'oku 'i ai ha malu'i pau ma'atautolu mo 'etau fānaú mei he ngaahi me'a fakamamahi hotau kuongá. Ko e kī ki he malu'i pau ko iá, 'oku fakafo he'e lava pē ke ma'u ia 'i hono tauhi 'o e Sāpaté."⁴

Taimi Lelei Mo'ó e Fāmili

Na'e 'ilo 'e he fāmili 'Olosoni 'i Pilikihami Siti, Tutā, USA, 'oku 'omi 'e hono fakahoko ha ki'i liliu si'i 'i he founga 'o ha ngaahi tāpuaki ma'ongō'onga. Ne 'ikai ke nau mamata 'i he ngaahi polokalama televīsiō angamaheni he 'aho Sāpaté, na'a nau nofotaha 'i he ngaahi mitia 'oku 'omi 'e he Siasí. Na'á na 'ilo 'oku hoko 'ena mamata 'i he ngaahi vitiō 'o e Tohi Tapú (vakai, BibleVideos.org) mo 'ena fānaú ke ne fakaafe'i e Laumālié pea fakatupu 'e he ngaahi fehu'i mei he fānaú ha ngaahi fealēlea'aki lelei fakafāmili.

Na'e pehē 'e Sisitā Leisi 'Olosoni, "Na'e hoko 'a e 'ikai ke u sio TV 'i he 'aho Sāpaté ko e liliu lahi taha ia kiate au 'o e me'a ne u tokanga taha ki aí." "Mahalo te tau ongo'i hangē 'oku fu'u lahi e ngaahi lao ki he Sāpaté, ka 'oku ou fakakaukau ko e Sāpaté ko ha 'aho tau'atāina ia 'i he'ene fekau'aki mo e ngāue tokoní mo e 'ofa faka-Kalaisí. Kapau te tau fili ki ai, 'e lava ke fakaake kinautolu 'e he 'aho Sāpaté 'o fakamahafu 'aki 'a e mālohi ke fehanganhangai mo e māmani 'i he uike ka hoko maí."

'Oku ako'i kinautolu 'e he 'Eikí 'i he folofolá 'oku totonu ke tau "manatu'i ki he 'aho Sāpaté ke tauhi ke mā'oní'oní" ('Ekesōtosi 20:8). 'I he'etau fakatokanga'i ko e 'aho Sāpaté ko ha faingamālie fungani ia ke ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki fakalaumālié, 'oku hoko 'a e ngaahi lea ko iá ko ha fakaafe meiate Ia. Te tau tali fēfē? Ko e hā 'a e ngaahi tala'ofa kuo teuteu ma'atautolu mo hotau fāmili? ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, "Oku Fakafiefia 'a e 'Aho Sāpaté," *Liahona*, Mē 2015, 129.
2. Cheryl A. Esplin, "Ko e Sākalamēnití—ko ha Fakafo'ou ma'a e Laumālié," *Liahona*, Nōvema 2014, 13.
3. L. Tom Perry, "Ko e Sāpaté mo e Sākalamēnití," *Liahona*, Mē 2011, 9.
4. James E. Faust, "The Lord's Day," *Ensign*, Nov. 1991, 35.

Lahi Ange e Faitataú Faikehekehé

I he hiki atu 'a e kau finemuí ki he Fine'ofá pea talitali lelei kinautolu 'e he kau fafine ko iá, 'e 'āsili ange 'enau fakatokanga'i e ngaahi me'a 'oku nau faitatau aí.

L olonga ha 'ekitiviti fakataha 'a e Finemuí mo e Fine'ofá, na'e kole ange ki ha Loumaile ta'u 18 mo ha fine'eiki toulekeleka ta'u 81 ke na talanoa ki he'ena ngaahi fuofua teiti. "Na'á na fakatou 'ohovale ke 'ilo 'a e ngaahi faitatau 'i he'ena ngaahi a'usia vāmama'ó."¹ Na'á na 'ilo'i na'e lahi ange 'a e me'a na'á na faitatau aí 'i he me'a na'á na fakakaukau ki aí.

'E lava ke hā ngali fu'u lahi e hiki atu mei he Finemuí ki he Fine'ofá, pea fakailifia he taimi 'e ni'ihī. 'I ho'o hoko ko ha finemuí, te ke ala fehu'i hifo, "Oku 'i ai nai ha me'a 'oku ou faitatau ai mo e kau fafine matu'otu'a ange ko 'eni? 'Oku 'i ai nai ha'aku 'aonga 'i he Fine'ofá?"²

'Oku mātu'aki mahino 'a e tali 'io ki he ongo fehu'i ko iá. Hangē ko e ongo fafine 'i he talanoa 'i 'olungá, te ke ala 'ilo ha ngaahi me'a lahi ange 'oku mou faitatau ai mei he me'a na'á ke fakakaukau ki aí. "Io" 'oku 'i ai ho 'aonga 'i he Fine'ofá. Kae hangē ko e fakalalaka kotoa pē 'i he mo'uí mei he tu'unga 'e taha ki he tu'unga 'e taha, 'oku fie ma'u ke tau ngāue fakataha ke tau lavame'a.

KAU FINEMUÍ

Fai 'e Bonnie L. Oscarson
Palesitēni Lahī 'o e Kau Finemuí

'Oku ou palōmesi atu kau finemuí ko e taimi 'oku mou feinga ai ke 'ilo'i e kau fine'ofa 'i ho uōtí, te nau faitāpuekina ho'omou mo'uí pea te ke hoko ko ha tāpuaki kiate kinautolu. Tukupā kakato ke ke fakahaa'i 'okú ke mateuteu ke hoko ko ha mēmipa mālohi 'o e taha 'o e ngaahi kautaha fuoloa mo lahi taha 'o e kakai fefinē 'i he māmaní. Ko ha kongā mahu'inga koe 'o e ngāue 'o e fakamo'uí 'i he ngaahi 'aho faka'osí, pea 'i ho'o hoko ko ha 'ōfefine tauhi-fuakava 'o ho'o Tamai Hēvaní, 'okú ke mateuteu ai ke kau 'i hono langa hake 'o e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní. Teuteu 'i koe ke ke a'usia ha me'a fakafo.

Ko e hā 'e Lava Ke Fai 'e he kau Loumaile Ta'u 18?

'I ho'o vakavakai holo 'i he loki Fine'ofá 'oku fonu ai 'a e kau fafine 'i he ngaahi ta'u kehekehe, fehu'i hifo, "Ko e hā te u lava 'o ako mei he kau fafine fakaofó nī?" 'I ho'o fakaava ho lotó mo e 'atamaí, te ke ofo 'i ho'o feohi fakakaungāme'a mo e kau fine'ofa 'oku ta'u motu'a ange 'iate koé ka 'oku lahi ha ngaahi me'a ke nau vahevahe atu 'i he potó mo e a'usía.

Ko e hā 'e Lava Ke Fai 'e he kau Taki 'o e Kau Finemuí?

'E lava ke hoko ho'o fakakaukau fekau'aki mo ho'o hoko ko e mēmipa mālohi 'o e Fine'ofá ko ha tākiekina lahi ia ki he ongo 'oku ma'u 'e he kau finemuí 'i ho'o kalasí. Te ke lava 'o vahevahe ha ngaahi a'usia fakatāutaha 'okú ne fakahaa'i mai e founa kuo tāpuekina ai koé pe founa kuo tāpuekina ai e nīihi kehē 'i he'enau kau atu ki he Fine'ofá. 'Oku totonu ke ke pou pou 'i mo tokoní 'i e kau Loumaile ta'u 18 ke nau hiki fiefia atu ki he Fine'ofá.

FINE'OFÁ

Fai 'e Linda K. Burton
Palesitēni Lahī 'o e Fine'ofá

'E lava fēfē 'i ho'o hoko ko e Fine'ofá 'o tokoní 'i e "kau fefine fo'ou" ke nau lavame'a 'i hotau kongā mahu'inga 'o e ngāue 'o e fakamo'uí? Te ke lava 'o tokoní ke mahino kiate kinautolu ko ha kongā mahu'inga kinautolu 'o e ngāue toputapu 'i he pule'anga 'o e 'Otuá. 'E lava 'o tokoní hono vahevahe e tohí pe fehokotaki'anga 'i he 'initaneti ki he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá* ke fakamatala 'i 'etau ngāue toputapu 'i he Fine'ofá.

Te ke lava 'o fetākinima pea fakakaungāme'a ki he kau finemuí 'i he'etau teuteu fakataha atu ki he tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatá. Te ke lava 'o fakalahi ho kaungā-fonongá ke fakakau ai e kau finemuí. Te ke fakahoko 'i hono fai iá, 'a e faka'amu 'a Lusi Meki Sāmita ki he'ene fuofua kau Fine'ofá: "Kuo pau ke tau fefakahounga'i'aki, fetokanga'i'aki, fefakafiemālie'aki pea ma'u mo e ngaahi fakahinohino ko ē te tau lava 'o nofo fakataha ai 'i he langí."³

Ko e hā 'e lava Ke Fai 'e he kau Taki 'o e Fine'ofá mo e kau Fine'ofá?

Fakatokanga 'i 'oku 'omi 'e he kau finemuí ha ngaahi talēniti, ngaahi me'afaoaki, mo ha loto vēkeveke ke vahevahe. Fakapapau 'i 'oku 'i ai ha taha ke tangutu mo e kau finemuí he'enau hū atu ki he Fine'ofá. 'Oange ha'anau faingamālie ke tānaki mai 'enau vēkeveke ke takiekiná ki he Fine'ofá. 'Ilo'i 'oku 'ikai ngata pē 'i he ivi tākiekina mālohi 'oku mou ma'u ki he kau finemuí kei sīi ko ení, ka te nau lava 'o hoko ko ha ngaahi sīpinga 'ofa kiate kimoutolu. Kapau 'okú ke ako 'i 'a e ngaahi lēsoni 'o e Fine'ofá, fakapapau 'i ke fakakau ai 'a e ngaahi tūkunga 'o e ngaahi to'u kotoa pē 'okú ke ako 'i—'ikai ko e ngaahi fa'éé pē. 'E lava pē ke foaki ange ha ngaahi faingamālie ki he kau finemuí ke faiako 'i he Fine'ofá. 'E lava ke ke fakatauhoa 'a e kau finemuí mo e kau fine'ofa matu'otu'a angé 'i he faiako 'a'ahí mo e faingamālie ngāue tokoní. Te ke lava 'o hoko ko ha tāpuaki pea ke ta'ofi 'a e ngaahi 'ā vahevahe 'o e ta'u motu'á. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai ki he Carole L. Clark, "Knit Together in Love," *Ensign*, Oct. 1993, 25.
2. Vakai ki he Bonnie L. Oscarson, "Help Young Women Embrace Move to Relief Society," *Church News*, Aug. 20, 2014.
3. Lucy Mack Smith, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá* (2011), 29.

Hiki atu

KI HE FINE'OFÁ

Ihe ta'u kuo 'osí na'e 'ohake 'e Sisitā Bonnie L. Oscarson, ko e palesitēni lahi 'o e Kau Finemuí, mo Sisitā Linda K. Burton, ko e palesitēni lahi 'o e Fine'ofá, ha ngaahi kole 'i he'ena peesi Feisipuka Faka-Siasí. Na'á na kole ki he kau finemuí mo e kau Fine'ofá, kae pehē ki he mātu'á, kau takí, mo e kau faiako 'oku kaunga ki hono tokoní'i 'o e finemuí, ke vahevahe 'enau ngaahi a'usia fekau'aki mo 'enau hiki atu mei he Finemuí ki he Fine'ofá. Na'e ma'u 'e he ongo palesitēni 'e uá ha ngaahi fakamatala mei he funga 'o e māmaní.

Na'e fakahā 'e he kau finemui tokolahi 'a e fiefia 'i hono 'ātakai'i kinautolu 'e ha kau finemui mālohi, lolotonga 'oku fakatoupíkoi e toengá.

Ko e ní'ihí 'eni 'o e ngaahi fakamatala fekau'aki mo hono faka-faingofua 'i e hiki atu ko ia mei he Finemuí ki he Fine'ofá. 'Oku fokotu'utu'u kinaua ki ha kulupu 'e ua: (1) Ko e hā te tau lava 'o fai 'i he Finemuí? pea (2) ko e hā te tau lava 'o fai 'i he Fine'ofá?

‘I he Finemuí

1. ‘ALU KI HE NGAHI POLO-KALAMA FAKAAVA ‘A E FINE‘OFÁ.

‘Oku fakaafe‘i ‘e he kau taki tokolahī ‘i he Fine‘ofá ‘a e kau finemuí ki he ngaahi polokalama fakaavá tu‘o taha ‘i ha māhina pea mo e kau Lou-mailé ki ha lēsoni he taimi ‘e ni‘ihi.

Na‘e vahevahe ‘e Sila, ko ha taki ‘o e Fine‘ofá, ‘a e me‘a ‘oku fai ‘i hono uōfí. Na‘á ne tohi ‘o pehē: “Oku mau fakatukupaa‘i ‘a e finemuí ke nau tangutu ofi ki ha fefine ‘i he Fine‘ofá kimu‘a ‘i he fakatahá pea fehu‘i kiate ia ‘o kau ki he‘ene mo‘uí. ‘Oku tokoni ia ki he kau finemuí ke nau ‘ilo ai ‘oku ‘ikai toe kehe ‘a e kau fafine ‘i he Fine‘ofá meiate kinautolu.”

2. FEINGA KE MAHANI MO KINAUTOLU ‘I HE NGAHI TŪKUNGA FAKASŌSIALÉ.

Na‘e hiki ‘e Lesieli, ko ha ki‘i finemuí ‘o pehē, “Oku ou manatu‘i lelei ‘eku tokoni ki hono fufulu ‘o e ‘ū peletí ‘i ha ma‘u me‘atokoni ho‘atā ‘i ha me‘a-faka‘eiki.” “Na‘á ku talanoa mo kakata fakataha mo e kau fafine kehe ne ‘i he peitó, peá u ongo‘i hangē ‘oku ou hoko pē ko ha kongá ‘o e kulupú. Na‘a nau fakahaa‘i mai ‘enau loto falalá kiate au. Ko ha momeniti fakafefia ia kiate au.”

Na‘e feinga ‘a Peta, ko ha fefine ‘i he Fine‘ofá ke ‘ilo‘i e kau finemuí. Na‘á ne tohi ‘o pehē: “Oku ou faka-aonga‘i ‘a e mītia fakasōsialé ke

fakakaungāme‘a ki he to‘u tupú mo feinga ke ‘ilo‘i e ngaahi me‘a ‘oku nau ‘ofa aí. Ko hono olá, ne mau hoko ko ha ngaahi kaungāme‘a.”

3. AKO MEI HE KAU FAFINE ‘OKU NAU ‘OFA ‘I HE FINE‘OFÁ.

Ne tohi ‘e Piliti-Maile, “Ne u tupu hake ‘i ha kolo ‘i tu‘a Sitokohoumu, Suēteni. Na‘e te‘eki mali, ‘eku fa‘eé.” “Ne u meimei ta‘u 13 he ta‘u na‘á ku papitaiso ai mo ‘eku fa‘eé. ‘I he taimi na‘e ‘alu ai ‘eku Fine‘ikí ki he ngaahi fakataha po‘uli ‘a e Fine‘ofá, na‘á ne ‘ave au koe‘uhí ke ‘oua te u nofo tokotaha ‘i ‘api. ‘I he hokosia hoku ta‘u 18, ne u ‘ilo mo ‘ofa ‘i he fefine kotoa pē.”

Na‘e tohi ‘e Pola ‘o pehē, “‘I he‘eku hoko ko e tokotaha papi ului ‘i hoku ta‘u 14, na‘á ku feinga ke tokoni ki he kau uitoú, ngaahi fa‘ē tāutahá, mo e kau fafine māmālohí. Ne ‘ikai fuoloa kuo nau fakaafe‘i au ki honau ‘apí ki he‘enau ngaahi ‘ekitiviti fakafāmilí. Ko hono olá, ne u ongo‘i ‘i he‘eku fuofua Sāpate ‘i he Fine‘ofá ‘oku fonu ‘a e lokí ‘i he‘eku ngaahi fa‘eé.”

Na‘e hiki ‘e Linisi ‘o pehē, “Na‘e vahevahe ‘e he‘eku fa‘eé, kui fefiné, mo e mehikitangá ‘enau fakamo‘oní ‘i he‘enau ngaahi sīpingá.” “Ne nau fakakau au ‘i he ngaahi ngāue ‘ofá. Na‘e ‘ikai ke u fa‘a tatali ke hokosia e taimi ke u kau ai ki he Fine‘ofá. Na‘e ‘ikai

fakatu‘upakē ‘a e liliú. Ne u ongo‘i hangē ne u ‘alu ma‘u pē ki he Fine‘ofá.”

4. HOKO KO E FA‘IFA‘ITAKI‘ANGA.

Na‘e pehē ‘e Emelī, “Na‘á ku fu‘u fiefia ‘aupito ke u ‘alu ki he Fine‘ofá.” “Oku ou tui ko e kongá hono ‘uhingá ko ‘eku ongo‘i ofi ma‘u pē ki he‘eku kau taki ‘i he Finemuí. Na‘a nau faka-‘apa‘apa‘i lahi ‘aupito au. Na‘e ‘ikai ha‘aku toe fakafo‘ofou ‘i he‘eku kau fakataha mo e kau fafine ‘i he Fine‘ofá koe‘uhí ne u fakakaukau atu pē au ‘e tatau pē ia mo kinautolu, pea ko ia pē na‘e hokó.”

Na‘e tohi ‘e Malisa ‘o pehē, “Oku ou faka‘amu ange mai ne talanoa lahi ange ‘eku kau taki ‘i he Finemuí fekau‘aki mo e Fine‘ofá pea mo e ‘ofa mo e ongo fakaetokoua ‘oku ma‘u aí.”

Na‘e tohi ‘e Teisa ‘o pehē, “Oku ‘i ai ‘a e mālohi lahi ‘oku ma‘u ‘e he kau takí ki he founga ‘oku ‘ilo fakalūkufua ai ‘e he kau finemuí e Fine‘ofá.” “Oku ou tui ‘oku mahu‘inga ki he kau taki ‘o e Finemuí ke nau pou pou‘i e kau finemuí ki he Fine‘ofá pea mo e kau fafine ‘i he Fine‘ofá ke nau talitali lelei.”

Na‘e tohi ‘e Amenitā ‘o pehē, “Oku ou faka‘amu ange mai na‘e ‘ikai ‘ai ‘e he‘eku kau taki ‘i he Finemuí ke hangē ‘oku ta‘eolí e Fine‘ofá. “Ko hono olá, ko e ongo ia na‘á ku ma‘u he‘eku hiki atu ki aí.”

‘I he Fine‘ofá

5. ‘AI KE MAHULU HAKE ‘A E LILIÚ ‘I HA ME‘A ‘OKU HOKO TU‘O TAHA PĒ.

Lolotonga hono fakahoko ‘e he kau palesiteni Fine‘ofa tokolahi ha me‘a makehe ki hono talitali ha finemui ‘i he‘ene fuofua Sāpate ‘i he Fine‘ofá, ‘oku fakahaa‘i mai ‘e he ngaahi fakamatalá ‘oku fakatokanga‘i foki ‘e he kau takí ‘oku hokohoko atu ‘a e hiki atu ko ia ki he Fine‘ofá.

Na‘e vahevahe ‘e Lōseli, ko ha taki Fine‘ofa ‘i Palāsila ‘a e me‘a ne fakahoko ‘e he‘ene kau palesitenisi: “(1) Na‘a mau ‘oange ki he ki‘i finemui takitaha ha me‘a‘ofa talitali ‘i he‘ene ‘uluaki Sāpaté. Na‘e hoko ma‘u pē ‘eni ko ha momeniti fakafiefia. (2) ‘I he‘emau hoko ko e kau palesitenisi, ne mau fakahoko ha ngaahi ako ‘e nī‘ihi mo kinautolu ke nau ‘ilo ai ne nau ha‘u kiate kimaoutou.

(3) Ne mau fokotu‘u ke ‘oua ‘e ui fakato‘oto‘o leva e kau finemui ki he Palaimelí pe Finemui.”

6. FAI HA NGAHI LĒSONI ‘OKU KAUNGA KI HE KAU FAFINE KOTOA PĒ.

Na‘e tohi ‘e Kulisiti ‘o pehē, “Ne u tupu hake ‘o kau ki ha ngaahi fetalanoa‘aki vāofi mo ‘eku fa‘eé, peá u ‘ilo ai ‘oku toe ofi ange ‘a e Fine‘ofá ia ‘i he ngaahi fa‘ahinga fetalanoa‘aki peheé.”

Na‘e tohi ‘e Sulieni ‘o pehē: “Ne u faka‘ānaua ki ha ‘ilo fakalaumālie pea ne u hounga‘ia ‘i he‘eku ma‘u iá.”

Na‘e hiki ‘e Malisa ‘o pehē, “Ne u fāifeinga ke fakafekau‘aki e ngaahi lēsoní ki he kau fafine ne nau ngali matu‘otu‘a ange ‘iate aú.”

“Na‘á ku fiefia ke fanongo ki he ngaahi fakakaukau ‘a e kau fafine ne nau lava ‘o vahevahe mo au ha vī-sone ki he‘etau taumu‘a ‘i he māmaní ‘a ia ne te‘eki ke u ‘ilo.”

7. NOFO MO HAO KAUNGĀME‘A ‘I HE ‘AHO SĀPATÉ.

Na‘e hiki ‘e Leisi, ko ha ki‘i finemui ‘o pehē, “Na‘e ‘ikai ha‘aku fāмили ke ma tangutu fakataha.” “Ko e fiefia lahi ‘oku ou ma‘u ‘i he taimi ‘oku lea ‘Mālō e lelei’ mai ai e kau fafiné pe tangutu fakataha mo au.”

Na‘e fakahā mahino ngofua ia ‘e Keli, ko ha fefine ‘i he Fine‘ofá. Na‘á ne tohi ‘o pehē: “Kapau ‘oku ongo‘i

'e ha taha 'oku 'ikai talitali lelei ia, 'oku faingata'a ke toe kau mai."

Ko e me'a fakamamahi e ongo'i ta'eoli'ia ha fefine 'e taha ko Niki. 'Oku fakamanatu mai 'e he me'a na'á ne tohi 'oku 'i ai ma'u pē ha me'a te tau lava 'o fakahoko. "I he ngaahi tūkunga tatau mo aú, 'oku iku hē ai ha ni'ihī 'o 'ikai ke nau toe mālohi. 'Oku fie ma'u ke hoko 'a e Fine'ofá ko ha feitu'u 'oku tau lava 'o talitali ai 'a e kau fafiné 'i ha fá'ahinga ta'u pē, 'o tatau ai pē pe ko hai kinautolu pe ko e hā e me'a kuo nau fakahokó."

Na'e tangi 'a Kilisitolo 'i he'ene 'uluaki 'ahó. Na'á ne tohi 'o pehē: "Na'e fá'ofua mai 'eku taki kimu'a 'i he Finemuí kiate au mo fakaafe'i au ke u tangutu fakataha mo ia. Na'á ku nofo ai mo e ngaahi uaifi, fá'ē mo e kui fefine. Ne u vahevahe ai 'eku ngaahi ongó, pea na'a nau fakafanongo. Ko e fuofua taimi ia na'á ku ongo'i ai 'a e mālohi 'o 'eku hoko ko ha kongá 'o ha kau fafine 'oku nau faifeinga ke nau hangē ko Kalaisí. Na'á ku ongo'i tāpuekina 'i he'eku kau ki he kautaha fakamāmani lahi ko 'ení."

8. 'OANGE KI HE KAU FINEMUÍ E NGAÁHI FAINGAMĀLIE KE TOKONÍ.

Na'e tohi 'e 'Eimi 'o pehē, "Na'e kole mai ke u tā e pianó 'i he'emaui ngaahi houalotu he Sāpaté." "Ne tokoni 'eku 'ilo 'oku fie ma'u aú ke u fakatupulaki ai ha feohi vāofi mo e kau fafiné. 'Oku hangē pē ko e lea 'a Palesitēni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) 'o kau ki he kau mēmipa fo'ou 'i he Siasí 'oku nau fie ma'u ha kau-me'a, ko ha fatongia, pea fafanga 'aki 'a e folofola lelei 'a e 'Otuá [vakai ki he 'Find the Lambs, Feed the Sheep,'

Ensign, May 1999, 108]. Ne u fie ma'u 'a e ngaahi me'a tatau."

Na'e hiki 'e ha fefine fo'ou 'i he Fine'ofá, ko Keiti, 'o pehē: "Ne u 'ilo 'oku 'i ai ha'aku fatongia mahu'inga 'i he Fine'ofá hili hono ui au ke u hoko ko ha faiakó. Kuó u ako ha me'a lahi. 'Oku te'eki ke u mali, ka 'oku ou ongo'i 'oku ou mateuteu ki he nofomalí mo e tu'unga fakaefa'eé peá u fakamālō ai ki he Fine'ofá."

Na'e fakahoko 'e Sālotē, ko ha finemui ha poletaki. Na'á ne tohi 'o pehē: "Kuó u fekumi ki ha ngaahi faingamālie ngāue tokoni koe'uhí 'oku tātaitaha ke u ma'u ha faingamālie ke u 'alu ai ki he ngaahi houalotu 'a e Fine'ofá 'i he 'aho Sāpaté. Ka neongo iá, ne fele ha ngaahi faingamālie kiate au peá ne ako'i au ki he 'uhinga 'o e Fine'ofá."

9. 'ILO' 'OKU TALITALI LELEI MO FIE MA'U KOE.

Na'e tohi 'e Puluki 'o pehē, "Na'e ma'u 'e he kau fafine 'i homau uōtí ha holi lahi ke fehu'i mai kiate kimautolu 'o kau ki he ngaahi me'a na'e mahu'inga kiate kimautolú. Ne u 'ilo neongo ne kehekehe e ngaahi a'usia 'a e kau fafiné ni meiate au 'i he mo'uí, ne mau tōfuhia 'i he ngaahi 'amanaki lelei, ngaahi misi, mo e ngaahi manavasi'i tatau."

Neongo iá, na'e faingata'a'ia 'a Lōpini ia. Na'á ne hiki 'o pehē, "Ne u fo'ou au pea ko au pē 'i hoku to'ú 'i he Fine'ofá." "Ne u ongo'i fakafo'ofou." Ka na'e hokohoko 'alu pē 'a Lōpini mo 'ene fa'eé. "Na'e fai atu pē peá u 'ilo'i e kau fafiné pea faka'au ke u 'ofa 'i he Fine'ofá mo e faia-ako 'a'ahí."

Na'e tohi 'e Tēpola 'o pehē: "Na'á ku 'ilo ko ha fefine au 'i he Fine'ofá 'i he taimi na'e kole mai ai 'e Poni, ko 'eku palesitēni Fine'ofá, ke u tokoni ange kiate ia 'i hono fakama'a ha 'api nofo'anga 'o ha fefine 'e taha. Na'e nofo masivesiva pē 'a e fefiné peá ne mālōlō fakafokifá. 'I he'emaui vaka-vakai'i fakalelei e iku'anga faingata'a 'o 'ene mo'uí, ne mau mamata ai ki ha lau'i tā 'o e fefiné mei he'ene malí. 'Oku ne malimali hake mo hono lou'ulu lanu melomelo faka'ofa'ofá kiate kimautolu 'i hono kofu mali sātini hinehiná. Ne lea le'osi'i mai Poni, 'Ko e me'a 'eni te tau manatu'i ai iá.' Na'á ku ongo'i ha 'ofa ki ha fefine ne te'eki ke ma fe-taulaki 'i he mo'ui fakamatelié. Ne ma hoko ko ha ongo fafine 'i he Fine'ofá. Na'e faka'osi 'aki homa 'aho mo Poni 'ema lo'imata'ia mo fá'ofua."

Tuku mu'a ke tau hoko mo'oni ko ha "ha'ofanga 'o e kau fafiné," 'o hangē ko hono ui kitautolu 'e Palesitēni Poiti K. Peeke (1924–2015), ko e Palesitēni 'o e Kōlomu 'o e kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ko e ngaahi tokoua 'i he Fine'ofá. Tuku mu'a ke tau felanga 'aki hake 'i he me'a 'oku tau faitatau aí. Ko 'etau hiki atu ko ia mei he Finemuí ki he Fine'ofá ko e halafononga ia 'a e 'Otuá ma'atautolu ko Hono ngaahi 'ōfefine ke tau tupulaki mo fakalaka-laka. Hangē tofu pē ko e moto 'a e Fine'ofá: "Oku 'Ikai Faka'au 'o Ngata 'a e 'Ofá" (vakai, 1 Kolinitō 13:8). ■

Fai 'e 'Eletā
Larry R. Lawrence
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Maama

‘O E ‘AHO HAOHAOÁ

*Ko hono tānaki ‘o e māmá ‘i he lahi taha te tau lavá
'a e kī ki hono lava ‘i lelei ‘a e sivi ‘o e mo‘ui fakamatelié.*

Te ke ‘ohovale nai ke ‘ilo ‘oku makatu‘unga ho‘o lavame‘a ‘i he mo‘uí mei he lahi ‘o e maama ‘okú ke ma‘u lolotonga ho‘o ‘i henī? ‘Oku ‘ikai ‘uhinga ‘a e lavame‘á ki he lahi ‘o e pa‘anga ‘okú ke ma‘ú pe lahi ‘o e ngaahi mē-tali ‘okú ke ikuná pe lahi ho‘o ongoongoá. Ko e taumu‘a mo‘oni ‘o ‘etau mo‘uí ke ma‘u ‘a e māmá.

‘Oku tupu lahi ange hotau sino fakamatelié ‘i he taimi ‘oku tau fafanga ia ‘aki e me‘akai fakatupu mo‘ui lelei. ‘Oku maama lahi ange hotau laumālié ‘i he taimi ‘oku tau fafanga ai ia ‘aki e māmá. “Ko e māmá ‘a e ‘Otuá, pea ‘oku ‘ikai ‘iate ia ha fakapo‘uli si‘i” (1 Sione 1:5). Na‘e mu‘aki hoko ‘etau Tamai Hēvaní ko ha tangata matelie, na‘á Ne fakalalakalaka māmālie pē kae ‘oua kuó Ne hoko ko ha tokotaha ‘oku fonu ‘i he māmá. ‘Okú Ne finangalo ke ta a‘usia ‘a e me‘a tatau koe‘uhí ‘oku ‘uhinga ‘a e fonu ‘i he māmá ki he fonu ‘i he fiefia.

‘Oku ‘ofa lahi ‘etau Tamai Hēvaní ‘iate kitautolu ko ia na‘á Ne ‘omi ai kiate kitautolu ha me‘a‘ofa fakamāvae ‘i he‘etau mavahe mai mei he maama fakalaumālié ke tau ha‘u ki he māmaní: ko e Maama ‘a Kalaisí, ‘a hotau konisēnisí. Hangē ko hono fakahā ‘e he folofolá, “Oku foaki ‘e he Laumālié ‘a e maama ki he tangata kotoa pē ‘oku ha‘u ki he māmaní” (T&F 84:46).

Ko e finangalo ma‘ongo‘onga taha ‘a e Tamai Hēvaní ke tau muimui ki he maama na‘e fā‘ele‘i mai mo kitautolú koe‘uhí ke tau lava ‘o ma‘u ha maama lahi ange. ‘I he‘etau hokohoko atu ke muimui ki he maama ne ‘omi ‘e he‘etau Tamai kiate kitautolú, ‘oku tau ma‘u ai ha maama lahi ange pea tau hoko ai ‘o hangē ko Iá.

‘Oku ‘omi ‘e he me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní—‘o tānaki atu ki he maama ‘oku fā‘ele‘i mai mo kitautolú—ha fu‘u faingamālie lahi. Ko e taha ia ‘o e ngaahi

TÄ FAKATÄÄN O E TÄÄ E HE © ISTOCKTHINKSTOCK

'OKU TAU MA'U 'A E MAAMA LAHI ANGE 'I HE'ETAU:

- 'Ofa he ni'ihī kehē.
- Ako e folofolá.
- Talangofua ki he ngaahi fekaú.
- Tokanga ki he Laumālie Mā'oni'oni.
- Ngāue 'i he tempalé.

me'a'ofa ma'ongo'onga taha 'oku lava ke tau ma'u 'i he mo'ui fakamatelié he 'okú ne 'omi ha ngaahi faingamālie lahi ange ke ma'u ai 'a e māmá mo e mo'oni. Ka 'ikai e Laumālie Mā'oni'oni, 'oku tau hangē ko ha taha 'oku luelue māmālie ki 'api 'i he fakapo'ulí mo ha kī'i kasa pē ke tokoni. 'I he'etau tali 'a e ongo-ongolelei 'o Sisū Kalaisí pea papitaisó, 'oku tau ma'u ai ha maama lahi fau mo ha tokoni 'okú [Ne] 'ilo' 'a e halá. Te tau lava leva heni 'o lue vave ange mo 'ilo hotau halá lolotonga 'etau fai fononga ki 'apí.

Tupulaki 'i he Māmá

“Ko e me'a ko ia 'oku mei he 'Otuá, ko e māmá ia; pea ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e māmá, pea fai atu ai pē 'i he 'Otuá, te ne ma'u 'a e maama lahi ange; pea 'e tupulaki 'a e maama ko iá 'o ngingila ange kae 'oua ke a'u ki he 'aho haohaoá.” (T&F 50:24).

'Oku fakamatala'i fakanounou haohaoa 'e he veesi ko 'eni 'a 'etau taumu'a 'i he māmāni. 'Oku 'uhinga pē 'a e fakalalakaka

ta'engatá ia ki he tupulaki 'i he māmá. 'I he faka'au ke ulo lahi ange hotau laumālie, 'oku tau ngāngāue atu ki he “'aho haohaoa” ko iá 'i he taimi te tau lava 'o hoko ai 'o *hangē ko e 'Otuá* pea 'i he *'Otuá*.

Fakakaukau ki he fakakaukau ko 'eni 'o e māmá he taimi 'okú ke 'alu ai ki ha sēsini 'enitaumeni 'i he tempalé. 'okú ke kamata 'i ha loki 'oku 'ikai fu'u maama. 'I ho'o tupulaki 'i he 'iló, 'oku maamangia ange 'a e lokí. 'I he faka'osingá 'oku 'ave koe 'e ho'o halafononga 'o e māmá ki he loki nāunau'ia fakasilesitiale. 'Oku fakataipe 'e he'etau a'usia 'i he tempalé 'etau fononga 'i he māmāni. 'Oku toe maamangia ange e ngaahi me'á kae 'oua kuo tau toe hū ki he 'afio'anga 'o e 'Eikí.

Ko e maama lahí ko ha 'ulungaanga ia 'o e tokotaha fakasilesitiale kotoa pē kuo toetu'u. 'I he taimi na'e hā ai 'a e 'āngelo ko Molonáí kia Siosefa 'i hono lokí, na'e fakatokanga'i 'e he talavou ko Siosefa “[na'e] tatau mo'oni hono fofongá mo e 'uhila” (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:32). Na'e faka'aonga'i 'e Mātiu 'a e fakalea

tatau ke fakamatala'i 'aki 'a e ongo 'āngelo 'i he fonualoto 'o e 'Eikí, 'o ne hiki 'o pehē, “na'e tatau [hona] matá mo e 'uhila” (Mātiu 28:3 [vakai foki ki he, Liliu 'a Siosefa Sāmitá, Mātiu 28:3, footnote a]).

'I he hokosia e taimi ke tau toetu'u kotoa aí, 'e fakapapau'i fēfē nai 'e he 'Eikí pe te tau ma'u ha sino fakatesitiale, fakatelesitiale, pe ha sino fakasilesitiale? Ko e talí 'oku faingofua ange ia 'i he me'a 'okú ke ala fakakaukau ki aí. Kapau kuo tau tākaki ha maama fakasilesitiale fe'unga 'i hotau laumālie, te tau toetu'u mo ha sino fakasilesitiale. Kapau kuo tau tākaki ha maama fe'unga pē ke ma'u ai ha sino fakatelesitiale pe tilesitiale, ko e nāunau ia te tau ma'u 'i he Toetu'ú.

'Oku fakamatala'i 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'o pehē:

“Ko homou nāunaú ko e nāunau ia ‘e fakaake ‘aki homou sinó.

“Ko kimoutolu ‘oku fakaake ‘i ‘e ha tufakanga ‘o e nāunau fakasilesitalé te mou toki ma‘u mei he nāunau ko iá, ‘io ‘a hono kakató. (T&F 88:28–29).

Kehe pē ke tau nofo ma‘u ‘i he hala fāsi‘i mo lausi‘i, feinga ke mo‘ui ‘aki e ngaahi fekaú pea fakalelei‘i kitautolu, ‘oku tau tānaki ‘a e māmá. Ka ko e hā ‘oku hoko ‘i he taimi ‘oku tau hē ai mei he halá pea maumau‘i e ngaahi fekaú? Ko e hā ‘oku hoko ki he‘etau māmá?

‘Oku fakahā mahino ‘eni ‘e he folofolá: “Ko ia ia ‘oku ‘ikai fakatomalá, ‘e to‘o meiate ia ‘a e maama ko ia ‘a ia *kuó* ne ma‘ú” (T&F 1:33; tānaki atu hono fakamamafa‘i). ‘I hono fakalea ‘e tahá, ‘oku ‘i ai ha ní‘ihi ‘oku nau ma‘u e māmá, pea mole ia mei he ní‘ihi. ‘Oku lava ‘e Sētane ke ne to‘o ‘a e māmá ‘i he taimi pē ‘oku tau talangata‘a ai ki he mo‘oní (vakai, T&F 93:39).

Ko e me‘a mahu‘inga ke ‘eké ko e, ‘e founa fēfē ha‘a-tau lava ‘o ma‘u ha maama lahi ange kae “tupulaki ia ‘o maamangia ange” ‘i loto ‘iate kitautolu? ‘Oku ou fokotu‘u atu ha ngaahi founa ‘e nima.

‘Ofa he Ní‘ihi Kehé

Ko e taha ‘o e ngaahi founa lelei taha ke ma‘u ai ‘a e māmá ko e ako ke ‘ofa ‘o hangē ko e ‘ofa ‘a e Tamai

Hēvaní. ‘Oku tau ui ai ‘a e fa‘ahinga ‘ofa ko ‘eni ko e ‘ofa faka-Kalaisí. ‘Oku na‘ina‘i mai ‘a Molomona kiate kitautolu ke tau “lotu ki he Tamai ‘aki ‘a e ivi kotoa ‘o e lotó, koe‘uhí ke fakafonu ‘a kimoutolu ‘aki ‘a e ‘ofá ni” (Molonai 7:48) ‘Oku ‘omi vave ‘e he ‘ofá ha maama lahi

ange ki hotau laumálié; kae to‘o atu ‘e he fakakikihí mo e meheká ‘a e māmá.

Manatu‘i, ko e ‘uluaki fekaú ke ‘ofa ki he ‘Eikí ‘aki e kotoa ho lotó, laumálié, mo e ‘atamai kotoa (vakai, Mātiu 22:37–38). ‘Oku lahi ‘a e tāpuaki ‘o e ‘ofa ki he ‘Otuá mo hono fakamu‘omu‘a Ia ‘i he‘etau mo‘uí. Na‘e akonaki ‘a Sisú ‘o pehē, “Kapau ‘e hanga taha ‘a homou matá ki *hoku* nāunaú, ‘e fakafonu ‘a homou sinó kotoa ‘aki ‘a e maama” (T&F 88:67; tānaki atu ‘a e fakamamafa‘i).

Ko e fekau hono uá ke ‘ofa ki hotau kaungā‘apí ‘o hangē pē ko kitautolú (vakai, Mātiu 22:39). Mahalo ‘e kī‘i faingata‘a ange ke fakahoko ‘eni he ‘oku ‘ikai ke haohao hotau kaungā‘apí. ‘Oku ma‘u ‘a e fakapuli-puli mo‘oni ki hono ako ke ‘ofa ki he ní‘ihi kehé ‘i hono tokoni‘i kinautolú. Ko hono ‘uhinga ia ‘oku fakanatula ai pē ‘etau ‘ofa ‘i he‘etau fānaú, neongo ‘oku nau mama‘o foki mo kinautolu mei he haohaoá.

Ko e lahi ange ho‘o tokoní, ko e lahi ange ia ho‘o ‘ofá, pea ko e lahi ange ho‘o ‘ofá, ko e lahi ange ia e maama ‘okú ke ma‘ú. ‘Oku fakatupulaki ‘e he kau faifekaú—‘o tatau pē ‘a e matu‘otu‘a mo e talavou—ha kalofiama ‘iate kinautolu ‘oku fisikitu‘a atu ki he ní‘ihi kehé. ‘Oku fakapale‘i e ngāue fakafaifekau taimi kakató ‘aki ha maama fakalaumálie lahi.

Ako e Folofolá

‘Oku ‘ikai ha hala tu‘usi ki hono ako ‘o e mo‘oní. Kuo pau ke ke fakamoleki ha taimi ‘i hono lau ‘o e folofolá mo e ngaahi akonaki ‘a e kau palófitá. Kapau ‘okú ke loto ke tupulaki fakalaumálie, kuo pau ke ke fafanga ho laumálié ‘aki ‘a e keinanga ‘i he folofolá he ‘aho kotoa pē. Fakatatau ki he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ko e mo‘oní ko ha toe hingoa pē ia ‘e taha ‘o e māmá (vakai, T&F 84:45).

Kimu‘a peá ke fakaava hake ho‘o folofolá he ‘aho takitaha, lotua ke ke ako ha me‘a fo‘ou ke tānaki atu ha maama ki ho laumálié. Peá ke fekumi leva ki ha ngaahi fakakaukau mo e mahino fo‘ou. Toe fehu‘i pē kiate koe, “Oku kaunga fēfē nai ‘a e ngaahi me‘a ‘oku ou laú ki he‘eku mo‘uí?” Kuo

pau ke ke loto fiemālie ke fakamoleki ha taimi 'o kapau 'okú ke loto ke ma'u ha maama lahi ange.

'Oku ma'u ha ma'u'anga maama ki hotau laumālie 'i hono ako ma'uloto 'o e folofolá. Kuo pehē 'e 'Eletā Lisiata G. Sikoti (1928–2015) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Oku hangē

e ngaahi folofolá ko ha fanga ki'i maama 'oku nau fakamaama hotau 'atamaí' pea “'oku lava ke ma'u ha mālohi lahi mei hono ako ma'uloto 'o e folofolá.”¹ 'Oku hoko hono ako ma'uloto 'o e folofolá ko ha me'a'ofa 'okú ke foaki kitae koe—ko ha me'a'ofa 'okú ne toutou foaki atu ha maama lahi ange.

Talangofua ki he Ngaahi Fekau

'I ho'o 'ilo e ngaahi fekau 'i he folofolá, 'alu 'o fai ia. Hangē ko 'ení, kapau te mou lau 'a e fale'i fakalangi ke “'alu 'o mohe 'i he te'eki ai ke fuoloa 'a e po'ulí' pea “ā hengihengi hake” (T&F 88:124), 'oku totonu pē ke ke talangofua. Kapau te ke lau e Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kavá pea ke 'ilo ai ha fekau “Oua na'á ke lau'ikovi'i 'a ho kaungā'apí” (T&F 42:27), pea ke tokanga leva ki he me'a 'okú ke lea 'akí mei he taimi ni 'o fai atu. 'I ho'o ako 'a e mo'oni, kuo pau ke ke faka'aonga'i ia ke tñaki 'a e māmá.

Kapau te ke ma'u ha maama ka 'oku 'ikai ke ke faka'aonga'i ia, 'e ala mole ia meiate koe.

Tokanga ki he Laumālie Mā'oni'oni

Ko e founga 'e taha 'oku ma'u ai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni e fu'u maama lahi ko 'ene tokanga ki he Laumālie. Kuó ne ako ke muimui ki he ngaahi ue'i mo e ngaahi ongo 'oku ha'u kiate Iá. 'Oku ako 'i 'e he folofolá, “Ko e tangata kotoa pē 'oku tokanga ki he le'o 'o e Laumālie 'okú ne ha'u ki he 'Otuá” (T&F 84:47).

Kapau 'okú ke 'amanaki ki ha ngaahi ue'i fakalaumālie, te nau hoko mai. Kapau te ke fakahoko, 'e lahi ange 'ene hoko maí. Kapau 'e kole atu 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke ke fai ha me'a 'oku faingata'a (hangē ko hano ta'ofi ha tō'onga mo'ui kovi), pea ke fanongo mo talangofua ki he ue'i, te ke 'usia ha tupulaki fakalaumālie vave pea mo ha maama lahi ange fau.

Ko e Ngāue Tokoni 'i he Temipalé

'I he'etau fakakaukau ki he ngaahi temipale 'a e 'Eikí, 'oku fakanatula pē 'etau fakakaukau ki he māmá. Hangē ko 'ení, fakakaukau ki he me'a na'e tohi 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá fekau'aki mo hono fakatapui 'o e Temipale Ketilani 'i he 1836: “Na'e felēleaki fakataha mai 'a e kakai 'o e feitu'ú ('i he'enau fanongo ki ha le'o ngalikehe mei loto, mo mamata ki ha maama lahi hangē ha pou afi 'i 'olunga 'i he Temipalé).”²

'Oku 'i ai ha fu'u maama mo e mo'oni lahi 'e ma'u mei he ngāue 'i he temipalé 'a ia 'oku fa'a lau ai 'a e temipalé ko e 'Univēsiti 'a e 'Eikí. 'Oku mahulu ange e 'aonga 'o e maama 'o e temipalé ki ho laumālie 'i he huelo 'o e la'á ki ho sinó. Fakakaukau 'okú ke monū'ia 'o kapau 'okú ke lava 'o fiefia ma'u pē 'i he maama fakalangi ko 'ení.

Hoko ko ha Maama

'Oku totonu ke hoko 'a e temipale, falelotu, 'ōfisi misi-ona, 'apisiasi, mo e kāingalotu kotoa pē ko ha maama ki he māmā. Hangē ko ia ne fakamanatu 'e Pita ki he Kāingalotu 'i hono kuongá, kuo “ui mai ['e he 'Otuá] 'a ki-moutolu mei he po'ulí ki he'ene maama lahi” (1 Pita 2:9).

Ko 'eku lotú ke tau lava 'o fakamoleki 'etau mo'ui kotoa 'i hono fakatupulaki ha maama 'i he lahi taha te tau lavá 'i hotau laumālie. Ko 'eku fakamo'oni (testimony) 'i he'etau fai iá ko e kī ia ke tau ikuna'i lelei ai 'a e sivi 'o e mo'ui fakamatelié. Ko 'eku fakamo'oni (witness) te tau lava 'o ma'u 'a e māmá 'i he'etau muimui ki he ngaahi fokotu'u 'i 'olungá. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Richard G. Scott, “Ko e Mālohi 'o e Folofolá,” *Liahona*, Nōvema 2011, 6.
2. Joseph Smith, 'i he *History of the Church*, 2:428.

Ko ha Tangata Haohaoa

The loto-māfana ♪ = 104-120

Fakalea 'e David B. Larsen
Fakatu'ungafasi 'e Janice Kapp Perry

1. Ko ha ta - nga - ta hao - hao - a mo mā - 'o - ni - 'o - ní, 'A -
2. Ko ha ta - nga - ta hao - hao - a mo mā - 'o - ni - 'o - ní, Fa -
3. Ko ha ta - nga - ta hao - hao - a mo mā - 'o - ni - 'o - ní, Ma -
4. Ko ha ta - nga - ta hao - hao - a mo mā - 'o - ni - 'o - ní, Toe -

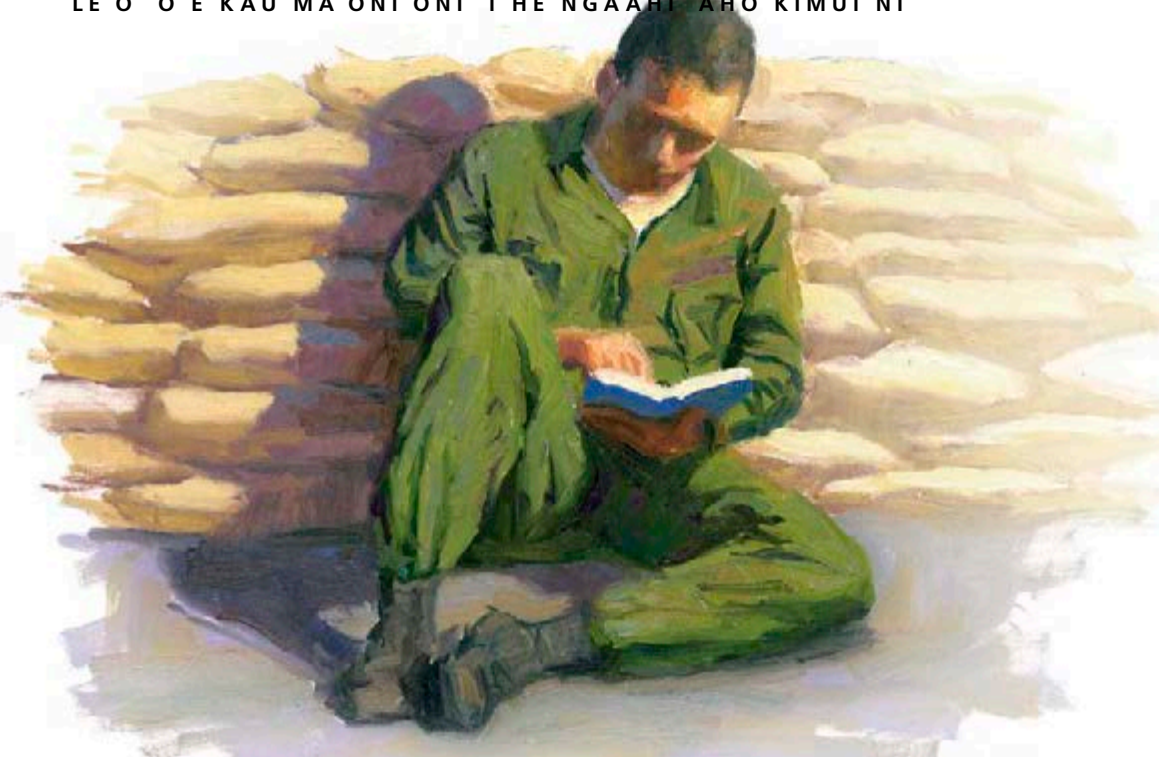
lo To - fu e 'O - tu - á, 'o - ku ta - 'e - nga - tá: Fa -
ka - vai - vai ki he 'O - tuá mo 'E - ne pa - la - ní. A -
ma - hi la - hi ke fa - i ho - ta - u hu - hu - 'í. Ka -
tu - 'u ko e sī - pi - nga ke ta mu - i - a - kí. Mo -

ka - ha - o - fi tau - to - lu he Fa - ka - le - le - í; Ka
nga - ha - lá mo e ma - té na - 'á Ne i - ku - 'í— Ve -
ka - to 'E - ne 'o - fá, fo - a - ki 'E - ne mo - 'uí— Pe -
'uí ko - toa 'ia Ka - lai - si, 'o ma - 'u - i - 'u - í. Fa -

ne ta - 'e - 'ou - a I - a, mo - le 'a mā - ma - ní.
te a - ngé ta - u - to - lú He - 'e - ne hu - hu - 'í.
ki - a he ko - lo - si ko ho - ta ha - o - fa - kí.
ka - fe - ta - 'i ku - ó Ne i - ku - na e ma - té.

U'e'i fakalaumalie ia 'e 'Eletá Jeffrey R. Holland, "Feluteni Ai e Fakamaau Totonú, 'Ofá, mo e 'Aló'ofá," konifele-nisi lahi 'o 'Epeleli 2015.

© 2016 'e David B. Larsen mo Janice Kapp Perry. Ma'u e totonu fakalao kotoa pé. 'E lava ke hiki ha tatau 'o e hivá ni ke ngāue 'aki fakatātaha, faka-Siasi pe 'i 'api. Kuo pau ke fakakau e fakatokanga ko 'eni 'i he tatau kotoa pé 'oku hiki.

Lolotonga 'eku tangutu 'i he luo malumú 'o lau e Tohi 'a Molomoná, na'á ku fakakaukau ke u fai 'o hangē ko ia 'oku talamai 'e he folofolá, ke 'eke ki he 'Otuá pe 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná.

NA'E 'OMI 'E HE TAÚ HA NONGA KIATE AU

Hili ha 'aho 'e nima mei he'eku 'osi mei he ako mā'olungá, na'á ku hū 'o ngāue fakakautau. Kimu'a pea mau mavahe ki Vietinemi, na'á ku ma'u ha ongo makehe ko 'eku ngāue fakakautau ko e kamata'anga ia 'o ha fononga fakalaumālie.

Hili ha houa 'e ua 'o 'eku a'u atu ki hoku kī'i 'iuniti fo'ou, na'e fakapaaki 'e he filí ha ngaahi fo'i mīsaile 'i he 'apitangá. Na'e hoko mai ai mo ha ngaahi fakapā pomu 'i he pō ko iá. Na'e ngali fakamānako kotoa ia kae ngata 'i he uike hono uá, 'i he taimi ne mate ai ha kau tangata tokolahi. 'I he'ene malona atú, na'e kamata ke u fakakaukau ki he 'uhinga 'o e mo'uí.

Na'á ku fetaulaki ai mo ha taki 'i he kau tau helikopeta ko hono hingoá ko Kuleki Sitiveni. Na'á ma talanoa 'i ha 'aho 'e taha ki he tui fakalotú. Na'á ne talamai ko ha mēmipa ia 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní peá ne 'eke mai pe 'oku ou fie 'ilo lahi ange ki ai. Neongo na'e 'ikai kau 'eku ongomātu'á ki he Siasí, na'á na ako'i au ke tui kia Sīsū Kalaisí.

Ne lau mai 'e Kuleki 'a e fuofua lēsoni 'i he efiaki ko iá 'i ha loto luo malumu. Na'e 'ikai mahu'inga 'i he'eku fakakaukau 'a e founga 'o e fealea'aki pe anga 'o 'ene fakamatala'i iá ka ko e loto fakamātoato mo e loto fakatōki-lalo 'a e sōtia kei talavou ko 'ení.

'I he ngaahi 'aho si'i ne hokó, na'e ako'i mai 'e Kuleki e ngaahi lēsoni kehé. Hili e lēsoni kotoa pē, ne ma tū'ulutui hifo ke lotu. Na'á ne kole ma'u pē ke u lotu, ka na'e hangē na'e 'ikai ke u lava 'o fai iá. 'Oku ou manatu 'i 'eku lotomamahi 'i ha tefito'i mo'oni 'o e tokāteline peá u pehē ne 'ikai ke u toe fie fanongo 'o kau ki he Siasí. Na'e fakamoleki 'e Kuleki e 'aho hono hokó ke kumi ha taha te ne lava 'o tali 'eku ngaahi fehu'i.

'I he mamalu hifo e po'ulí na'á ne 'omi ha pailate 'o ha helikopeta—ko ha taha 'osi ngāue fakafaipekau—mei ha patuni 'e taha ke 'a'ahi mai kiate au. Na'e tali mai 'e he tangatá ni 'eku ngaahi fehu'i mo fakamo'oni mai 'okú ne 'ilo 'oku mo'oni 'a e Siasí. Hili iá na'á ne talamai kiate au kuó

u mateuteu ke papitaiso 'o hangē pē ko ha toe taha kuó ne mātā. Na'e 'ikai ke u toe lava 'o lea. Hili 'ene leá, na'á ku fakakaukau, "Okú ke 'ilo ha me'a, 'okú ne mo'oni."

Hili ha taimi si'i mei ai, lolotonga 'eku tangutu 'i he luo malumú 'o lau e Tohi 'a Molomoná, na'á ku fakakaukau ke u fai 'o hangē ko ia 'oku fakahino-hino mai 'e he folofolá ke 'eke ki he 'Otuá pe 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná (vakai, Molonai 10:4–5). Na'á ku punou, pea tekaki hake 'eku kolé ki he 'Eikí. Ne 'ikai fuoloa kuó u ongo'i ha ongo māfana mo e nonga ne 'ikai ke u lava 'o faka'ikai'i ne te'eki ke u 'usia. Ne u 'ilo na'e tali mai 'e he 'Otuá 'eku lotú. Ne u 'ilo 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná. 'I he'eku 'ilo 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná, na'á ku 'ilo pau pē ko ha palōfita 'a Siosefa Sāmīta. Hili ha taimi nounou mei ai, na'á ku papitaiso 'i he Kūlifa 'o Tonikiní.

'I he'eku tu'u hake mei he vai 'o e papitaiso, na'á ku ongo'i ma'a mo'oni. Ne te'eki ai ke u fiefia pehē 'i he'eku mo'uí. Na'á ku fononga 'i ha maile 'e lauiae ki he feitu'u 'o e taú, ka ne u toki 'ilo ai 'a e nonga ne fekumi ki ai hoku laumālie. ■

Robert Swenson, 'Alapama, USA

'OKU 'I AI HA ME'A TE U LAVA 'O FAI?

Ne u tangutu 'i hoku loto falé 'o tangi. Ko e hili pē ia ha ngaahi 'aho talu mei he'eku tama-toó, pea na'e 'ikai ke u lava 'o ta'ofi 'eku fakakaukau ki he mole 'ema ki'i pēpēé. Na'e lahi ha ngaahi me'a na'á ne fakamanatu mai kiate au 'a e me'a fakalolomá ni, tautautefito ki he'eku kōpate tautau'anga vala ne fonu 'i he ngaahi vala feitamá.

Ko e taimi kotoa pē na'á ku 'alu ai ki hoku lokí, na'e hangē ne sio fakamama'u mai e ngaahi valá mei honau tautau'angá kiate au. Na'e kei fo'ou 'aupito e ngaahi valá pea te'eki ke fakaaonga'i, 'o ne fakamanatu mai kiate au ne 'ikai ke u toe feitama. Na'á ku fu'u kei vaivai fau ke u tu'u hake 'o laka 'i ha ngaahi lau sekoni ke fakamaau 'o tuku kinautolu.

Fakafokifā pē kuo tukituki mai ha taha 'i hoku matapaá. 'I he'eku fakavaa haké, ne u vakai atu ki he'eku faiako 'a'ahí 'okú ne tu'u mai 'i he sitepú. Ko e faiako 'a'ahi tatau 'eni na'á ne fa'a tokanga'i 'eku fānaú 'i he taimi ne fakapapa-u'i mai ai 'e he toketaá

kiate au mo hoku husepānití ne u tama-toó.

Na'á ne fehu'i mai, "Oku 'i ai ha me'a te u lava 'o fai ma'au?"

Ne u pehē ange, "Io." "Oku ou fie ma'u ho'o tokoní ke fakamaau 'o tuku hoku 'ū vala feitamá."

Na'á ku taki ia ki he loki mohé, 'a'au e ngaahi toloá kotoa, pea to'o hifo mo e valá mei he 'ū hengá. Peá u tokoto hifo leva 'i he mohengá lolotonga 'ene pelupelu hoku valá mo fa'o fakalelei ia ki he ngaahi puhá. Hili 'ene tepí e ngaahi puhá mo fetuku ia ki lalo koe'uhí ke u 'oua te u toe sio ki aí, na'á ku ongo'i 'a e fiefia hoku laumalié.

Hili iá, na'á ne 'alu ki he peitó, fa'oaki e mīsini fufulu pelletí, holoholo e funga kānitá, mo

fakamaau—'a e ngaahi me'a na'e 'ikai ke u toe lava 'o fai. 'I he'ene mavahé, na'e ma'a hoku falé, pea 'ikai ke u toe sio ki hoku 'ū valá, pea 'ikai ke toe mafasia hoku lotó.

Na'e akonaki 'a e 'Aposetolo ko Sioné 'o pehē, "Oku 'ikai ha manavahe 'i he 'ofá; ka 'oku teke'i atu 'a e manavaheé 'e he 'ofa haohaoá" (1 Sione 4:18). 'I he'etau kakapa atu ke vahevahe 'a e 'ofa 'a e Fakamo'uí, 'oku fakamālohia kitautolu 'e He'ene loto-to'á. Koe'uhí na'e fonu 'eku faiako 'a'ahí 'i he 'ofa 'a Kalaisí, na'á ne ha'u fakato'oto'o ai 'i he taimi na'e ue'i ai ia 'e he Laumalié ke ha'ú.

Na'e lahi e 'ofa ne fakahaa'i mai lolotonga 'a e taimi fakamamahi ko iá, 'o kau ai 'a e ngaahi mata-la'i'akaú, kātí, fanga ki'i keké, mo hono tokanga'i e fānaú, 'a ia ne mau fakahounga'i kotoa. Ka ko e 'ofa ne fakahaa'i 'a ia ne tokoni lahi tahá, 'a e taimi na'e 'ikai 'ilo ai 'e he'eku faiako 'a'ahí 'eku fu'u fie ma'u vivili iá, na'á ne tukituki 'i hoku matapaá, pea fehu'i mai, "Oku 'i ai ha me'a 'e lava ke u fai ma'au?" ■

Lorelee Leavitt, Usingatoni, USA

Na'á ku tokoto hifo 'i he mohengá lolotonga 'ene pelupelu hoku valá mo fa'o fakalelei ia ki ha ngaahi puha.

KO E NGAARI VA'A FUAMELIÉ

'Oku tupu 'a e fuamelie 'o hangē ha vaó 'i he matāfanga fakahihifo 'o Kānatá. 'Oku tā huli 'a e fanga ki'i 'akaú pea tupu he feitu'u kotoa pea te ne kapa 'a e me'a kotoa te nau a'u ki ai—'oku fele 'a e fuamelie 'i he ngaahi loto mala'é, 'alu'angá, halá mo e ngaahi matātahi. 'I he fa'ahita'u fakatōlaú 'oku ngāue fakataha ai 'a e kaungā'apí ke toli 'a e fuamelie ke faka'aonga 'i 'i honau 'apí.

'I he'eku kau he toli fuamelie he ta'u 'e taha, na'á ku fakapapau 'i ai he 'ikai ngata pē 'i he'eku toli ha fuamelie fe'unga ke ngaohi 'aki ha siamu ma'aku mo hoku fāmilí, ka te u toli foki ke lahi ange ke foaki ki he kau fafine 'oku ou faiako 'a'ahi ki ai. Ko e feitu'u lelei taha ke toli fuamelie ai 'i homau feitu'u ko e hala ko ia ki he 'apiako lautohí, 'a ia 'oku fele 'i he ngaahi 'alu'angá mo e loto mala'é 'a ia 'oku a'u 'a e ngaahi vao talatalá 'o

fute 'e valu (2.4 m) hono mā'olungá. Ne u 'osi 'i ai 'o toli 'i he uike kimu'á, peá u 'ilo na'e 'i ha ni'ihiki tokolahi kehe ne nau 'alu foki ki ai, ko ia ne hangehangē he 'ikai ke fu'u lahi fēfē e fuamelie 'oku toe ai.

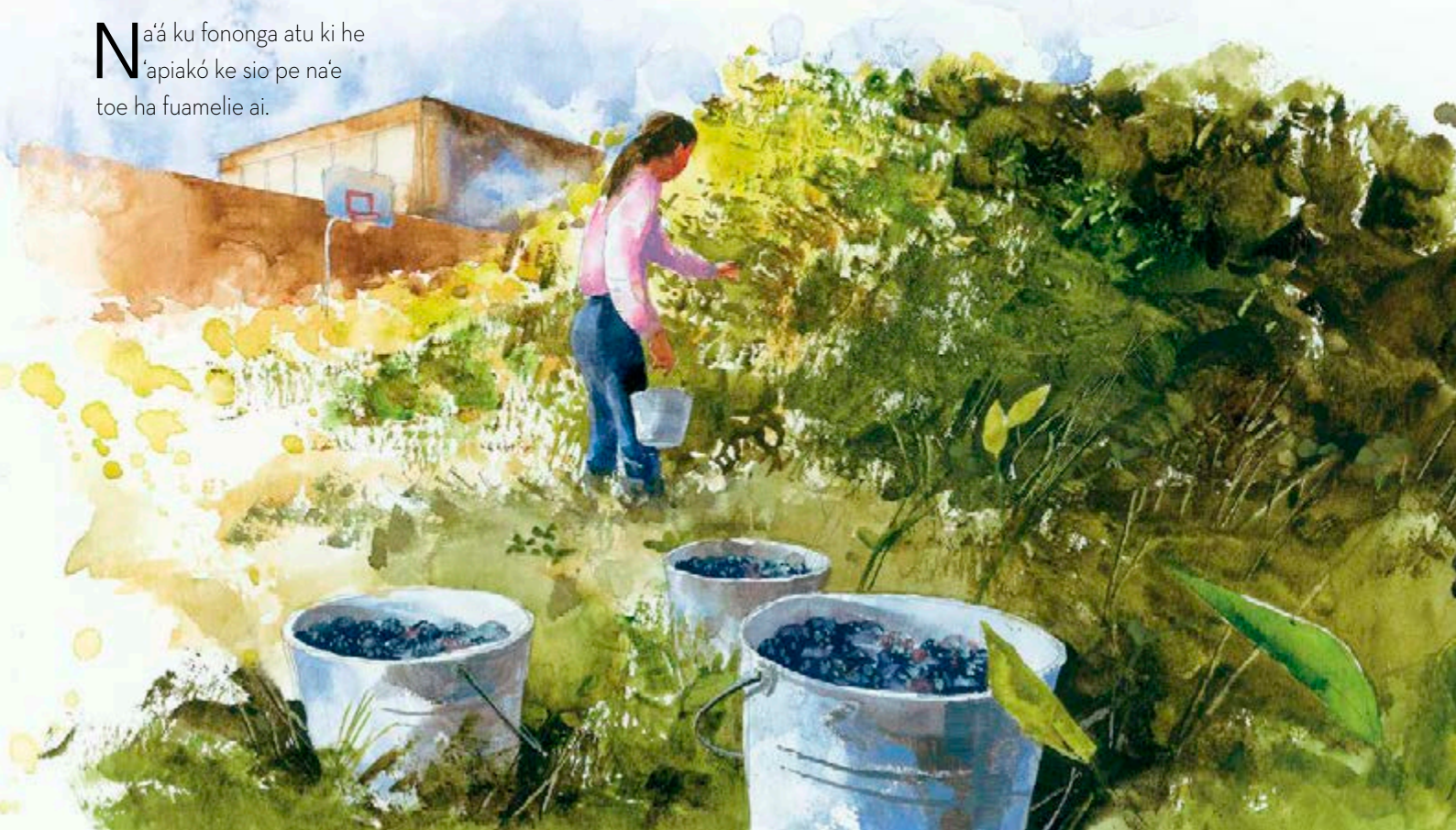
'I he'eku teuteu atu ke u toe 'alu 'o toli fuamelie, na'á ku fakakaukau ke u 'ahi'ahi toli 'i ha feitu'u kehe. Ne u vakai atu ki tu'a 'i hoku matapā sio'ata hoku peitō ki ha loto'ata'atā mai ki he halá. Na'e tātaitaha ke ha'u ki ai ha taha, pea na'e lauta e 'ulu fuamelie 'i ha kongā kelekele 'eka 'e taha. Pau pē 'e lahi ha fuamelie he feitu'u ne te'eki toli. Ne u fa'o 'eku kané 'i mui he kaá peá u lele atu leva.

Taimi si'i pē ne u velahia, makohikohi, mo puputu'u 'i he'eku tu'u 'i loto he 'eka 'e taha ko 'eni 'o e ngaahi vao talatalá. Na'e 'ikai ha fua ia, ne fonu talatala kae 'ikai ha fa'ahinga faka'ilonga 'o ha fisi pe

fua'i'akau. Ne u ma'u ha fo'i fuamelie pē 'e tolu mātēmaté 'i he kotoa 'o e kongā kelekele ko iá, pea ne 'ikai mahino kiate au hono 'uhingá. Ka neongo iá, ne kei fie ma'u pē ke faka-fonu 'eku ngaahi hina siamú, ko ia na'á ku fononga atu ki he 'apiakó ke vakai pe na'e toe ha fuamelie ai.

'I he'eku a'u atu ki he loto mala'e 'o e 'apiakó, ne u 'ilo ai ha fuamelie lahi ange 'i he me'a ne u fie ma'u pea kei lahi mo e ngaahi fua ne te'eki momohó, neongo ne 'osi toli ai e kakai tokolahi. Na'á ku toki fakatoka-nga 'i 'a e me'a kuo hokó: 'oku fakafua mai 'e he ngaahi va'a fuamelie ha fua lahi ange 'i he taimi 'oku toli ai hono ngaahi fuá. Koe'uhí kuo toutou toli homau kaungā'apí 'i he feitu'u ko 'eni 'i ha ngaahi ta'u lahi, kuo toe fakafua mai e ngaahi va'a ha ngaahi fua he ta'u kotoa. Ko e taimi ko ia 'oku 'ikai faka'aonga 'i ai 'a e ngaahi

Náá ku fononga atu ki he 'apiakó ke sio pe na'e toe ha fuamelie ai.

TOKONI'I AU TELIA 'EKU TA'ETU'I

fuamelié, 'oku nau iku pē 'o mōmoa pea 'ikai toe fua. Koe'uhí ko hono vahevahe ko ia 'o e 'ulu fuamelié 'i he ngaahi ta'u kuo hili, ne toe mahu ange ai hono fuá—na'e lahi ange hono fuá 'i he me'a fakalūkufua ne mau fie ma'ú.

Na'e fakamanatu mai 'e he a'usia ko 'ení kiate au 'a e ola 'o e totongi vahehongofulú mo e foaki 'aukaí. Kuo tala'ofa mai 'e he 'Eikí ko e taimi 'oku tau totongi vahehongofulu aí, te Ne fakaava "a e ngaahi matapā 'o e langí, mo lilingi hifo kiate [kitautolu] ha tāpuaki 'e 'ikai ha potu 'e fa'a hao ia ki ai." (3 Nifai 24:10). 'I he'etau vahevahe 'a e me'a 'oku tau ma'ú fakafou 'i he ngaahi polokalama ue'i fakalaumālie 'a e Siasí, 'oku tau fokotu'u ai ha koloa fakatu'asino mo fakalaumālie mahutafea ma'a hotau fāmilí, tūkui koló, mo kitautolu foki. ■
Rhiannon Gainor, Kalefōnia, USA

'I he faka'osinga 'o ha uike 'e taha, ne 'u 'ā hake ai 'oku 'ikai ke u toe lava 'o fanongo 'aki hoku telinga to'ohemá. Na'á ku fetu'utaki ki ha toketā telinga, ihu, mo e monga 'o fokotu'u ha taimi ke u sio ai kiate ia.

Na'e fekau'i au 'e he toketaá ke u 'alu leva he vave tahá ki ha mataotao fakaeongo (audiologist) ke sivi'i 'eku fanongó. Na'e kamata ke u hoha'a 'i he taimi na'e 'ikai ai ke u lava 'o fanongo ki ha me'a 'i he sivi ongó 'aki hoku telinga to'ohemá. Hili 'a e sivi, na'e aofangatuku e mataotao fakaeongó 'o pehē kuo mole 'a 'eku fanongó, he 'oku maumau ha neave 'i hoku 'ulú 'a ia 'oku faka'aonga'i ki he fanongó.

Na'á ku 'ohovale. Na'á ku kei ta'u 26 pē pea ko 'eni kuo alea'i ha me'a ke tokoni ki he'eku fanongó. Ko e taha e me'a 'oku ou sa'i'a taha a'i ko e hivá. Te u kei lava nai 'o tā 'a 'eku ngaahi me'aleá mo hiva?

Na'e 'omi 'e he toketaá ha faito'o (steroid) kiate au ke vakai pe 'e tokoni, ka na'á ne tui kuo mole 'aupito 'eku fanongó.

Na'e 'ikai ke u toe fakama'uma'u, peá u tangi 'a lo'imata. Na'á ku ilifia ki hoku kaha'ú, pea ne u lotu mamahi ko e 'ikai ke u toe lava 'o fanongo 'o hangē ne u anga ki a'i.

Ne fokotu'u mai 'e hoku husepāniti ko Palaieni 'i he pō ko iá ke ne 'omi haku tāpuaki lakanga fakataula'eikí. Na'á ku 'amanaki 'e 'omi 'e he tāpuaki ha fiemālie mo e mālohi kiate au 'i he mole 'eku fanongó, ka na'e palōmesi 'e Palaieni 'i he'ene tuku tāpuakí 'e fakafoki kakato mai 'eku fanongó. Ne 'ikai ke u fa'a tui ki ai!

Ne u fakakaukau, "Mahalo pē 'oku ma'u hala hoku husepāniti." Kuo tā tu'o lahi e sio 'a e toketaá ki ha ngaahi tūkunga tatau mo au peá ne talamai he 'ikai te u toe lava 'o fanongo.

Hili iá, na'á ku 'eke ange kia Palaieni pe 'okú ne fakakaukau ko e tāpuaki na'á ne palōmesi maí ko 'ene fie ma'ú ia pe ko e finangalo 'o e 'Eikí. Na'e talamai 'e Palaieni kiate au na'á ne ongo'i 'a e ue'i mālohi ke fai 'a e palōmesi. Na'e 'ikai ke u tui ki ai.

'I he'eku fakalaululoto ki he tu'unga ne u 'i a'i, ne u manatu'i ha potufolofola 'i he tohi 'a Ma'aké 'i hono talaange 'e Sisū ki ha tamai vilitaki "oku fa'a fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē kiate ia 'oku tui." Na'e tali ange 'e he tangatá, "Eiki, 'oku ou tui; ke ke tokoni'i au telia 'eku ta'etu'i" (Ma'ake 9:23–24). Ko 'eku tautapa ia ki he'eku Tamai Hēvaní he pō ko iá. Na'á ku lotu ke u tui 'e fakamo'ui au, ka na'e 'ikai ke u fakapapau'i. Na'e sivi 'eku tui 'e tokoni'i au 'e he 'Eikí 'i hoku faingata'a'iá.

Hili 'eku lotú ne u fakakaukau ki ha lēsoni ne u ako'i ki he kau finemu'i fekau'aki mo e mālohi 'o e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí. Ne u talaange ki he kalasí ke nau kole ha ngaahi tāpuaki pea 'e lava 'e he 'Eikí 'o fakamo'ui e mahakí fakafou 'i he ngaahi tāpuakí. 'E lava fēfē ke u 'amanaki atu te nau tui mai kapau 'oku si'i 'eku tui? Ne u pehē ke u falala ki he 'Eikí—he kuo te'eki ke Ne lohiaki'i au kimu'a.

Hili ha uike 'e ua mei ai, ne u toe lava 'o fanongo kakato. Na'e fakatumutumu 'a e mataotao ki he fanongó mo e toketaá.

Te u hounga'ia ma'u ai pē ki he Tamai Hēvaní 'i hono fakafoki mai 'eku fanongó, ka 'oku ou hounga'ia lahi ange koe'uhí ko e lēsoni kuó u akó. Neongo ai pē kapau 'oku 'ikai fa'a hoko mai 'o tatau mo e tala'ofa kuo fai mai 'i ha faingāue kiate kitautolú, 'oku ou 'ilo 'e fai tāpuekina kitautolu 'e he 'Eikí 'o kapau te tau tui mo falala kiate Ia. ■
Stephanie Hughes, Tekisisi, USA

ONGO‘I E LAUMĀLIE ‘O E ‘INISITITIUTÍ

Na’e lōmekina au he taimi ‘e ni’ihi ‘e he ātakai kovi ‘o e ‘univēsiti. ‘I he’eku ongo‘i ‘a e ātakai ‘o e ‘inisititiutí, na’á ku ‘ilo‘i na’e ‘ikai ke u tuenoa.

Fai ‘e Jennifer Bohorquez Gomez

‘I he’eku kamata ako ‘i he ‘univēsiti, na’á ku sa’ia ‘aupito ‘i he’eku ‘i he ‘ātakai fakaakó mo vakai ki he vēkeveke hoku to’u akó. ‘Oku ou fakamālō ki he’eku Tamai Hēvaní, Pa’anga Tokoni Fakaako Tu’uma’ú, pea mo e poupou ‘a hoku fāmilí, ke hoko ai ‘eku misí.

Lolotonga ‘a e ngaahi fuofua uike ‘o e kalasí, na’á ku ‘ilo‘i ai ‘a e ngāue faingata’a na’e tatali mai kiate au ‘i he ta’u ‘e nima ka hokó: ‘a e ngāue fakaako mei ‘apí, fanga kí‘i sivi íkí, sivi, mo e ngāué. Na’e kamata ke u sa’ia

‘aupito ‘i he ngāue ma’u’anga mo’ui ne u filí mo ‘eku ako ‘univēsiti, ka na’á ku fakatokanga‘i foki ne ‘ikai ke u ‘ilo lahi ki he māmaní. Na’á ku ‘ilo‘i lelei ne u kehe mei he fānau ‘univēsiti kehé. Na’a nau fanongo ki he hiva ‘oku ta’etaau honau fakaleá, pea ne fakahehema ‘enau ngaahi talanoá ki he anga’ulí, faka’aonga‘i ‘o e faito’o konatapú, mo e inu ‘olokaholo he faka’osinga ‘o e uiké.

Na’e fakaafe‘i tā tu’o lahi au ‘e hoku kaungā-akó ke u kau fakataha mo kinautolu ‘i he’enau ngaahi ‘ekitiviti ‘i he faka’osinga ‘o e uiké. Hili ‘eku fakamatala‘i ‘eku ngaahi tu’unga mo’ui mo ‘eku tui fakalotú, na’e faka’apa’apa‘i ‘e ha tokolahi ‘eku tuí pea ‘ikai ke nau toe vili mai ke u kau fakataha mo kinautolu, ka ne toe tokolahi ange ‘a kinautolu ne nau manukí‘i ‘eku ngaahi tui fakalotú. Na’á ku feinga ke tukunoa‘i e ngaahi fakamatalá ni, ka na’á ku fakakaukau, “Te u lava nai ‘o fe’ao mo ‘eni he taimi kotoa pē?” Na’á ku lotu ma’u pē ke ma’u ‘a e mālohí pea ke ‘oua na’á ku ongo‘i tuenoa. Ka na’e ‘ikai ke u ongo‘i na’e tali ‘a e ngaahi lotu ko ‘ení. Ne u toki ‘ilo‘i he ‘ikai teitei liliu ‘a e ngaahi me’a ia ‘oku hoko ‘i hoku ‘ātaká ‘i he ‘univēsiti. Neongo na’á ku ‘i he ‘univēsiti, na’á ku kei

‘alu pē ki he Finemuí, ko ia ne u ‘ilo ‘o kau ki he ‘inisititiutí ‘i ha Sāpate ‘e taha ‘i he houalotu sākalamēnití. Ne u fakakaukau ke u ‘alu ki he ‘inisititiutí ‘i he ‘aho Pulelulu hoko maí ke fai ha fehu‘i ‘o kau ki he Pa’anga Tokoni Fakaako Tu’uma’ú.

Hili ha ‘aho femo’uekina fuoloa ‘i he ‘univēsiti, na’á ku fononga atu ki he ‘inisititiutí. Na’á ku heka ‘i he pasí, tangutu hifo, pea kamata ke u lau ‘a e vahe hono hoko ki he’eku ngāue fakaako mei ‘apí. Na’e ‘ai ‘eku fu’u māpuhōi, fie ma’u ke u mālōlō, peá u sio hake, ‘oku hoko ha me’a ta’etaau ‘o ofi mai kiate au. Ne u hifo ‘i he’eku tau’anga pasí ‘o lue atu ki he ‘inisititiutí, fakakaukau lahi fekau’aki mo e ngāue fakaako mei ‘api ne fie ma’u ke tākaki ‘i he ‘aho hokó.

Neongo na’á ku mo’ui ‘aki e ngaahi tu’unga mo’ui ‘o e ongoongo-lelei, na’e lōmekina au ‘e he ‘ātakai ‘o e ‘univēsiti ‘i he’eku hū atu ki he fale ‘inisititiutí. Na’á ku hū atu ‘o mamata ki he fānau ‘univēsiti tāutaha kei talavou ‘oku nau teunga taau peá u fanongo ki he’enau lea faka’apa’apa ki he taha kotoa. Ko e fē ‘a e kalasi te ke to’o ‘i he fa’ahita’u ako ko ‘ení? Ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá? Tohi ‘a Molomoná? Teuteu Ngāue Fakafaifekau?

Na’á ku ‘alu atu ki he kalaké, ‘o ma’u e tali ki he fehu‘i ne u ha’u ke ‘eké, peá u tafoki mai ke ‘alu. ‘I he’eku fakaofi mai ki he hū’anga ki tu’á ne u tafoki hake, ‘i he’eku ongo‘i ‘a e ‘ātakai ‘o e ‘inisititiutí. Ne u hū atu ki tu’á ‘i he matapá, pea ‘alu noa pē hoku lo’imatá ‘i he’eku ongo‘i ‘a e fiefia lahi. Ne u foki he pasí ki ‘api ‘o tangi pea mo malimali. Na’e ha’u ha fakakaukau fakangalongata’a kiate au: Na’e ‘ikai ke u tuenoa.

Ne u ma’u e tali ki he’eku ngaahi

lotú 'i he momeniti ko iá. Na'á ku ongo'i e Laumālié, fakakaukau ki he me'a ne u a'usiá, pea na'á ku fakamālo ki he'eku Tamai Hēvaní koe'uhí ko e fiefia 'i he tui ki he ongoongolelé.

'I he'eku a'u atu ki 'apí, ne u fā'ofua ki he'eku fa'eé 'o talaange ki ai 'a e a'usia faka'ofu'ofa 'o 'eku ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá. Kuo te'eki ke ne lí'aki au pea kuó Ne 'iate au ma'u pē, he 'okú Ne 'iate kitautolu hono kotoa he taimi 'oku tau fie ma'u lahi taha ai Iá. Na'á ku 'alu ki he 'inisititiutí 'i he kotoa 'o hoku taimí 'i he 'univēsítí peá u fe'iloaki ai mo ha kakai tokolahi ne nau hoko ko hoku kaungāme'a lelei. Ka ko Sisū Kalaisí hotau ma'u'anga tokoni lelei taha 'o e 'ofá mo e poupou, pea kuo te'eki ke Ne tuku 'a kitautolu ke tau tuenoa. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'u 'a e talanoá 'i Kolomupia.

KO E MĀLOHI 'O E 'INISITITIUTÍ

“Oku ou 'ilo 'a e mālohi 'oku ma'u mei he ngaahi feohi 'i he polokalama semineli mo e 'inisititiutí. Kuó ne tāpuekina lahi 'eku mo'uí, pea 'oku ou 'ilo te ne fai 'a e me'a tatau ma'au. Te ne 'aofi takai

'aki koe ha pā malu'i ke ke hao mei he ngaahi 'ahíahi mo e ngaahi faingata'a 'o e māmaní. 'Oku 'i ai ha tāpuaki ma'ongo'onga 'i hono ma'u ha 'ilo ki he ongoongolelé. Pea 'oku 'ikai ke u 'ilo ha toe feitu'u lelei ange ma'a e kau talavou 'o e Siasí ke ma'u ai ha 'ilo makehe ki he ngaahi me'a topupapú ka ko e 'inisititiutí.”

'Eletā L. Tom Perry (1922–2015) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Receive Truth," Ensign, Nov. 1997, 61–62.

Fai 'e 'Eletā
M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

Ko e FAKALELEI 'a Hotau Fakamo'uí

*Kapau 'e lava 'o mahino mo'oni kiate kitautolu 'a e Fakalelei
'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, te tau 'ilo'i hono mahu'inga fau
'o e foha pe 'ofefine 'e taha 'o e 'Otuá.*

I Sānuai 'o e 2004, ne a'usia 'e homau fāmilí ha me'a fakamamahi 'i he mole homa mokopuna tangata ko Nētane 'i ha pā ha vakapuna. Ne ngāue fakafai-fekau 'a Nētane 'i he Misiona Palatikí (Baltic) lea faka-Lūsíá. Na'á ne 'ofa he kakaí pea 'ilo'i ko ha faingamālie ia ke ngāue ma'á e 'Eikí. Hili ha māhina 'e tolu mei he'eku fakahoko 'ene mali ta'engata ki hono 'ofa'anga mamae ko Senifaá, na'e hoko 'a e fakatamaki ko 'ení 'o mole ai 'ene mo'uí. Kuo hoko hono 'ave fakafokifā 'o Nētane meiate kima'utolu 'i he matelié ke fakatafoki ai homau lotó mo e 'atamaí ki he Fakalelei 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. Lolotonga 'ene ta'e malava kiate au ke u fakalea 'a e 'uhinga kakato 'o e Fakalelei 'a Kalaisí, 'oku ou lotua ke u lava 'o fakamatala'i 'a e 'uhinga 'o 'Ene Fakalelei kiate au mo homau fāmilí pea mahalo mo hono 'uhinga foki kiate koe mo ho [fāmilí].

Ne hoko 'a e 'alo'i, mo'ui, Fakalelei 'i he Ngoue ko Ketisemaní, mamahi 'i he kolosí, telio 'i he fonualoto 'o Siosefá, pea mo e Toetu'u nāunau'ia ma'ongo'onga 'a e Fakamo'uí ko ha mo'oni ne fakafou kiate kitautolu. 'Oku fakapapau'i mai 'e he Toetu'u 'a e Fakamo'uí kiate kitautolu kotoa 'e 'i ai e 'aho te tau muimui foki mo kitautolu 'iate Ia pea a'usia 'a e toetu'ú. He toki nonga mo fakafiemālie mo'oni, ka ko e me'a'ofa ma'ongo'onga ko 'eni 'oku ma'u 'o fakafou mai 'i he mohu 'alo'ofa 'a Sīsū Kalaisi, ko e Fakamo'uí mo e Huhu'i 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. Koe'uhí ko Ia, 'oku mau 'ilo te mau lava 'o toe fakataha mo Nētane.

'Oku 'ikai ha me'a 'e ma'ongo'onga ange 'i hono fakahaa'i 'o e 'ofá mei he Fakalelei loto-to'a ne fakahoko 'e he 'Alo 'o e 'Otuá. Ka ne ta'e'oua 'a e palani 'a 'etau Tamai Hēvaní, ne fokotu'u 'i ha fa'ahinga ongo mo'oni kimu'a he kamata'anga 'o e māmaní, na'e mei nofo 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá—he kuo hilí, lolotongá,

pea mo e kaha'ú—'o 'ikai ha 'amanaki lelei ki he fakalaka-laka ta'engatá. Koe'uhí ko e maumaufono 'a 'Ātamá, na'e fakamavahe'i 'a e kakai fakamatelié mei he 'Otuá (vakai, Loma 6:23) pea 'e lava ke ta'e ngata tukukehe ha founa ke motuhi 'aki 'a e ngaahi ha'i 'o e maté. Na'e 'ikai ke mei faingofua 'eni, he 'oku fie ma'u ha feilaulau fakafongona 'o ha taha 'oku 'ikai ha'ane angahala pea lava ke ne to'o kiate Ia 'a e ngaahi angahala 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá.

Na'á Ne tū'ulutui 'i he lotolotonga 'o e 'ulu 'ōlive pikopikó, pea 'i ha founa fakafo 'oku 'ikai mahino ki ha taha 'iate kitautolu, na'e to'o 'e he Fakamo'uí kiate Ia 'a e ngaahi angahala 'o e māmaní.

Me'amālié, na'e loto-to'a 'a Sisū Kalaisi ke ne fakahoko 'a e feilaulau ko 'ení 'i Selusalema 'o e kuonga mu'á. Na'á Ne tū'ulutui ai 'i he lōngonoa 'o e Ngoue ko Ketisemaní, 'i he lotolotonga 'o e 'ulu 'ōlive pikopikó, pea 'i ha founa fakafo 'oku 'ikai mahino ki ha taha 'iate kitautolu, na'e to'o 'e he Fakamo'uí kiate Ia 'a e ngaahi angahala 'o e māmaní. Neongo na'e haohaoa mo ta'e angahala 'Ene mo'uí, ka na'á Ne totongi 'a e tautea taupotu taha 'o e angahalá—'a'á, 'a'akú, mo e tokotaha kotoa pē kuo mo'uí. Na'e pehē fau hono lahi 'a 'ene faingata'a'ia faka-atamaí, fakaelotó, mo fakalaumālié, ne tafe ai 'a e totó 'i he ava kotoa 'o Hono kilí (vakai, Luke 22:44; T&F 19:18). Ka na'e kei loto fiemālie pē 'a Sisū ke ne mamahi ka tau ala ma'u kotoa 'a e faingamālie ke fufulu ke tau ma'a—'o fakafou 'i he'etau tui kiate Iá, fakatomala mei he'etau ngaahi angahalá, papitaiso 'i he mafai totonu 'o e lakanga fakataula'eikí, ma'u 'a e me'áfoaki fakahaohaoa 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifakinimá, mo tali 'a e kotoa 'o e ngaahi ouau mahu'inga kehé. Ka 'ikai 'a e Fakalelei 'a e 'Eikí, he 'ikai lava ke tau ma'u 'a e ngaahi tāpuakí ni pea 'ikai lava ke tau taau mo mateuteu ke foki ke nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

'Oku ou tui kapau 'e lava 'o mahino mo'oni kiate kitautolu 'a e Fakalelei 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, te tau 'ilo'i hono mahu'inga fau 'o e foha pe 'ofefine 'e *taha*

'o e 'Otuá. 'Oku ou tui 'oku angamaheni 'aki hono a'usia 'a e ngaahi taumu'a ta'engata 'etau Tamai Hēvaní ma'a 'Ene fānaú 'i he ngaahi me'a iiki mo faingofua 'oku tau fai ma'á e ni'ihi kehé. 'I loto 'i he fo'i lea 'i he lea faka-Pilitānia ko e *fakalelei* 'oku 'i ai e fo'i lea ko e *taha*. Kapau 'oku mahino 'eni 'e he fa'ahinga 'o e tangatá, he 'ikai teitei 'i ai ha taha te tau ta'e tokanga ki ai, 'o tatau ai pē pe ko e hā e ta'u motu'á, matakalí, tu'unga tangata pe fefiné, tui fakalotú, pe tu'unga fakasōsiale pe faka'ekonōmiká. Te tau feinga ke muimui ki he Fakamo'uí pea he 'ikai ke tau angakovi, ta'e tokanga, ta'e faka'apa'apa, pe ta'e toka'i e ni'ihi kehé.

Kapau 'oku mahino mo'oni kiate kitautolu e Fakalelei pea mo e mahu'inga ta'engata 'o e laumālie takitaha, te tau fekumi ki he ki'i tamasi'i mo e ki'i ta'ahine talangata'á mo e fānaú talangata'a kotoa pē 'a e 'Otuá. Te tau tokoni ke nau 'ilo'i 'a e 'ofa 'a Kalaisi kiate kinautolú. Te tau fai 'a e me'a kotoa te tau lavá ke tokoni ke teuteu'i kinautolu ke ma'u 'a e ngaahi ouau fakamo'ui 'o e ongoongolelei.

'I he taimi 'oku ou fakakaukau ai ki hoku ki'i mokopuna tangata ko Nētané mo hono mahu'inga kiate kinautolú, 'oku ou lava 'o sio mo ongo'i mahino ange e anga e ongo'i 'a 'etau Tamai Hēvaní ki he kotoa 'Ene fānaú. 'Oku 'ikai ke tau loto ke mamahi 'a e 'Otuá koe'uhí na'e 'ikai ke tau fai kotoa te tau lavá ke vahevahe mo 'Ene fānaú 'a e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei kuo fakahā maí. 'Oku ou lotua ke mou feinga ke 'ilo'i 'a e ngaahi tāpuaki 'o e Fakalelei pea te mou feinga ke mo'ui taau ke ngāue ma'á e 'Eikí 'i he mala'e 'o e ngāue fakafai-fekau. Ko Sisū na'á Ne pehē, "Kapau te mo ngāue 'i homo ngaahi 'ahó kotoa pē 'i hono kalanga 'aki 'o e fakatomalá ki he kakaí ni, pea 'omi, 'a e fo'i laumālie 'e toko *taha* pē kiate au, hono 'ikai ke lahi pehē fau 'a ho'omo fiefia fakataha mo ia 'i he pule'anga 'o 'eku Tamai!" (T&F 18:15; tānaki atu hono fakamamafa'í). 'ikai ngata ai, ka 'oku lahi 'a e *fiefia 'a e 'Eiki* 'i he laumālie 'oku fakatomalá! He ko e mahu'inga kiate Ia e *taha*.

Kuo faitokonia kitautolu 'e he Tamai Hēvaní 'i he Fakalelei 'a hotau Fakamo'uí. 'Okú Ne fakaafe'i 'a e tokotaha kotoa pē ke "ha'u kia Kalaisi, 'a ia ko e Tokotaha Mā'oni-oni 'o 'Isilelí, pea kau 'i he'ene fakamo'uí, pea mo e mālohi 'o 'ene huhu'í" ('Amenai 1:26). Kuó Ne ako'i kitautolu 'oku fakafou 'i he'etau talangofua faivelenga ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei, 'i hono ma'u 'o e ngaahi ouau fakamo'ui kuo fakafoki mai, 'i he ngāue tokoni

Kapau 'oku mahino mo'oni kiate kitautolu e Fakalelei pea mo e mahu'inga ta'engata 'o e laumalie takitaha, te tau fekumi ki he ki'i tamasi'i mo e ki'i ta'ahine talangata'a mo e fanau talangata'a kotoa pe'a e 'Otuá. Te tau tokoni ke nau 'ilo'i 'a e 'ofa 'a Kalaisi kiate kinautolú.

hokohokó, mo e kātaki ki he ngata'angá kae lava ke tau toe foki ki Hono 'afio'anga toputapú. Ko e hā ha me'a 'i he māmaní 'oku mahu'inga tatau mo hono 'ilo'i 'enī?

Ko e me'a fakamamahí, 'i he maama 'o e 'aho ní, 'oku fa'a fakamāu'i e mahu'inga 'o ha taha 'i he tokolahi 'o e kakai 'okú ne faka'ali'ali ki aí. Ko e founa ia 'oku fakafuofua'i ai e ngaahi polokalama 'a e mītiá mo e sipotí, founa 'oku fa'a fakapapau'i ai e lavame'a 'o ha pisinisi, mo e founa 'oku ma'u ai ha tu'unga fakapule'angá. Mahalo ko e 'uhinga ia 'oku tātātaha ai ke fakamālō'ia e ngaahi fatongia hangē ko e tamaí, fa'eé, mo e faifekau. 'Oku "ngāue" e ngaahi tamaí, fa'eé, mo e kau faifekau 'i he 'ao 'o ha ha'ofanga tokosi'i. Ka, 'i he 'ao 'o e 'Eiki, mahalo 'e tokolahi tatau pē e kakai 'oku mahu'ingá—pea 'oku tokotaha, pē, ko koe mo au, mo e fanau takitaha 'a e 'Otuá. Neongo 'oku ta'e-fakangatangata mo ta'engata 'a e Fakalelei, ka 'oku faka'aonga'i fakafō'ituitui ia, ki he tokotaha 'e taha he taimi.

'Oua na'á ke teitei ta'etoka'i 'a e mahu'inga 'o e tokotahá. Manatu'i ma'u pē 'a e akonaki faingofua 'a e 'Eiki: "Kapau 'oku mou 'ofa kiate au, fai 'eku ngaahi fekau" (Sione 14:15). Feinga ma'u pē ke mo'ui taau ke ma'u kato e ngaahi tāpuaki toputapu 'o e Fakalelei 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí. 'I he'emaui mamahi 'i he māvae mo e sí'i Nētané, kuo hoko mai 'a e nonga ko e Fakamo'uí pē mo e Huhu'i te ne lava 'o foakí. Kuo tafoki tahataha homau fāmilí kiate Ia; pea 'oku mau hiva he taimí ni 'i ha hounga'ia mo ha mahino lahi ange:

'Oku fakaofa 'a 'Ene pekia

Koe'uhí ko au!

'Oku fakaofa, kiate au!

("Oku Fakaofa," Ngaahi Himí, fika 102.)

Fakatauange te mou foaki ki he ni'ihí kehé pea ma'u ma'amoutolu 'a e ngaahi tāpuaki kotoa pē 'oku 'omi 'e he Fakalelei 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleti 2004.

NGAAHI LĒSONI
'O E SĀPATÉ
.....
Tefito 'o e Māhina Ní:
Ko e Fakalelei 'a
Sisū Kalaisí

Kapau 'oku 'ikai te ke fakapapa-ūi pe ko e hā 'oku totonu ke ke fakatomala mei a' mo e taimí, ko ha ngaahi tali 'eni.

Ko e **NGAAHI TALATUPU'A 'E VALU** fekau'aki mo e Fakatomalá

'O ku 'ikai faingofua 'a e fakatomalá, pea 'oku fakamahi he taimi 'e ni'hi. Ka te ke lava pē 'o fakahoko ia. 'Oku fie ma'u ki ai ha liliu mo e loto fakatōkilaló, pea te ke lava 'o fai ia! Ko ha ngaahi talatupu'a angamaheni 'eni fekau'aki mo e fakatomalá pea mo ha ngaahi tali lelei mo'oni.

TALATUPU'A #1: 'Oku ou kei manatu'i pē 'eku angahalá, ko ia ai 'oku pau pē 'oku te'eki fakamolemole'i au.

“E feinga 'a Sētane ke tau tui 'oku 'ikai fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá koe'uhí 'oku tau lava 'o manatu'i kinautolu. Ko Sētane ko ha taha loi; 'oku feinga ke nenefu 'etau vakaí mo takihala'i kinautolu mei he hala 'o e fakatomalá mo e fakamolemole. Na'e 'ikai tala'ofa mai 'a e 'Otuá ia 'e ngalo 'iate kinautolu 'etau angahalá. 'E tokoni 'etau manatu'i ke tau faka'ehi'ehi mei ha'atau toe fai ha ngaahi fehalaaki tatau. Ka 'o kapau te tau tu'u ma'u mo faivelenga, 'e mōlia atu pē 'etau manatu ki he'etau ngaahi angahalá 'i he fakalau atu 'a e taimi.”¹
—Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

TALATUPU'A #2: 'Oku ou kei ongo'i halaia pē, ko ia ai 'oku pau pē 'oku te'eki fakamolemole'i au.

“Kiate kinautolu ko ia 'oku fakatomala mo'oni ka 'oku hangē 'oku te'eki ke nau ongo'i tau'atāinā: mou hokohoko atu hono tauhi e ngaahi fekaú. 'Oku ou palōmesi atu, 'e hoko mai e tau'atāinā 'o fakatatau ki he finangalo 'o e 'Eikí. 'Oku toe fie ma'u 'a e taimi ki he faifakamo'uí.”²
—Eletā Neil L. Andersen

TALATUPU'A #3: Ne ha'u pē 'a e ngaahi fakakaukau kovi ki hoku 'atamaí, ko ia ai 'oku 'ikai ha me'a te u lava 'o fai ki ai.

“Oku hoko mai ha ngaahi fakakaukau kovi 'e ni'ihí 'iate kinautolu pē. 'Oku hoko mai ha ni'ihí koe'uhí 'oku tau fakaafe'i kinautolu 'aki 'a e me'a 'oku tau mamata mo fanongo ki aí. 'E lava 'e he talanoa pe mamata 'i he ngaahi fakatātā ta'etāú . . . 'o fakatupulaki ha ngaahi ongo fakaeloto mālohi. Te ne 'ahi'ahi'i koe ke ke mamata 'i ha ngaahi [vitiō] pe faiva ta'etaau. 'Oku takatakai'i koe 'e he ngaahi me'a ni, ka kuo pau ke 'oua na'á ke kau ki ai. Ngāue ke tauhi ke ma'a ho'o ngaahi fakakaukau 'aki ho'o fakakaukau ki ha me'a 'oku lelei. Ko e 'atamaí 'oku lava pē 'o fakakaukau ki ha me'a pē 'e taha 'i he taimi. Faka'aonga'i 'a e fo'i mo'oni ko iá ke teke'i 'aki 'a e ngaahi fakakaukau palakuú. Mahulu hake aí, 'oua na'á ke fafanga 'aki ho'o ngaahi fakakaukau e laukonga pe mamata 'i he ngaahi me'a 'oku halá. Kapau he 'ikai

ke ke mapule'i ho'o ngaahi fakakaukau, 'e kei 'ahi'ahi'i pē koe 'e Sētane kae 'oua kuó ke fakahoko ia.”³
—Eletā Richard G. Scott (1928–2015)

TALATUPU'A #4: He 'ikai lava ke toe 'ofa 'a e 'Otuá 'iate au koe'uhí ko 'eku ngaahi fehalaaki.

“Oku 'ofa 'a e 'Otuá He'ene fānaú kotoa, pea he 'ikai teitei tuku 'Ene 'ofá mo 'Ene fakatu'amelie kiate kinautolu. 'Oku mahino e palani 'a 'etau Tamai Hēvaní, mo lelei 'Ene ngaahi tala'ofá: “He na'e 'ikai fekau 'e he 'Otuá hono 'Aló ki māmani ke fakamala'ia 'a māmani; ka koe'uhí ke mo'ui 'a māmani” (Sione 3:17).”⁴
—Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

TALATUPU'A #5: 'Oku fu'u fulikivanu 'eku ngaahi angahalá pea he 'ikai lava ke fakamolemole'i au.

“Neongo pe ko e hā e ngaahi faingamālie kuo ngali mole meiate koé, pe ko e lahi e ngaahi fehalaaki kuó ke faí, pe talēniti 'okú ke pehē 'oku 'ikai ke ke ma'ú, pe ko ho'o pehē neongo 'a 'ene mama'o ho'o fonongá mei 'api mo e fāmilí mo e 'Otuá, ka 'oku ou fakamo'oni atu, kuo te'eki ai ke ke a'u koe ki ha tu'unga he 'ikai ta'e-lava ke a'u atu ki ai e 'ofa 'a e 'Otuá. He 'ikai malava ke ta'e a'u atu kiate koe e maama ta'e ngata ia 'o e Fakalelei 'a Kalaisí.”⁵
—Eletā Jeffrey R. Holland

TALATUPU'A #6: Kuo 'ikai ke u toe fakahoko ha angahala mamafa, ko ia ai 'oku 'ikai fie ma'u ke u sio ki he pīsopé. 'E lava ke u lotu pē pea sai pē ia, pe talaange pē ki he'eku ongomātu'á.

“Kuo 'osi fakahā 'e he 'Eikí ko e pīsopé ko e fakamaau totonu ia 'i 'Isilelí (vakai, T&F 107:72, 74). 'Oku 'a'ana 'a e fatongia ke fakafuofua'i 'a e tu'unga mo'ui taau 'a e kāingalotu 'i hono uōtí. 'I hono fakanofó mo 'ene mo'ui mā'oni'oni, [oku 'i ai e totonu 'a e pīsopé] ki ha fakahā mei he Laumālie Mā'oni'oni fekau'aki mo e kāingalotu hono uōtí, kau ai koe.

“E lava 'a e pīsopé 'o tokoni'i koe he lolotonga ho'o fakatomalá, 'i ha ngaahi founa he 'ikai ke lava 'e ho'o mātu'á pe kau taki kehé ke 'oatu. Kapau 'oku mamafa fe'unga 'a e angahalá, te ne ala fakafuofua'i ho ngaahi faingamālie 'i he Siasí 'e fakangatangatá. Hangē ko 'ení,

te ne lava 'o kole atu ke 'oua te ke toe ma'u 'a e sã-kalamēnití pe faka'aonga'i e lakanga fakataula'eikí 'i ha vaha'ataimi, ko ha konga ia ho'o fakatomalá. 'E ngāue mo koe mo fakafuofua'i e taimi kuó ke mo'ui taau ai ke toe fakahoko e ngaahi ngāue toputapu ko iá.”⁶

—Eletā C. Scott Grow

TALATUPU'A #7: He 'ikai ke u lava 'o talanoa ki he pīsopé koe'uhí te ne ta'etoka'i au.

“Oku ou palōmesi atu he 'ikai te ne tukuhifo koe. 'I he'ene hoko ko e tamaio'eiki 'a e 'Eikí, 'e anga'ofa mo lotu mahino 'i he'ene fakafanongo kiate koé. Pea te ne toki tokoni'i koe 'i he founga 'o e fakatomalá. Ko e tala-fekau ia 'a e 'Eikí ke tokoni'i koe ke ke ma'a tu'unga he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí.”⁷

—Eletā C. Scott Grow

TALATUPU'A #8: Ne u toe fai pē 'a e me'a tatau, ko ia 'oku 'ikai tuha ke fakamolemole'i au. Mahalo he 'ikai ke u toe lava 'o liliu.

“Ko e taimi 'e ni'ihí 'i he'etau fakatomalá, 'i he'etau faifeinga faka'aho ke tau hoko 'o toe anga faka-Kalaisi angé, 'oku tau fakatokanga'i 'oku tau toutou fekuki pē mo e ngaahi faingata'a tatau. Hangē ko ha'atau kaka 'i ha mo'unga 'oku 'ulu'akau'ia, 'i he taimi 'e ni'ihí 'oku 'ikai ke tau sio ki he'etau fakalakalaká kae'oua ke tau ofi ki he tumutumú pea tau toki sio kimui mei he ngaahi feitu'u mā'olungá. 'Oua te mou lotofo'i. Kapau 'oku mou feinga mo ngāue ke fakatomala, 'oku mou 'i he founga 'o e fakatomalá.”

“'I he momeniti ko 'ení, 'oku pehē 'e ha taha, 'Misa 'Enitasoni, 'oku 'ikai ke mahino kiate koe. 'Oku 'ikai te ke lava 'o ongo'i 'a ia kuó u ongo'i. 'Oku fu'u faingata'a ke liliu.”

“Okú ke mo'oni; 'Oku 'ikai mahino kakato kiate au. Ka 'oku 'i ai ha Tokotaha 'oku mahino kiate Ia. 'Okú Ne 'afio'i. Kuó Ne 'osi ongo'i ho'o mamahí. Kuó Ne fakahā mai, “Kuó u tohi tongi koe 'i hoku 'aofi nimá” [’Isaia 49:16]. 'Oku 'i ai e Fakamo'uí, 'okú ne ala mai kiate kitautolu takitaha, mo kole mai: 'Mou ha'u kiate au' [3 Nifai 9:14]. Te tau lava 'o fakatomala. Te tau lava!”⁸

—Eletā Neil L. Andersen

Hili e Vetehiá, Te Ke Ongó'i Lelei Ange

Mahalo te ke hoha'a fekau'aki mo e me'a 'e talaatu 'e ho'o pīsopé, mo 'ene fakakaukau kau kiate koé. Ka he 'ikai hoko 'o mo'oni ho'o ngaahi hoha'á. 'Oku lotu pē ho'o pīsopé ke tokoni'i koe. 'E 'ikai te ne fakamāu'i pe fakahalaia'i koe. 'E mahino ki ho'o pīsopé. Pea 'i he hili ho'o vetehiá, te ke ongo'i mātu'aki lelei ange, pea 'i ho'o ma'á, 'oku fakafo. Kapau 'oku 'i ai ha'o palopalema, tokanga ki ai he taimí ni. Ko e vave ange ho'o fai iá, ko e vave ange ia ho'o ma'á mo ma'u 'a e fiefiá.

Moli Sēneti T.

'I kai ke Fie ma'u ke Sio Ki he Pīsopé?

‘I ha taimi fuoloa atu, na'á ku fai angahala, peá u fai leva ha lotu mo fakakaukau kuó u fakatomala mo'oni. 'I ha 'aho 'e taha, na'á ku ongo'i lahi 'i hoku lotó 'oku totonu ke u talanoa hangatonu mo e pīsopé. Na'á ku talanoa ki he pīsopé, pea na'á ne fakahinohino'i au ki he me'a 'oku totonu ke u fakalelei'i. Na'á ku 'aukai mo 'ohake ha ngaahi lotu fakamātoato. Na'á ku ongo'i 'oku ou fakatomala mo'oni 'i he taimi ko 'ení. 'Oku ou 'ilo 'oku tokanga mai 'a e Tamai Hēvaní kiate kitautolu pea 'oku 'omi 'e he Fakalelei 'a Kalaisí kiate kitautolu 'a e fakamolemole mo'oní 'i he taimi 'oku tau fakatomala mo vete ai 'etau ngaahi angahalá.

'Olilano Kōmesi ta S.

Neongo pe 'Oku Lahi Fēfē 'a e Angahalá, Te Ke Lava ma'u pē 'o Fakatomala

Na'e kātekina 'e Sisū Kalaisi 'a e Fakalelei ma'atautolu koe'uhí ke tau lava 'o fakatomala mei he'etau ngaahi angahalá. Kuo tā tu'o lahi hono lea 'aki 'e he kau palōfitá 'e tatau ai pē pe ko e angahala lahi pe si'isi'i, te ke lava ma'u pē 'o fakatomala. 'Oku fie ma'u 'e he Fakamo'uí ke ke fakatomala, pea 'okú Ne finangalo ke tokoni'i koe. Ka he 'ikai ke Ne fakamālohi'i 'Ene founḡá ki ho'o mo'uí; kuo pau ke ke faka'atā Ia pea 'ai ke Ne 'ilo'i 'i he lotu 'okú ke loto pe fie ma'u Ia 'i ho'o mo'uí. 'I he kotoa 'o hoku ngaahi faingata'a'ia, 'oku ou 'ilo 'oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate au.

Metisoni B.

Te ke Lava 'o Fai Ia

Kiate kinautolu kuo toó, tu'u hake ki 'olunga. 'Okú ke ma'u ha kau taki mo e kakai 'oku nau 'ofa 'iate koe mo loto ke ke a'usia ho'o lelei tahá. Te mou lava 'o fakahoko fakataha 'eni. Manatu'i ma'u pē 'oku 'ofeina koe 'e Sisū Kalaisi pea 'okú Ne 'iate koe 'i he fo'i laka kotoa pē.

Maikolo Li T.

'Oku Liliu Mo'oni Koe 'e he Fakatomalá

Ko ha me'a mahu'inga fau kiate au ke ma'u ha faingamālie ke ongo'i ai 'oku fakamolemole'i au. 'Okú te ongo'i tau'atāina ai mei ha mafasia lahi 'i hoto lotó, peá ke ongo'i 'ofeina mo fakafiemālie'i. Kapau ko ha me'a faingata'a ke liliu, 'oku mahu'inga ke te feinga. 'Okú ne mātu'aki liliu koe ki ha tokotaha kehe, ki he tokotaha 'oku finangalo e 'Otuá ke ke hoko ki aí, 'a e tokotaha na'á ke ha'u ki he māmaní ke tau'i ke ke hoko ki aí, pea toe lelei ange! Loto-to'a!

Lotiliko 'Okitāvio A.

'Oku Fe Ma'u 'e he 'Otuá Ke ke Fakatomala

Fakatomalá—ko ha me'a'ofa fakafo mei he'etau Tamai Hēvaní. Kuó Ne foaki mai 'a e faingamālie ke tau hoko 'o hangē ko Iá 'o fakafofu 'i he Fakalelei 'a Kalaisi. 'Okú Ne *finangalo* ke tau fakatomala, ke ha'u kiate ia. Te tau fehalaaki kotoa pē 'o hangē ko Kolianitóni, 'i ai e ni'ihí 'oku toe mafatukituki ange ia he ni'ihí kehé, ka 'oku tau fakahoko KOTOA ia. 'Oku tau lava 'o fakatomala mo liliu 'etau mo'uí 'o hangē pē ko Kolianitóni. (Vakai, 'Alamá 39–42.) 'Oku fe'unga 'a e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate kitautolú 'okú Ne finangalo ke tau foki hake kiate Ia. Tatau ai pē pe ko e hā kuó ke faí, 'oku 'i ai ha hala ke foki ai ki he melinó mo e fiefiá. ■

Mikaela J.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dieter F. Uchtdorf, "Ko e Tu'unga 'o e Foki Lelei Mai," *Liahona*, Mē 2007, 101.
2. Neil L. Andersen, "Fakatomala . . . Koe'uhí Ke u Fakamo'ui 'a Kimoutolu," *Liahona*, Nōvema 2009, 42.
3. Richard G. Scott, "Making the Right Choices," *Ensign*, Nov. 1994, 37.
4. Dieter F. Uchtdorf, "Ko e Tu'unga 'o e Foki Lelei Mai," 99.
5. Jeffrey R. Holland, "Ko e Kau Ngāue 'i he Ngoue Vainé," *Liahona*, Mē 2012, 33.
6. C. Scott Grow, Ko e Hā Hono 'UHINGA pea Ko e Hā 'Oku Fie Ma'u ai Ke u Vetehia ki He'eku Pisopé?" *Liahona*, 'Okatopa 2013, 58.
7. C. Scott Grow, Ko e Hā Hono 'UHINGA pea Ko e Hā 'Oku Fie Ma'u ai Ke u Vetehia ki He'eku Pisopé? 59.
8. Neil L. Andersen, "Fakatomala . . . Koe'uhí Ke u Fakamo'ui 'a Kimoutolu," 41.

NA'Á NE IKUNA'I 'A E MATÉ

“Kuo 'ikai ha toe huhu 'o e maté, pea ikuna 'a fa'itoka koe'uhí ko e feilaulau na'e fai 'e hotau Huhu'i 'ofeiná, kuo 'ikai ha toe mālohi tu'uloa 'o Sētane, pea 'oku 'fakatupu fo'ou 'a kitautolu . . . ki he 'amanaki mo'ui 'i he *toetu'u* 'a Sīsū Kalaisi”
(1 Pita 1:3; toki tānaki atu 'a e fakamamafá).

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf 'o e Kau Palesitenisi 'Uluakí, konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2015

'Oku ou Ongoi . . .

'E lava 'e he ngaahi kaati folofola ko 'eni 'o langaki ho'o mo'ui 'i he taimi 'oku ke lotomamahi ai.

Neongo pe ko e ha oku ke ongo'i, 'oku 'afio'i koe 'e he 'Otuá, 'ofa 'iate koe, pea tokaima'ananga ki he me'a 'oku ke fouá. Ko hono mo'oní, 'oku Ne 'ofa lahi 'iate koe ko ia na'á Ne fekau'i mai Hono 'Alo ko Sísu Kalaisí, ke fakahoko 'a e Fakalelei kae lava ke ke ikuna'i 'a e ngaahi faingata'á, pea fiefia, mo foki hake ke toe nofo fakataha mo Ia (vakai, Sione 3:16). Mahalo 'oku 'ikai ngali fai-ngofua 'i he taimi 'oku ke ongo'i

lotomamahi ai, ka 'oku 'i ai ha feitu'u te ke lava ai 'o ma'u ha tokoni: ko e folofolá. 'Oku fakamatala'i 'e he ngaahi kaati ko 'eni ha ngaahi sipinga ma'ongo'onga mei he folofolá 'oku ne fakahaa'i mai 'a e founa 'oku 'i ho tafa'aki ma'u pē ai 'a e 'Otuá. Ko ia 'i ha taimi pē 'oku ke ongo'i lotomamahi, ta'elata, pe lōmekina ai, te ke lava 'o to'o hake e ngaahi kaati ko 'eni, kumi e ngaahi potufolofola kuo lisi atú, pea 'ilo'i 'oku 'iate koe 'a e 'Otuá.

MANAVAHĒ

Na'e ikuna'i 'e Kalaisi e me'a kotoa pē, ko ia 'oku 'ikai ha me'a ke u manavahē ki ai.

Ma'ake 4:36-41: Na'e manavahē 'a e kau ākongá 'i he taimi na'a nau 'i he vahá ai 'i he lotolotonga 'o ha matangi mālohi. Na'e fakanonga 'e Kalaisi 'a e matangi 'aki 'a e fekau "Fiemālie, peá ke tokalelei." 'I he taimi 'oku ou manavasi'i ai, 'oku ou ui ki he 'Eiki, pea te Ne tokoni'i au ke u ongo'i nonga.

.....
Ngaahi Potufolofola Kehé:
 'Isaia 41:10
 Sione 14:27
 2 Timote 1:7
 Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 6:34

PUPUTU'U

'Oku 'afio'i 'e he 'Eiki 'a e founa ke fakalelei'i 'aki 'a e palopalema kotoa 'oku ou fehangahangi mo iá, ko ia te u lava 'o fakafalala ki He'ene Fakalelei.

Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:5-20: Na'e ongo'i puputu'u 'a Siosefa Sāmīta pe ko fē 'a e siasi 'oku totonu ke ne kau ki ai. Na'a ne kole ki he 'Otuá peá ne ma'u ha tali, 'a ia ne iku ki hono Fakafoki Mai 'o e Siasi 'o e 'Eiki. 'I he taimi 'oku ou ongo'i puputu'u ai, 'oku ou lotu ki he 'Otuá, pea te Ne tali mai.

.....
Ngaahi Potufolofola Kehé:
 Luke 1:37
 Mōsaia 26:13
 'Eta 2:16-3:6
 Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:4

LOTO-MAMAHI

Na'e ongo'i 'e Kalaisi 'a e mamahi kotoa pē te u 'usuiá, kae lava ke Ne fakafiemālie'i au.

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 121:1-9: Na'e ongo'i hoha'a lahi 'a Siosefa Sāmīta lolotonga 'ene 'i he Fale Fakapōpula Lipeti'i he na'a ne faingata'a'ia pea mo e kāingalotu 'o e Siasí. Na'a ne lotu peá ne ma'u ha fakapapau. 'E 'iate au 'a e 'Otuá 'i he taimi te u tafoki ai kiате la ke ma'u ha fakafiemālie.

.....
Ngaahi Potufolofola Kehé:
 Sione 14:18
 Sione 16:33
 'Alamā 17:10
 Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122

FAKAHINOHINÓ: Kosi 'a e ngaahi kaati ko 'ení pea fakataha'i kinautolu 'i ha fo'i mama ki he pepa moveteveté, afo pe lipine. 'E lava ke ke fakamilemila'i fefeka kinautolu pe fa'o 'i ha milemila malu'i ke nau tolonga. Te ke lava 'o download ha ngaahi tatau lahi ange ma'á e kaungāme'á pe fāmilí 'i he liahona.lds.org.

HALAIA

Na'e to'o 'e he Fakamo'u'i 'eku ngaahi angahala kiate la koe'uhí ke fakamolemole'i mo fakatau-'atāina'i au mei he mamahí mo e ongo'i halaia.

'Alamā 36:16-21: Na'e fai 'e 'Alamā ko e Si'i ha ngaahi angahala mamafa, ka na'e kei lava pē 'o fakamolemole'i pea to'o atu 'a e kavenga 'o 'ene ongo'i halaia. Te u lava 'o ma'u e nonga 'oku fakamatala ki ai 'a 'Alamaá 'i he fakatomala.

.....
Ngaahi Potufolofola Kehé:

Fakahā 3:19
2 Nifai 9:21-22
'Alamā 38:8-9
Molonai 10:32-33

LOTO-FO'I

Te u lava 'o ikuna'i 'a e loto-fo'i 'i he'eku feinga ke mahino kiate au 'a e Fakalelei 'a Kalaisí pea faka'aonga'i Hono mālohí.

'Alamā 26:27: Na'e fakamanatu 'e 'Āmoni ki hono kāingá ko e taimi ko ia na'a nau ongo'i loto-fo'i aí, na'e fakafiemālie'i kinautolu 'e he 'Eikí pea tala'ofa ange te Ne tuku ke nau ikuna. 'Oku fai 'e he 'Otuá 'a e tala'ofa ko iá kiate au 'o kapau te u tafoki kiate la.

.....
Ngaahi Potufolofola Kehé:

Mātiu 11:28-30
Mātiu 26:36-46
'Alamā 29:10-13
Molonai 7:33

ONGO'I LŌMEKINÁ

'Oku ou lava 'o ma'u 'a e tui mo e mālohi ke katekina 'a e me'a kotoa pē 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí.

Mōsaia 24:13-15: Na'e ngāue pō-pula 'a e kakai 'o 'Alamaá ki ha taki fai angahala. Na'a nau lotu pea nau ma'u ha mālohi ke fuesia e ngaahi kavengá. 'I he taimi 'oku ou ongo'i lōmekina aí, 'e fakamālohia au 'e he 'Otuá foki.

.....
Ngaahi Potufolofola Kehé:

'Alamā 26:27
'Alamā 31:33
'Alamā 36:3
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 24:8

LOTO VEIVEIUÁ

Te u lava 'o ma'u ha tali ki he'eku ngaahi fehu'i 'i he ongoongoleléi pea falala ki he Fakamo'ui ke tokoni'i au ke ikuna'i ha veiveiua.

Sēmisi 1:5-6: 'Oku fakalotolahi'i au 'e Sēmisi ke fehu'i ki he 'Otuá 'o kapau 'oku 'ikai ke mahino kiate au, ka 'okú ne na'ina'i mai ke u fehu'i 'i he tuí. Na'e mahino kiate la 'oku tatakí 'e hono fai e ngaahi fehu'i ki ha holi ki ha mahino, ka 'oku takiekina 'e he loto veiveiua ki he ta'etuí.

Ngaahi Potufolofola Kehé:

Mōsaia 4:9
'Alamā 32:28
Molomona 9:27
Tokāteline mo e Ngaahi
Fuakava 6:36

PUKE

'Oku 'afio'i 'e he 'Eiki e founa ke tokoni'i ai aú pea koe'uhi ko la, 'e fakamo'ui au 'i ha 'aho mei hoku ngaahi mahakí.

Luke 8:43-48: Na'e fakamo'ui 'e Sisū e kakai tokolahi lolotonga 'Ene 'i he māmani. 'E lava ke fakamo'ui foki mo au. Mahalo he 'ikai hoko mai 'a e fakamo'ui he taimi pē ko iá pe 'i he mo'ui ni, ka te Ne fakafiemālie'i au (ko ha founa 'o e fakamo'ui) pea ne fakamo'ui kakato au 'i he Toetu'ú.

Ngaahi Potufolofola Kehé:

Mātiu 4:23-24
Ma'ake 9:14-27
'Alamā 7:11-13
3 Nifai 17:7-10

LOTO-MAMAHÍ

'Oku lava 'e he 'alo'ofa 'a Kalaisi 'o 'omi 'a e fa'a kātaki ke ikuna'i 'aki e loto-mamahi 'iate au mo e ni'ihí kehé.

2 Nifai 4:16-35: Na'a mo Nifai, neongo 'ene faivelengá, na'a ne loto-mamahi 'iate ia. 'I he taimi 'oku ou feinga ai ke ikuna'i hoku ngaahi vaivai, fakakakato ha ngāue, pe matu'uaki e ngaahi 'ahi'ahi, 'e lava ke u ma'u 'a e fiamālie 'i he'eku 'ilo'i 'e tokoni mai 'a e 'Otuá kiate au mo 'omi ha nonga.

Ngaahi Potufolofola Kehé:

'Alamā 34:41
'Alamā 38:4-5
Tokāteline mo e Ngaahi
Fuakava 67:13
Tokāteline mo e Ngaahi
Fuakava 98:12

TA'EMAHU'INGA

Na'e mamahi 'a Kalaisi ma'aku koe'uhi 'okú Ne 'ofa 'iate au pea 'okú ne 'afio'i hoku mahu'inga ta'efakangatangatá.

Luke 15:3-7: 'Oku fakahaai 'e he talanoa fakatātā 'o e sipi he'e 'e fai 'e he Tauhisipi Leleí, 'a Sisū Kalaisi ha me'a pē ke ma'u ha sipi 'e taha 'oku hē. 'Oku ou mahu'inga fau ki he Tamai Hēvaní pea mo Sisū Kalaisi 'o Na 'omi ai ha hala ke u foki hake kiate Kinaua pea hoko 'o hangē ko Kinauá.

Ngaahi Potufolofola Kehé:

Sione 3:16
Sione 15:13
'Alamā 24:14
Tokāteline mo e Ngaahi
Fuakavá 18:10-13

ONGO'I TUENOA

Koe'uhí na'e fuesia 'e Kalaisi 'a e Fakalelei ma'aku, 'oku 'ikai leva ke u toe katekina tokotaha ha fa'ahinga 'ahi'ahi pe.

Siope 1:21-22: Na'e fuesia 'e Siope e ngaahi me'a fakamamahi lahi, 'o kau ai e pekia 'ene fana'u. Na'a ne katekina 'aki 'ene falala ki he 'Eiki. 'I he'eku tafoki ki he 'Eiki 'aki 'eku feinga ke u 'ilo la, te u 'ilo ai 'oku 'ikai 'aupito ke u teitei tue-noa koe'uhí he 'oku Ne 'iate au.

.....
Ngaahi Potufolofola Kehé:

Luke 22:39-44

Sione 16:32

Tokäteline mo e Ngaahi

Fuakava 121:9-10

Tokäteline mo e Ngaahi

Fuakava 121:46

LOTO LAVEA

'E lava 'o fakamo'ui ha fa'ahinga loto lavea pe 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Kalaisi, pea 'e fakalotoa au 'e He'ene 'ofa ke u fakamolemole'i e ni'hi kehe.

1 Nifai 7:6-21: Na'e ha'i 'e Leimana mo Lemiuela 'a Nifai mo fakamana-mana ke li'aki ia 'i he feitu'u maomao-nganoa. Na'e lotu 'a Nifai pea 'i he tokoni 'a e 'Eiki, na'e fakatau'ataina'i ia pea ne fakamolemole'i hono ongo ta'okete. Te u lava foki 'o lotu, ongo'i nonga, mo ma'u ha malohi ke fakamolemole'i.

.....
Ngaahi Potufolofola Kehé:

Saame 147:3

'Isaia 53:3-5

Luke 23:1-47

1 Nifai 19:9

ONGO'I VAIVAI

'E 'omi kiate au 'e he 'alo'ofa 'a Kalaisi e malohi ke u ikuna'i 'aki e ngaahi faingata'a na'a mo e taimi 'oku ou ongo'i vaivai ai.

'Alama 2:27-31: 'I he taimi na'e 'i he tau ai 'a e kau Nifai, na'a nau tafoki ki he 'Eiki pea na'a Ne fakamalohia kinautolu. 'I he'eku fehangahangi mo e ngaahi tau fakalaumalie mo fakaeongo kehe-kehe, mahalo te u ongo'i vaivai, ka 'e fakamalohia au 'e he 'Eiki.

.....
Ngaahi Potufolofola Kehé:

Matiu 7:24-27

Mosaia 9:17-18

Hilamani 5:12

'Eta 12:27

Fai 'e Palesiteni
Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i he
Kau Palesiteni
'Uluaki

FOUNGA HONO LANGAKI 'O E UOUANGATAHÁ

Oku tau mo'ui 'i ha ngaahi tū-kunga kehekehe. Te tau ha'u mei he pulé'anga kotoa pē mo ha puipuitu'a fakalotu kehekehe ki he pulé'anga 'o e 'Otuá.

'Oku tau 'ilo mei he ngaahi me'a kuo tau a'usiá 'oku ma'u 'a e fiefiá 'i he taimi 'oku tāpuaki'i ai kitautolu 'aki 'a e uouangatahá. He 'ikai lava 'e he Tamai Hēvaní 'o foaki ia kiate kitautolu ko ha nī'ihī fakafō'ituitui. 'Oku 'ikai ke fakafō'ituitui 'a e fiefia 'i he uouangatahá 'okú Ne finangalo ke tuku kiate kitautolú. **[Kuo pau ke tau kumi ki ai pea mo taau mo ia fakataha mo e nī'ihī kehé.]** 'Oku 'ikai leva ha ofo 'i he na'ina'i 'a e 'Otuá ke tau taha kae kava ke Ne tāpuaki'i kitautolú. 'Okú Ne finangalo ke tau fakataha ki ha ngaahi fāмили. Kuó Ne fokotu'u ha ngaahi kalasi, uooti, mo e ngaahi kolo pea fekau ke tau fa'a fakataha. Ko hotau faingamālié 'oku 'i he ngaahi fakatahá'anga ko 'eni kuo fokotu'utu'u 'e he 'Otuá ma'atautolú. **'E lava ke tau lotu 'i he tui lahi pea ngāue ke ma'u 'a e uouangatahá** ko ia te tau ma'u ai e fiefiá mo lahi ange ai hotau mālohi ke ngāué.

Makehe mei he ngaahi ouaú, 'oku 'i ai ha ngaahi tefito'i mo'oni 'oku tau muimui ai ki ai he'etau hoko ko ha kakai 'oku taki ki ha uouangatahá lahi ange.

1. Ko e Fakahaá. Ko e fakahaá ko e founga pē ia 'e taha 'e lava ke tau 'ilo mo muimui fakataha ai ki he finangalo 'o e 'Eikí. 'Oku fie ma'u ki ai ha maama mei 'olunga. 'E fakamo'oni'i ia 'e he Laumālie Mā'oni'oni ki hotau lotó mo e lotu 'o kinautolu 'oku tau feohí, 'a e me'a 'okú Ne finangalo ke tau faí. Pea 'i he'etau tauhi ko ia 'Ene ngaahi fekaú, 'e lava leva ke kafataha hotau lotó.

2. Loto fakatōkilalo. Ko e lotu hīkisiá 'a e fili 'o e uouangatahá. Kuo mou mamata mo ongo'i hono ngaahi nunu'a koví. Kae fakafiefia 'eku mamata ki ha kau fakamelino poto tokolahi ange 'oku nau fakalelei'i e ngaahi fakakikihi 'oku hokó ki mu'a pea hoko ha maumau. 'E lava pē ke ke hoko ko e taha 'o e kau fakamelino ko iá, 'o tatau ai pē pe 'okú ke kau 'i he fepakipaki 'oku hokó pe ko ha tokotaha mamata pē. Ko e taha 'o e ngaahi founga kuó u mamata hono fakahoko ai 'eni ko hono kumi ha me'a 'oku tau lotu taha kotoa ki ai.

3. Felealelei'aki. Fakakaukau angé ki he taimi fakamuimui taha na'e fehu'i atu ai pe 'oku fēfē e tu'unga ngāue tokoni 'a ha taha 'i ho fāmilí pe 'i he Siasí. 'Oku ou palōmesi atu te ke ongo'i 'a e melino mo e fiefia 'i ho'o

KUÓ KE FAKA'AONGA'I FĒFĒ 'ENI?

Ko e finangalo 'o e 'Eikí ke tau 'ofa ki hotau ngaahi tokouá mo e tuofāfiné, neongo 'oku 'ikai faitatau e kaka'i mo kitautolu. 'Oku fie ma'u ke tau fakafoki mai hotau ngaahi tokouá mo e tuofāfiné ki he lotú. Kapau 'e fe'unga 'a 'etau 'ofa mo e lotu ma'anautolú, te nau foki mai ki he lotú pea mo e to'ukupu 'o hotau 'Eikí.

Samiuela Z., ta'u 16, 'Alesona, USA

lea 'ofa kau ki he nī'ihī kehé 'i he Maama 'o Kalaisí.

'I he uouangatahá 'oku ou mamata 'oku faka'au ke toe lahi angé, 'e lava ke fakahoko ai 'e he 'Eikí 'a e me'a 'e fakakaukau 'a e māmani ko ha mana. 'E lava fēfē ke fakahoko 'e he Kāingalotú ha fa'ahinga taumu'a 'a e 'Eikí 'i he taimi te nau uouangatahá ai 'i he mā'oni'oni. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2008.

Ko e Hā 'Oku Tau **PAPITAIISO AI MA'Á E KAU PEKIÁ**

'Oku lahi 'a e ngaahi me'á 'oku hoko lolotonga e papitaiso ma'á e kau pekiá 'i he me'á 'oku tau mamata ki aí.

Kapau kuó ke 'osi fakahoko ha papitaiso ma'á e kau pekiá, mahalo kuo ke 'osi ongo'i ha ni'ihia 'o e ngaahi tāpuaki 'o e moihū 'i he

temipalé: 'okú ke ongo'i 'oku si'isi'i ange ai ho'o loto mafasiá, toe tokanga ange, mo fonu ange 'i he melino mo e tui. 'Oku fakaofa 'a e ngaahi tāpuaki 'e lava ke ke ma'u mei he 'alu ki he temipalé, ka 'oku ope atu 'a e moihū 'i he temipalé 'i he ngaahi tāpuaki 'okú ke ma'ú. 'Oku fa'a faingata'a he taimi 'e ni'ihia ke manatu'i 'a e hinga 'o e tokotaha 'okú ke ngāue ki ai 'i ho'o moihū 'i he temipalé, ka 'okú ne mahulu hake 'i ha

hinga pē 'i ha lau'i pepa lanu pulū pe pingikī. 'I he taimi 'okú ke papitaiso pe hilifakinima ai 'o fakaofonga'i ha tahá, 'okú ke tokoni'i ha tokotaha mo'oni.

Ko ia ko e hā 'okú ke 'ilo fekau-'aki mo e kakai ko eni kuo pekiá? Pea ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai ke ke papitaiso mo hilifakinima ma'a-nautolú? 'Oku 'omi 'e he folofolá ha fakamatala lahi fekau'aki mo e mo'ui hili 'a e mo'ui fakamatelié.

NGĀUE FAKATEMIPALÉ: 'IKAI HA TĀPUAKI 'E MA'ONGO'ONGA ANGE

"He toki me'á fakaofa 'a ho'o lava ko ha ki'i tamasi'i pe ta'ahine angamaheni pē 'o tu'u 'i he tu'unga ne tongia 'e he kau tangata pe kau fefine ma'ongóonga ne nau mo'ui 'i he māmaní ka 'oku 'ikai ha'anau mālohi 'i he taimí ni ke nau 'unu kimu'a ta'ekau ai 'a e tāpuaki 'okú ke lava 'o foaki ange kiate kinautolú... 'Oku 'ikai ha tāpuaki 'e ma'ongóonga ange... Pea ko ho monū ia mo ho faingamālie mo ho fatongia ke mo'ui taau ke 'alu ki he temipalé 'o e 'Eikí pea papitaiso ai 'o fakaofonga'i ha tokotaha kehe."

Palesiteni Gordon B. Hinckley (1910–2008), "Inspirational Thoughts," *Ensign*, Apr. 2002, 4.

1.

Mate Fakaesinó

Koe'uhí ko e Hinga 'a 'Ātamá, 'oku a'usia 'e he tokotaha kotoa pē 'oku fā'ele'i 'i he māmaní 'a e maté (vakai, Mōsese 6:48). 'Oku mavahe 'a e laumālie 'o e tokotahá mei hono sinó 'i he maté, pea 'alu atu honau laumālié ki he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālie 'o tatali ki he toetu'ú.

2. Ko e Maama Tatali'anga 'o e Ngaahi Laumalié: Ko Palataisi mo e Fale Fakapōpula 'o e Ngaahi Laumalié

'Oku vahevahe 'a e maama tatali'anga 'o e ngaahi laumalié ki palataisi mo e fale fakapōpula 'o e ngaahi laumalié. 'Oku 'alu 'a e kakai ko ia na'e papitaiso mo tauhi faivelenga 'i he'enua mo'ui fakamatelié ki palataisi. Ko ha feitu'u 'eni 'o e mālōlō, melino, mo e fiefia. Na'e 'a'ahi mo ako'i 'e Sīsū Kalaisi e ngaahi laumalié 'i palataisi 'i he vaha'ataimi 'o 'Ene pekiá mo e Toetu'ú (vakai, T&F 138:18–27).

'Oku 'alu 'a e kakai lelei kuo pekia te'eki ke nau 'ilo ki he ongoongolelé ki he fale fakapōpula 'o e ngaahi laumalié. 'Oku toe 'alu foki ki heni 'a kinautolu na'e talangata'a pe fai angahala 'i he'enua mo'ui fakamatelié. 'Oku ako'i 'e he ngaahi laumalié angatonú 'a e ongoongolelé ki he kakai ko 'ení, pea nau ma'u leva 'a e faingamālie ke tali 'a e ongoongolelé mo fakatomala (vakai, T&F 138:28–37). 'E 'ikai lava ke nau papitaiso pe kau 'i he ngaahi ouau kehe 'oku fie ma'u ke nau ma'u ai 'a e mo'ui ta'engatá ta'e'iai ha sino. (Vakai, 'Alamā 40:14.)

3. Ngaahi Ouau Fakafofongá

Me'a mālié, 'oku 'alo'ofa, 'ofa, mo faitotonu 'a e Tamai Hēvaní, ko ia 'okú Ne 'omi ai ha founga ke fakahaofi ai 'Ene fānaú kotoa. Ko e tafa'aki 'eni 'okú ke lava 'o tokoni aí. 'I he taimi 'okú ke fakahoko ai 'a e ngaahi ouau fakafofongá ma'á e kakaí, 'oku nau ma'u ai 'a e faingamālie ke tali 'a e ngaahi ouau ko 'ení. Te ke lava 'o fakahoko ma'anautolu 'a e me'a 'oku 'ikai ke nau lava 'o fakahoko ma'anautolú 'i honau hala ki he mo'ui ta'engatá. 'E lava "ke huhu'i 'a [e ngaahi laumalié fakatomala ko 'ení], 'o kapau te nau talangofua ki he ngaahi ouau 'o e fale 'o e 'Otuá" (T&F 138:58; vakai foki, veesi 59). Pea te ke lava 'o a'usia 'a e fiefia lahi 'oku ma'u mei hono tokoni'i ha taha 'i he fale fakapōpula 'o e ngaahi laumalié ke nau ma'u 'a e ngaahi ouau mahu'inga ko 'ení.

4. Toetu'ú

'E lava 'e he tokotaha kotoa 'o fakafou 'i he Toetu'u 'a Sīsū Kalaisi, 'o ikuna'i 'a e mate fakatu'asinó pea toetu'u (vakai, 1 Kolinitō 15:22). Na'e ako'i 'e Sīsū, "Koe'uhí 'oku ou mo'ui, 'e mo'ui 'a kimoutolu foki" (Sione 14:19). 'I he Toetu'ú, 'e toe fakataha 'a e ngaahi laumalié 'o e tokotaha kotoa pē mo honau sinó. 'Oku 'uhinga 'eni ki he taha kotoa pē—'a kinautolu na'a nau mo'ui fai angahala, 'a kinautolu na'e mo'ui angatonú, pea mo kinautolu na'a nau fakatomala pea ma'u 'a e ngaahi ouau fakafofonga hili 'a e maté.

5. Fakamāú

Hili pē 'a e toetu'u 'a e tokotaha kotoa, 'e fe'iloaki 'a e taha kotoa pē mo e 'Otuá pea fakamāu'i "o fakatatau ki he'enua ngaahi ngāue" (3 Nifai 27:15), kau ai 'enua tali 'a e ngaahi ouau (vakai, 3 Nifai 27:16–20). Ko kinautolu pē kuo nau ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e ongoongolelé ('i he sinó pe 'i he ngāue fakatemipalé) pea tauhi e ngaahi fuakava 'oku fekau'aki mo e ngaahi ouau ko iá te nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá.

Koe'uhí koha taha matelie mo'ui koe pea ko ha tokotaha mo'ui taau ma'u lekomeni, 'okú ke ma'u e faingamālie mo e fatongia fisifisimu'a ke tokoni'i e fānau 'a e 'Otuá 'i honau hala ki he mo'ui ta'engatá. Ko ha konga mahu'inga *koe* 'o e palani 'a e 'Otuá. ■

‘OKU OU ‘ILO ‘OKU MO ‘UI HOKU HUHU ‘I

*Hili hono li‘aki kitautolu ‘e he‘etau mātu‘á,
ne tau ‘ilo he ‘ikai ‘aupito fai ia ‘e Sīsū.*

‘ikai fakahā e hingoá

‘hoku ta‘u 14, ne mavahe ai ‘eku tangata‘eiki mei homau fāmilí, pea na‘e kouna ‘eku fine‘eiki ke hola mei he fonuá. Na‘e li‘aki ai au mo hoku ongo tehina mo e tuofefiné, ko ‘Ifalemi, ta‘u 9; Sonatane, ta‘u 6; mo Kuleisi, ta‘u 3 (kuo liliu e ngaahi hingoá). Na‘e ‘ikai ha me‘a na‘á ne mei lava ‘o ‘ai ke mau mateuteu ki he liliu fakafokifā ko ‘ení. Ko e fuofua taimi ia ne mau ongo‘i tuenoa ai.

'OKÚ NE FOAKI MAI 'A E MĀLOHI

“'Oku 'afio'i hotau Fakamo'u'i 'etau faifeingá, hotau loto mamahí, hotau ngaahi 'ahi'ahí, pea mo 'etau faingata'a'ia, he na'a Ne foua loto fiemalie kinautolu kotoa, ko ha kongá mahu'inga 'o 'Ene Fakalelei. Pea tu'unga heni, hono fakavia la 'e He'ene Fakalelei ke ne tokoni'i kinautolu—ke foaki mai 'a e ivi ke tau lava 'o fuesia ia.

'Eleta Dallin H. Oaks 'o e Kólomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Fakamālohia 'e he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi,” *Liahona*, Nōvema 2015, 61, 62.

tokoni'i au mo hoku tehina ko 'Ifalemi' 'e he pōpoaki ko iá 'i he ngaahi ta'u 'o 'ema hoko ko e ongo faifekau taimi-kakató pea 'i he'ema faifeinga ko ia he taimí ni ke mo'ui 'aki ha nofomali fakasilesitalé.

Na'e mei mole ha ngaahi me'a lahi mei he'eku mo'ui 'o kapau ne u veiveiua 'o 'ikai falala kia Kalaisi. Neongo e faingata'a 'o e mo'ui, 'oku te'eki 'aupito ke ofiofia ia ki he faingata'a na'e tofanga ai 'a e Fakamo'ui 'i Ketisemani. Te ne lava 'o poupou'i ha mo'ui ha taha 'aki ha sētesi pē 'e taha. 'Okú ne 'afio'i 'a e me'a kotoa pē mei he kamata'angá ki he ngata'angá. 'Oku mālohi ange 'Ene fakafiemalié 'i ha toe faingata'a 'i he mo'ui ko 'eni. 'Oku 'ikai ha palopalema tu'uloa fakafou 'i He'ene Fakalelei—ko e 'amanaki lelei, 'alo'ofa, melino, mo e 'ofa ma'u pē. Tui mai kiate au, 'oku ou 'ilo! 'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui hoku Huhu'í!” ■

'Oku nofo 'a e taha na'a ne fa'u 'i he 'Otu Filipaini.

Ne loto 'a e kāinga ofi ke nau tauhi kinautolu, ka 'o kapau te mau nofo mo kinautolu, te mau nofo māvahevahe. Ko ha fili faingata'a ia. 'E founga fēfē nai ha'amau fakasitu'a 'i 'enau tokoni taumu'a lele? Ka 'i he taimi tatau, 'e founga fēfē nai ha'amau si'aki 'a e ngaahi ta'u 'o e va'inga, kakata, fetokanga'aki, mo femātaaki 'i he'emaupu hake?

Ne iku pē, 'o mau fakasitu'a 'i mo hoku ongo ki'i tehiná 'enau tokoni, 'i he'emaufakakaukau te u lava pē 'o ngāue ke tokoni'i kinautolu pea lava ke mau kei nofo fakataha. Ka na'a mau 'ilo he 'ikai ke mau lava 'o tokanga'i homau ki'i tuofefinē 'o hangē ko ia na'e fie ma'ú, ko ia ai, 'i he tangi 'a lo'imata, ne mau tukuange ia.

'I he ngaahi māhina si'i hono hokō, na'a ku ngāue ko ha tokotaha vali fale ke kumi ha me'akai ma'aku mo hoku ongo tehiná. Na'e 'ikai fe'unga 'eku vahé ke totongi 'aki e mo'ua 'uhilá mo e vai, pea na'e pau ai ke mau nofo ta'e 'i ai ha [vai mo e 'uhila].

Neongo e faingata'a ko 'eni mo e lau'ikovi'i 'a e ni'hi kehé, na'e 'ikai ke holomui ai 'emaui. Ne u puke mai 'a 'Ifalemi mo Sonatane he pō kotoa 'o ha'oha'o 'i ha ki'i maama tu'u ke lau 'a e Tohi 'a Molomoná. Na'a ku tu'u tu'u hifo 'a e vavaé ke fakasi'isi'i 'a e kohú, ka na'e pau pē ke mau fufulu e 'uli homau ihú mei he kohú he hili 'emaui laukongá. Ka na'e 'aonga ia.

Na'e hoko e lau Tohi Molomoná ke mau toe ofi ange ai kia Kalaisi. Hili 'emaui laukongá, ne mau tū'ulutui fakataha pea fetongitongi 'i hono fai 'emaui lotú. Na'a mau kolea ha fakafiemalie ki homau faingata'a 'a ia ne hangē 'oku 'ikai hano fakalelei'angá. Ne mau lau e tohi 'o 'osi, pea fak'au ke mālohi ange 'emaui tui kia Sisū Kalaisi.

Ne u foki mai 'i ha 'aho 'e taha mei he ngāue kuó u hela'ia 'o tokoto 'i homau ki'i mohenga 'i lalo 'i he ongo mohenga fungavaka uá (bunk bed). 'I he'eku hanga hake, na'a ku sio ki ha lau'i pepa 'oku fakapipiki he mohenga 'i 'olunga 'iate aú. Na'e pehē: “'Oku ou 'Ilo 'Oku Mo'ui Hoku Huhu'í!” Na'e fakapipiki ia 'e hoku tehina ko Sonatané. Me'a ofi mo'oni ko e fanaú ki he langi he kuo a'u ki ha ki'i leka Palaimeli 'oku lava 'o hoko ko ha me'angāue 'i hono 'omi ha pōpoaki mei he 'Otuá ke fakafiemalié 'i ha loto mo ha 'atamai 'oku hoha'a!

Na'e poupou'i au 'e he fakamo'oni ko 'eni he taimi ne u 'ilo ai he 'ikai ke u lava 'o fakalato 'emaui ngaahi fie ma'ú pea ne pau ai ke mau mavahe mei homau 'apí. Na'e 'ave 'a Sonatane 'e he fāmilí 'eku fa'eé, ka na'a ku fili mo 'Ifalemi ke ma nofo mo e ongo-mātu'a 'emaui tama'i koe'uhí na'a na kau ki he Siasí. Ne ma 'ā pongipongia 'i hona 'apí ke fakahoko ha ngaahi ngāue faka'api kimu'a e akó, pea tokanga'i leva 'emaui kuitangá 'o a'u ki he fuoloa e po'ulí. Na'e fakaaongosia. Ka neongo iá, na'e tokangaekina kimaua 'e he 'Eikí, pea ne ma ofi ki he Siasí.

'I he taimi kotoa pē ne u ongo'i loto-fo'i ai, na'e fakamanatu mai kiate au 'a e ngaahi momeniti makehe ne u ma'u mo hoku ongo tehiná 'i he'emaui ha'oha'o 'i ha ki'i maama tu'u 'o lau e Tohi 'a Molomoná. 'Oku ou 'ilo na'e 'i homau tafa'akí 'a Kalaisí 'i he ngaahi taimi faingata'a ko iá. Na'e 'ikai ke Ne li'aki kinautolu mei he taimi na'e fakamavahevahe 'i ai homau fāmilí. “'Oku ou 'Ilo 'Oku Mo'ui Hoku Huhu'í!”

Kuo hili 'eni ha ngaahi ta'u mei ai, 'oku kei tohitongi 'i hoku 'atamai mo hoku lotó 'a e ngaahi lea ko ia ne 'i 'olunga 'i hoku mohengá. Na'e

Ko ha Mata'itofe Mo'oni.

Fai 'e Amy M. Morgan

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

“Oku fakahoko 'e he fanga ki'i me'a iiki mo faingofua 'a e ngaahi fu'u me'a lalahi” (Alama 37:6).

Na'e to'o 'e Seta Mata'itofe Sitauti N'hono tataa' pea' ne tangutu hifo he fakafaletoló 'o ofi ki he'ene tamaí. Na'á ne 'eke ange, “Ko e hā 'a e mata'itofe?”

Na'e 'osi 'ilo pē 'e he tokotaha ta'u valu ko Setá pe ko e hā 'a e mata'itofe, ka na'á ne fiefia ke fanongo ki he tali 'ene tamaí. Na'e fakamatala'i 'e he'ene tamaí 'o hangē kuó ne fa'a talaangé, 'a e anga e tupu 'a e mata'itofé 'i he tofé, mei he 'otu ki he 'otu, kae 'oua kuo nau hoko ko ha siueli ngingila mo fetapaki.

Na'á ne talaange fiefia, “Oku fetapaki 'a e ngaahi mata'itofé hangē ko koé si'eku ki'i ta'ahine Seta Mata'itofe. Na'e mamali pē 'a Seta. Na'á ne sa'ia 'i he'ene hoko ko 'ene Mata'itofé.

'I he ma'u me'atokoni efiafi he pō ko iá, na'e talaange 'e he'ene Tamai kia Seta 'oku 'i ai ha fehu'i ke ne fai ange.

Na'e talaange 'e he Tangata'eikí, “Talu ho'o kei si'í, mo ho'o manako 'i he hivá.” “Te ke fie ako tā piano?”

Na'e fiefia lahi 'aupito 'a Seta. “Io, 'io!”

Na'e pehē ange 'e he'ene fa'éé, “Kuo pau ke ke fononga mama'o pea nofo mo ho'o faiakó 'i ha ki'i taimi si'i.” “Oku 'ikai ha taha ia heni 'i Milipeeni te ne lava 'o ako'i koe.”

Na'e pulia atu e malimali 'a Setá. Kuo te'eki ke ne mavahe mei hono

Na'e fie ma'u 'e Seta ke ne tā 'a e pianó, ka te ne lava nai 'o mavahe mei hono fāmili?

fāmili 'o laka hake 'i ha 'aho 'e taha. Pea ke nofo *mama'o* atu . . .

Na'e pehē ange e Tangata'eikí, “Ka 'oku mahu'inga kiate kitautolu ke tau fakatupulaki hotau ngaahi talēnití, neongo kapau 'oku faingata'a.”

Na'e kamokamo atu pē 'ene fa'éé. Na'á ne pehē, “Kuo pau ke ke ngāue mālohi.”

Na'e sa'ia 'aupito 'a Seta 'i he hivá. Pea na'á ne faka'amu ma'u pē ke tā e pianó. Na'e faifai pē pea hā mai ha malimali 'i hono fofongá. “Te u 'alu 'o tā pianó!”

Ka 'i he pongipongi hono hokó, ne 'ikai teitei ongo'i fiefia 'a Seta 'i he'ene sio atu ki hono tau 'e he'ene tamaí e fanga hōsí ki he salioté. Na'á ne ilifia he 'aho ko 'ení. Na'e 'ikai ke ne 'amanaki 'e vave ha'ane mavahe mei 'api.

Na'e kaka māmālie hake 'a Seta ki he salioté 'o tangutu he tafa'aki 'ene tamaí.

Na'á ne pehē ange, “Okú ke ma-teuteu Seta Mata'itofe?”

Na'e 'ikai ke ne ongo'i ma-teuteu ka na'e kamokamo pē 'a Seta. Na'e nga'unu atu e salioté.

Hili ha ki'i taimi ne sio atu 'ene tamaí kiate ia. “Okú ke 'ilo 'a 'ema laukau 'aki koe mo ho'o fa'éé?”

Na'e kamo pē 'a Seta. “E fēfē kapau te ke fie ma'u 'eku tokoní 'i 'api?”

Na'e malimali e tamaí. “Oku ou 'ilo'i pau te mau 'ofa atu kiate koe, ka ko ha founga pē 'eni te ke lava ai 'o tokoní. Te ke tokoni ki he Tamai Hēvaní 'aki hono fakatupulaki e ngaahi me'afokasi kuó Ne foaki atu ma'aú.”

Na'e te'eki ke ne fakakaukau pehē ki ai. Ko ha me'afokasi nai mei he Tamai Hēvaní hono talēniti hivá?

Na'e toe hoko atu 'ene tamaí. “E fie ma'u ha taimi, ka 'e faifai pē pea 'e lelei ange ho'o tā pianó. Pea te ke toki lava leva 'o tokoni ki ha kakai tokolahi.”

Na'e ongo'i 'e Seta kuo kamata ke mōlia atu 'ene manavasíí. Na'á ne hanganaki atu leva ke ako tā piano mo tokoni ki he Tamai Hēvaní. 'E ki'i fakatupu ilifia, ka na'á ne 'ilo te Ne tokoni'i ia.

Na'e fakakuitaha ange 'ene tamaí. “E faka'au ke ulo mo ngingila ange 'a 'eku ki'i Mata'itofé.”

Ne faka'au ke poto ange 'a Seta he tā pianó 'o hangē pē ko e lea 'ene tamaí. Na'á ne toe poto foki 'i hono tā e 'ōkaní.

Hili ha ngaahi māhina si'i, na'e foki 'a Seta ki 'api. 'I he Sāpate ko

iá na'á ne hoko ko e fuofua tokotaha tā 'ōkani 'i Milipēni! Na'e lēlea hono lotó 'i he'ene tangutu hifo 'i he fu'u 'ōkani lahi ne ngāue e koló 'o fakatau ke ne taá. Na'e fu'u faka'ofu'ofa pea mei manavasi'i 'a Seta ke ala ki ai. Na'e pau ke ne tangutu 'i ha tohi ke a'u ki he ngaahi kií.

Na'á ne mihi'i 'ene mānavá pea

kamata ke ne tā. Na'e onгона 'a e ngaahi tu'unga fasi 'i he lokí kotoa pea faka'ofu'ofa.

Na'e ki'i hila atu 'a Seta ki he ha'ofangá. Na'e malimali 'a e kakaí lolo-tonga 'enau hivá. Na'e malimali foki mo Seta. Na'e 'ikai pehē ke haohaoa 'ene taá, ka na'á ne faka'aonga'i hono talēnití ke tokoni.

Na'á ne manatu'i 'a e ngaahi lea 'ene tamaí: "Oku fetapaki 'a e ngaahi mata'itofé hangē ko koé, Seta Mata'itofe."

Na'e faifai pē pea ngaohi ia 'e he Tamaí Hēvaní ke ne hoko ko ha mata'itofe mo'oni. ■

'Oku nofo e tokotaha 'okú ne fai e talanoá 'i Tutā, USA.

Ko ha Fo'i Lole 'e Taha

*Na'e faingofua
hono vahevahe
e lolé, kae fēfē
hono vahevahe
e ongoongolelei?*

Fai 'e Brad Wilcox

Makatú'unga 'i ha talanoa mo'oni

“Oku ou Fie Hoko Leva ko ha Fai-fekau,” (Tohi Hiva 'a e Fānaú, 90).

“Okú ke fie kai lolo?” Na'e puke hake 'e Hōsē ha fo'i lolo lanu melomelo ki hono kaungāme'a ko Petelō 'i he'ena foki fakataha atu ki 'api he pasí mei he akó.

Na'e pehē ange 'e Petelō, “Io.” Na'ā ne kakapa atu 'o to'o mai e fo'i lolé 'o ne kai.

Na'e to'o hake 'e Hōsē ha fo'i lolo engeenga mei he ki'i kato si'isi'i. Na'e fakalongolongo 'a e tamaiki tangatá lolotonga e lele 'a e pasí. Na'e lahi 'aupito honau koló 'i 'Āsenitina. Na'a nau heka pasi lōloa he 'aho takitaha ke 'alu ki he akó.

Na'e 'oange ma'u pē 'e he fine-'eiki 'a Hōsē ha pa'anga kiate ia ke fakatau 'aki ha ki'i kato lolo ke hanganoa ai.

“Te ke toe fie ma'u?” Na'e to'o hake 'e Hōsē ha falukunga lolo lanu melomelo.

“Io, mālō!” Na'e pehē ange 'e

Petelō. “Ko e hā 'oku 'ikai te ke sai'ia ai 'i ai? 'Oku ifo 'aupito.”

Na'e ki'i longo 'a Hōsē 'i ha ki'i momeniti si'i ke fakakaukau pea ne 'emo hono loungutú. “Oku ou tui pē ko e 'uhingá ko 'ene ngaohi mei he kofi.”

“Ko e hā 'oku 'ikai te ke sai'ia ai he kofi? 'Oku ifo 'aupito ia.”

“Ko e me'ā he 'oku ou Māmonga, pea 'oku 'ikai ke mau inu kofi, pea mahalo 'oku 'ikai ke u anga ki hono ifó.”

Na'e mata'i puputu'u 'a Petelō. “Ko e hā e Māmonga? Pea ko e hā 'oku 'ikai ke mou inu kofi ai?”

“Ko e Māmongá ko ha taha ia 'oku kau ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku mau tui 'oku finangalo 'a e 'Otuá ke tau tokanga'i hotau sinó, ko ia ai 'oku 'ikai ke mau inu kofi, tī, pe kava mālōhi. Pea 'oku 'ikai ke mau ifi.”

Na'e pehē ange 'e Petelō, “Ka ko e ki'i fo'i lolo pē eni ia.” “Oku 'ikai ko ha kofi mo'oni ia.”

Na'e pehē ange 'e Hōsē, “Oku ou 'ilo.” “Ka 'oku 'ikai te u fie kai ia.”

Na'e kamokamo pē 'a Petelō. “E lava ke ke 'omai kotoa 'e koe e ngaahi fo'i lolo melomeló ma'aku. Ko e hā mo ha toe me'a 'oku ako'i atu 'e homou Siasí?”

“Oku mau 'alu ki he lotú he Sāpate kotoa mo ako fekau'aki mo Sisū mo e Tamai Hēvaní. 'Oku mau ako foki ai ha ngaahi hiva fakamānako. Ko hono mo'oní, 'e hiva mo lea kotoa 'a e kau leká 'i he'ema Lotú he Sāpate ko 'ení. Fēfē kapau te ke kole ki ho'o fine'eiki ke ta 'alu mo au ki he lotú? Te ke lava foki 'o fe'iloaki ai mo e ongo faifekau.”

Na'e pehē 'e Petelō, “SAI IA.” “Oku toe 'i ai nai ha'anau lolo kofi 'oku nau loto ke li'aki?”

Na'e kata 'a Hōsē. “Ikai, ka 'oku 'i ai ha me'a lelei ange 'oku nau ma'u ke vahevahe mo koe!” ■

'Oku nofo e tokotaha 'okú ne fai e talanoá 'i Tutā, USA.

KO E HĀ 'A E LEA 'O E POTÓ?

Na'e foaki 'e Sisū Kalaisi 'a e Lea 'o e Potó ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ke tokoni ke tau tauhi hotau sinó ke mo'ui lelei mo mālōhi. Te ke lava 'o lau 'a e fakahā ko 'ení 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 89.

'Oku fakahā mai 'e he Lea 'o e Potó 'a e me'a 'oku lelei mo kovi ki hotau sinó.

Lelei ma'atautolú:

Ngaahi fua'í'akaú
Vesitapolo
Kēlení
Ko ha kakano'i manu si'isi'i pē

Kovi ma'atautolú:

Kava mālōhi
Tapaká mo e faito'o kona tapú
Kofí mo e tíf

Fai 'e 'Eletā
Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Apostolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

'E mahu 'a e
ngaahi ta'u ka hokó
'i he ngaahi faingamālie
faka'ofa'ofa ke fakahoko
ai ha ngaahi me'a
lelei lahi.

'Oku 'i ai ha
mo'ui nāunau'ia
'i ho kaha'ú.

'E lava fēfē nai ke 'oua te u fu'u hoha'a?

Feinga ke 'oua
te ke fakakaukau ki
he ngaahi faingata'a
'o e māmaní he
taimi kotoa pē.

Fakakaukau
ki he lelei tahá mo
'amanaki 'a e lelei tahá
pea ma'u ha tui ki
he kaha'ú.

'Oku 'ofa ho'ó
Tamai Hēvaní
'iate koe.

Mei he "Let Virtue Garnish Thy Thoughts
Unceasingly," New Era, Oct. 2007, 4-7.

KO 'ETAU PĒSĪ

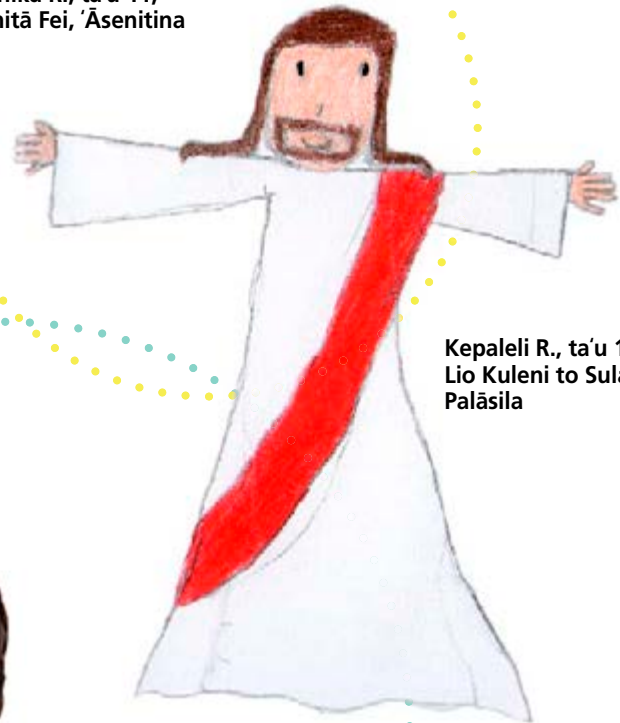
Na'á ku langa ha sĭpinga 'o e Temipale Sanitō Tomingikou Lepāpulika Tominikenī 'aki ha ngaahi fo'i piliki me'ava'inga.
Taniela U., ta'u 11, Sanitō Tomingikou, Lepāpulika Tominikenī

Ko e hingoa 'eku ki'i pusi ko Lusi. 'Oku 'alu ma'u pē 'eku ki'i pusi ki he halanga luelué pea foki mai, ka 'i ha pongipongi 'e taha na'á ne 'alu ai, na'e 'ikai ke u toe sio kiate ia. Na'á ne 'ai au ke u lotu, 'o hangē ko ia 'oku talamai 'i he 'Alamā 37:37: "Fealea'aki mo e 'Eiki 'i he me'a kotoa pē te ke fai, pea te ne fakahinohino'i koe 'i he me'a 'oku lelei."

'I he 'osi 'eku lotú, ne u fanongo ki he ngahaha hono kii kahoá. Ne u fakaava hake e matapaá pea u sio atu ki he'eku ki'i pusi 'oku tu'u ai, 'o tatali ke ne hū mai. Na'á ku ofo pea u houngā'ia 'aupito 'i he fanongo mai 'etau Tamai Hēvani kiate kītautolu 'o a'u ki he fanga kii me'a iiki tahá.

Pianikā R., ta'u 11,
Sanitā Fei, 'Āsenitina

Kepaleli R., ta'u 10,
Lio Kuleni to Sula,
Palāsila

Na'e ako'i mai 'e he faihiva 'a e Palaimeli ha fo'i hiva 'oku ne ako'i ko Sīsū Kalaisi, hoku fa'ifa'itaki'angá. Ne u ako kuo pau ke u muimui ki He'ene sĭpinga fakalangi 'o e talangofuá. 'I he'eku talangofuá, 'oku faitāpuekina au 'e he 'Otuá. Kapau te tau muimui ki he sĭpinga 'a Sīsú 'i he talangofua ki he'etau mātu'á, te Ne tāpuaki'i kītautolu.

Maka M., ta'u 7, Kananga,
Lepāpulika Fakatemokalati 'o Kongikoó

Sitepu 'e Taha Ofi Ānge ki he Toetu'ú

'Ekitivī ki he Uike 1:

Na'e Hāu 'a Sīsū ki
Selusalema

Folofolá: Mātiu 21:1, 6–11

Hivá: "Hosana 'o e Toetu'ú"
(*Liahona*, 'Epeleli 2003; ma'u
'i he LDS.org)

Paame 'o e Hosaná: Ngaohi ha
lau'i paame ke fakamanatu atu 'a
e ngaahi lau'i paame ne ta'ata'alo
'aki 'e he kaka'i ke talitali 'a Sisuú.
Tā fakatātaa'i ha la'i nima 'e nima
pe ono 'i ha pepa lanu mata pea
kosi (pe faka'aonga'i ha pepa
hinehina pea valivali lanu mata
kinautolu). Fakapipiki kinautolu
ki ha va'akau fakamea'a.

Ko e hā ha founga 'e taha te ke lava
'o fakahaa'i ai ho'o 'ofa kia Sisuú?

Te ke lava 'i he uike taki-
taha he māhiná ni 'o ako
lahi ange mo ho fāmilí fekau-
'aki mo Sīsū mo 'Ene Toetu'ú.
'Okú Ne mo'ui!

Uike 2: Na'e Foaki Mai 'e Sīsū e Sākalamēnití

Folofolá: Luke 22:1, 14, 19–20

Hivá: "Sīsū Homau Huhu'í" (Ngaahi Himí, fika 90)

Fakamanatu 'o e Sākalamēnití:

'Ai ha lisi 'o e ngaahi lea ke ne fakamanatu'í atu 'a e ngaahi me'a kuo fai 'e Sīsū ma'atautolú. Tauhi ho'o lisi 'i ho'o folofolá ke ke lava 'o sio ki ai lolotonga 'a e sākalamēnití.

'E founga fēfē ha'o lava 'o manatu'í 'a Sīsū 'i 'api pe 'i he akó?

S _____
 Ā _____
 K _____
 A _____
 L _____
 A _____
 M _____
 Ē _____
 N _____
 I _____
 T _____
 Í _____

Uike 3: Na'e Fakahaa'í 'e Sīsū 'a e Anga'ofá

Folofolá: Luke 22:47–51; Luke 23:33–34; Sione 19:25–27

Hivá: "Na'á Ne Fekau Hono 'Aló" (Tohi Hiva 'a e Fānaú, 20)

Kato Toetu'u: Fa'o 'a e ngaahi me'a ko 'ení 'i ha kato ke fakaava 'i he Sāpate Toetu'ú. Te ke 'ilo 'a e me'a ke fakahoko 'aki 'i he 'ekitivití 'o e uike hono hokó:

- (1) silini maka 'e tolu, (2) ki'i ipu, (3) afo kuo fakapona, (4) koa, (5) fanga ki'i konga tupenu lanu kulokula, (6) ki'i kolosi si'isi'í fa'u 'aki e toothpick, (7) konga tupenu hinehina, (8) va'a sinamoni pe ko ha 'akau kehe, (9) ki'i fo'i maka (10) tupenu hina 'osi pelu-pelu, (11) fakatātā 'o Sīsū.

'E founga fēfē ha'o muimui kia Sīsū 'aki hono fakahaa'í e anga'ofá?

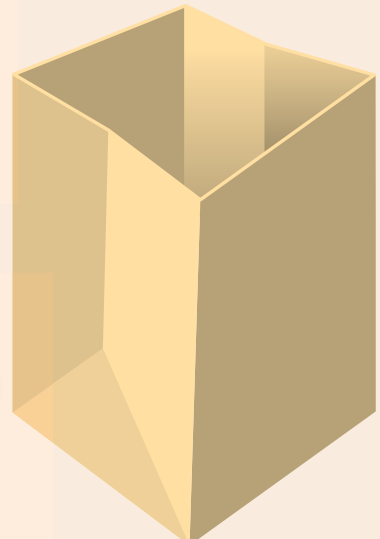
Uike 4: 'Okú Ne Toetu'ú!

Hivá: "Na'e Toetu'u nai 'a Sīsū?" (Tohi Hiva 'a e Fānaú, 45)

Ngaahi Folofolá mo e 'Ekitivití: 'I ho'o lau 'a e ngaahi potufolofola ko 'ení, to'o 'a e ngaahi me'a 'oku hoa mei ho'o Kato Toetu'ú.

- (1) Mātiu 26:14–15;
- (2) Mātiu 26:36, 39;
- (3) Mātiu 27:1–2;
- (4) Mātiu 27:22, 24;
- (5) Mātiu 27:28–29;
- (6) Mātiu 27:31;
- (7) Mātiu 27:59;
- (8) Sione 19:40;
- (9) Sione 20:1–4;
- (10) Sione 20:5–7;
- (11) Sione 20:10–20

'Oku founga fēfē nai hono hanga 'e he 'ilo ki he Toetu'ú 'a Sīsú 'o ngaohi koe ke ke ongo'i fiefia? ■

Na'e Loto-To'a 'a 'Apinetai

Na'e fakahā 'e 'Apinetai ki he kau Nīfaí 'oku fie ma'u 'e he Tamai Hēvaní ke nau fakatomala. Na'e 'ikai ke fie fakatomala 'a e Tu'i ko Noá mo 'ene kau taula'eikí, pea na'a nau fakamanamana'i ke fakalavea'i 'a 'Apinetai. Ka na'á ne talangofua ki he Tamai Hēvaní pea hokohoko atu 'ene malangá. Te ke lava fēfē nai 'o lototo'a hangē ko 'Apinetai?

Hili e lotú he Sāpate 'e taha, na'á ku 'alu mo ha ngaahi kaati-tufa ki 'api. Na'e 'i ai ha'aku kau-ngāme'a 'i he akó na'e 'ikai kau ki he Siasí, pea ne u fie ma'u ke 'oange ha kaati kiate kinautolu 'i he 'aho hono hokó. Na'e kamata ke u kī' ongo'i taiiili he pō ko iá,

ko ia ne u tū'ulutui hifo ai 'o fai ha lotu. Ne u ongo'i lelei mo loto-to'a ange, pea 'i he 'aho hono hokó ne u 'oange 'a e ngaahi kātí ki hoku kaungāme'a. Na'a nau fu'u sai'ia 'aupito ai, pea na'á ku ongo'i fiefia 'aupito 'i he'eku 'oange e 'ū kātí kiate kinautolú.

'Eva M., ta'u 8, 'Iutā, USA

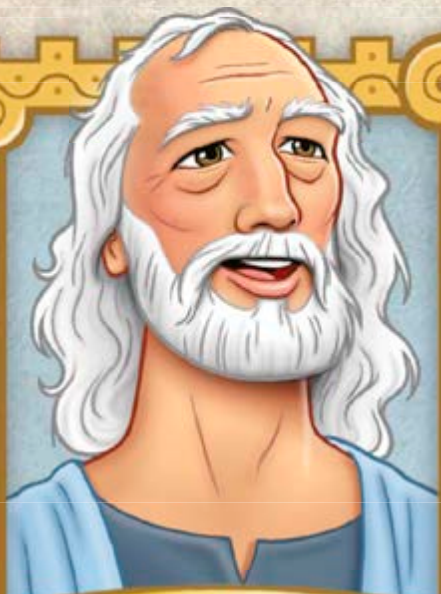

Paluki L., ta'u 8, Fololita, USA

TĀ FAKATĀTĀ 'A JARED BECKSTRAND

Kosi, pelu, pea tauhi 'a e kaati tukupā ko 'ení!

'APINETAI

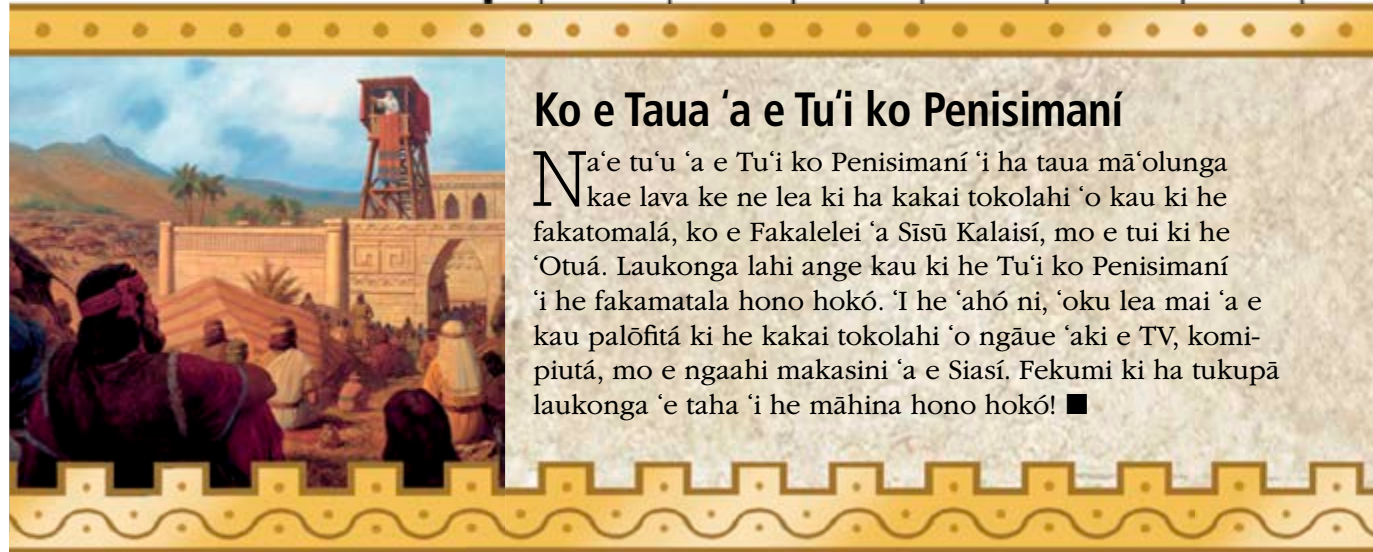
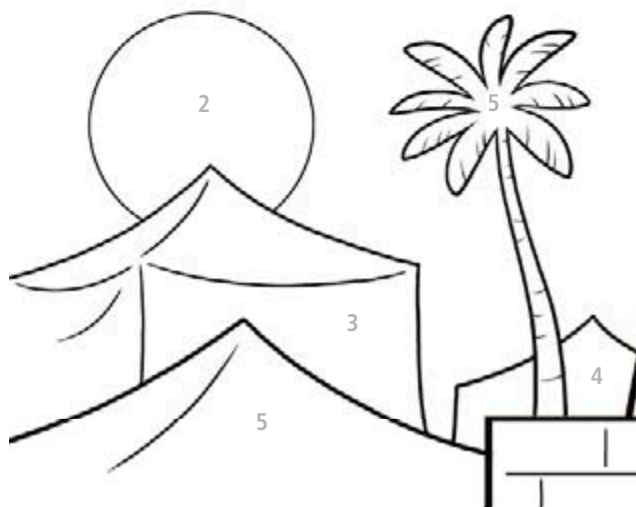
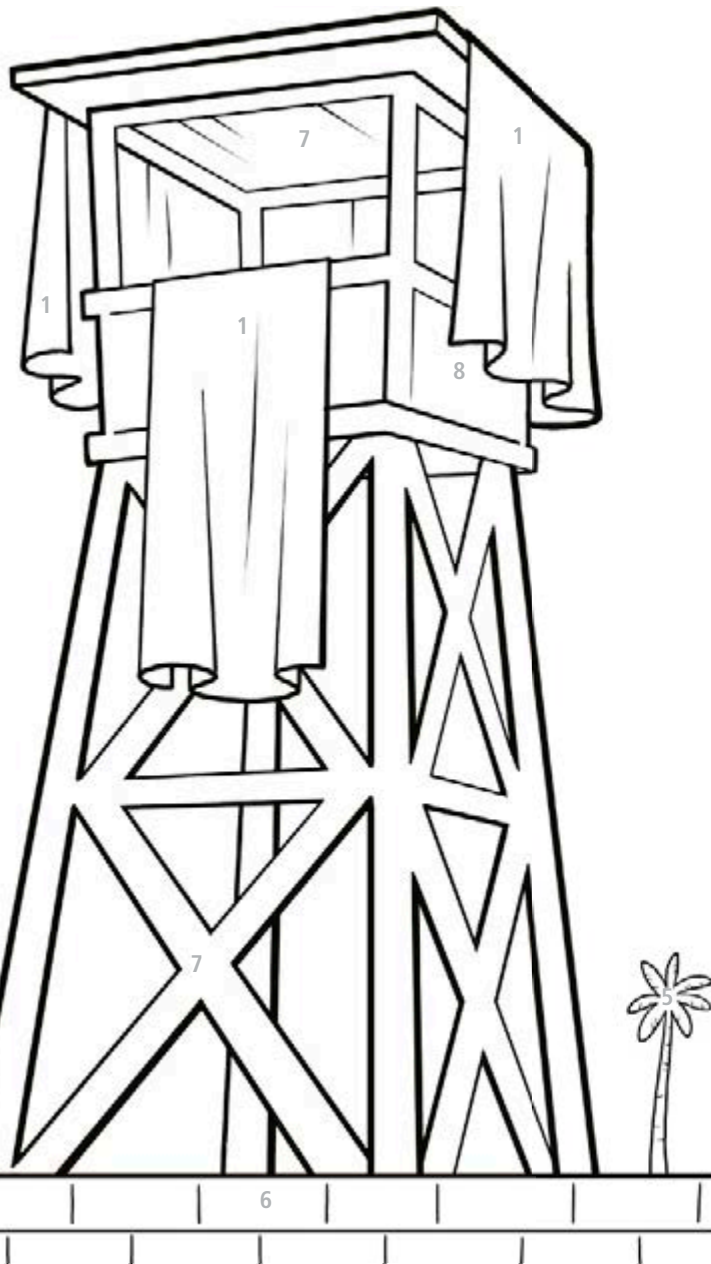
Te u Lava 'o Loto-to'a!

- Ako ma'uloto 'a e Mōsaia 17:9.
- Fai ha fili 'oku lelei—'o tatau ai pē kapau 'oku kī' faingata'a ange ke fakahoko.
- Mamata'i 'a e vahe 14 'o e ngaahi vitiō 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he scripturestories.lds.org.
- 'Oku ou pole'i au ke u . . .

Potufolofola 'o e Māhina ní:

Hili ha'ō lau 'a e ngaahi potufolofola ko 'eni, valivali 'a e 'ēlia 'oku fehoanaki mo e mata'ifiká 'i he tauá!

- 1 2 Nifai 31:4–13
- 2 Mōsaia 2:5–9, 16–19, 41
- 3 Mōsaia 3:5, 8–10, 19
- 4 Mōsaia 11:1–3, 20, 27–29
- 5 Mōsaia 16:1, 9, 13
- 6 Mōsaia 17:1–10
- 7 'Alamā 11:21, 38–46
- 8 3 Nifai 11:3–11, 13–17

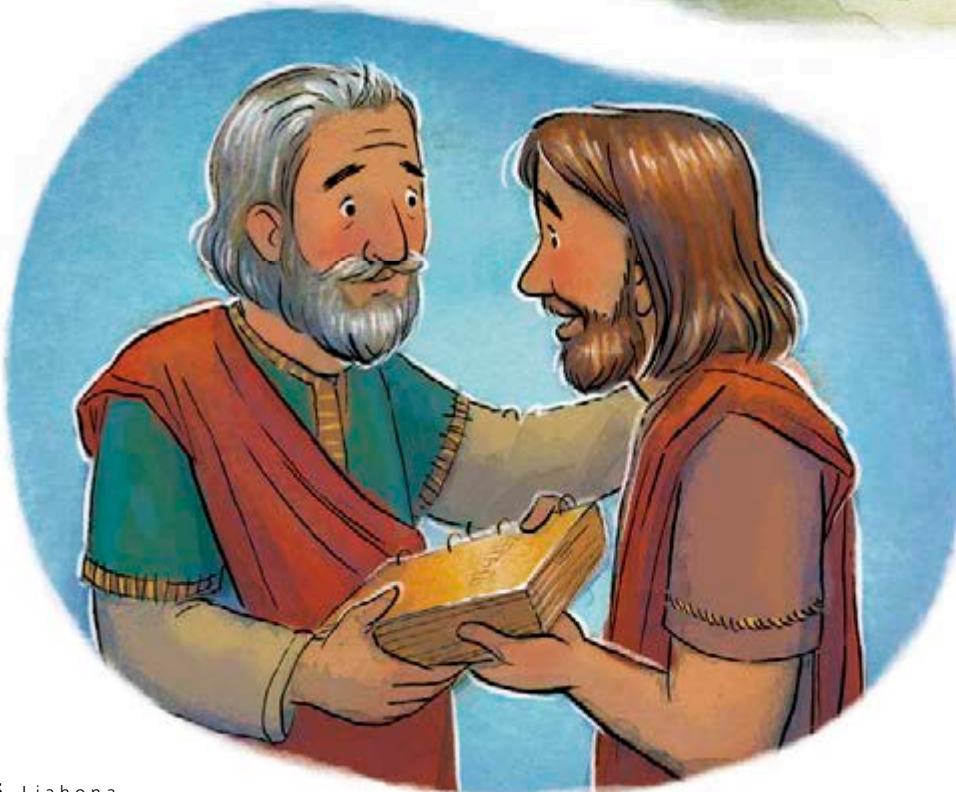
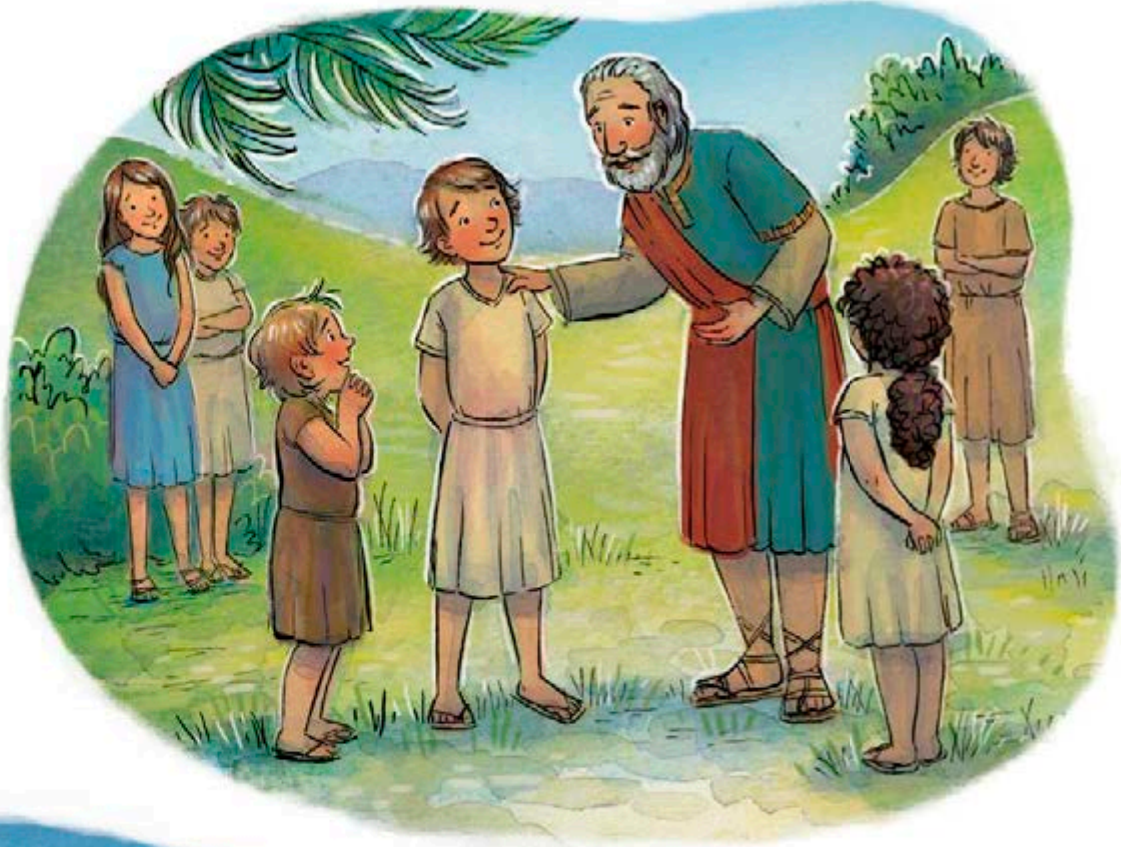

Ko e Tauga 'a e Tu'i ko Penisimaní

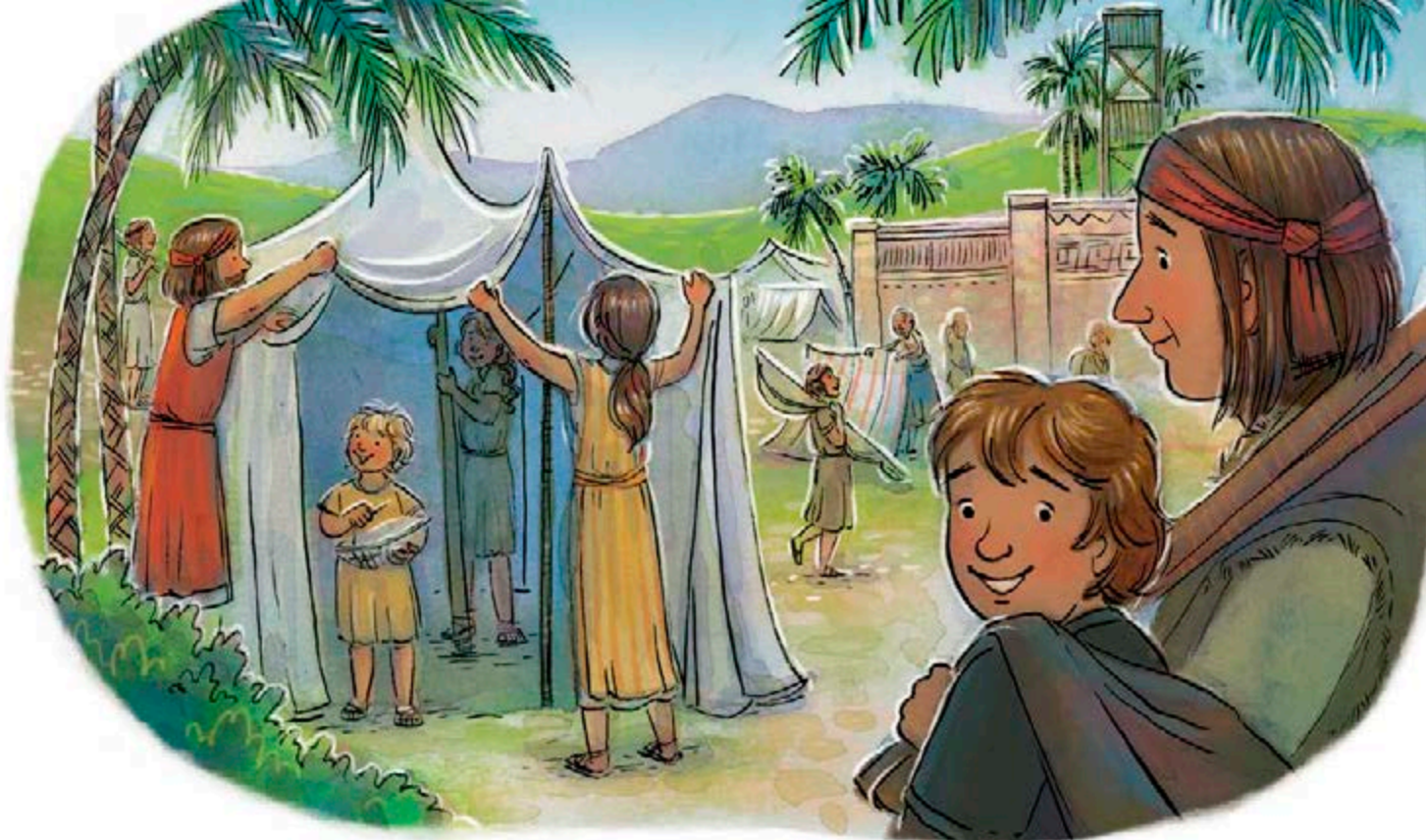
Na'e tu'u 'a e Tu'i ko Penisimaní 'i ha taua mā'olunga kae lava ke ne lea ki ha kakai tokolahi 'o kau ki he fakatomalá, ko e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí, mo e tui ki he 'Otuá. Laukonga lahi ange kau ki he Tu'i ko Penisimaní 'i he fakamatala hono hokó. 'I he 'ahó ni, 'oku lea mai 'a e kau palōfitá ki he kakai tokolahi 'o ngāue 'aki e TV, komipiutá, mo e ngaahi makasini 'a e Siasí. Fekumi ki ha tukupā laukonga 'e taha 'i he māhina hono hokó! ■

'Oku Ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní Hono Kakaí

Pehē tokua na'e
'i ai ha tu'i lelei
na'e ui ko e Tu'i
ko Penisimaní.
Na'á ne ako'i
hono kakaí ke
nau muimui ki
he 'Otuá kae lava
ke nau ma'u 'a e
melinó.

Na'e faka'au ke
motu'a 'a e Tu'i ko
Penisimaní. Na'á
ne foaki ki hono
foha ko Mōsaiá
'a e folofolá mo e
kāpasa ne 'iloa ko e
Liahoná. Na'á ne fie
ma'u ke ne tokanga'i
lelei e ngaahi me'a
mahu'ingá ni.

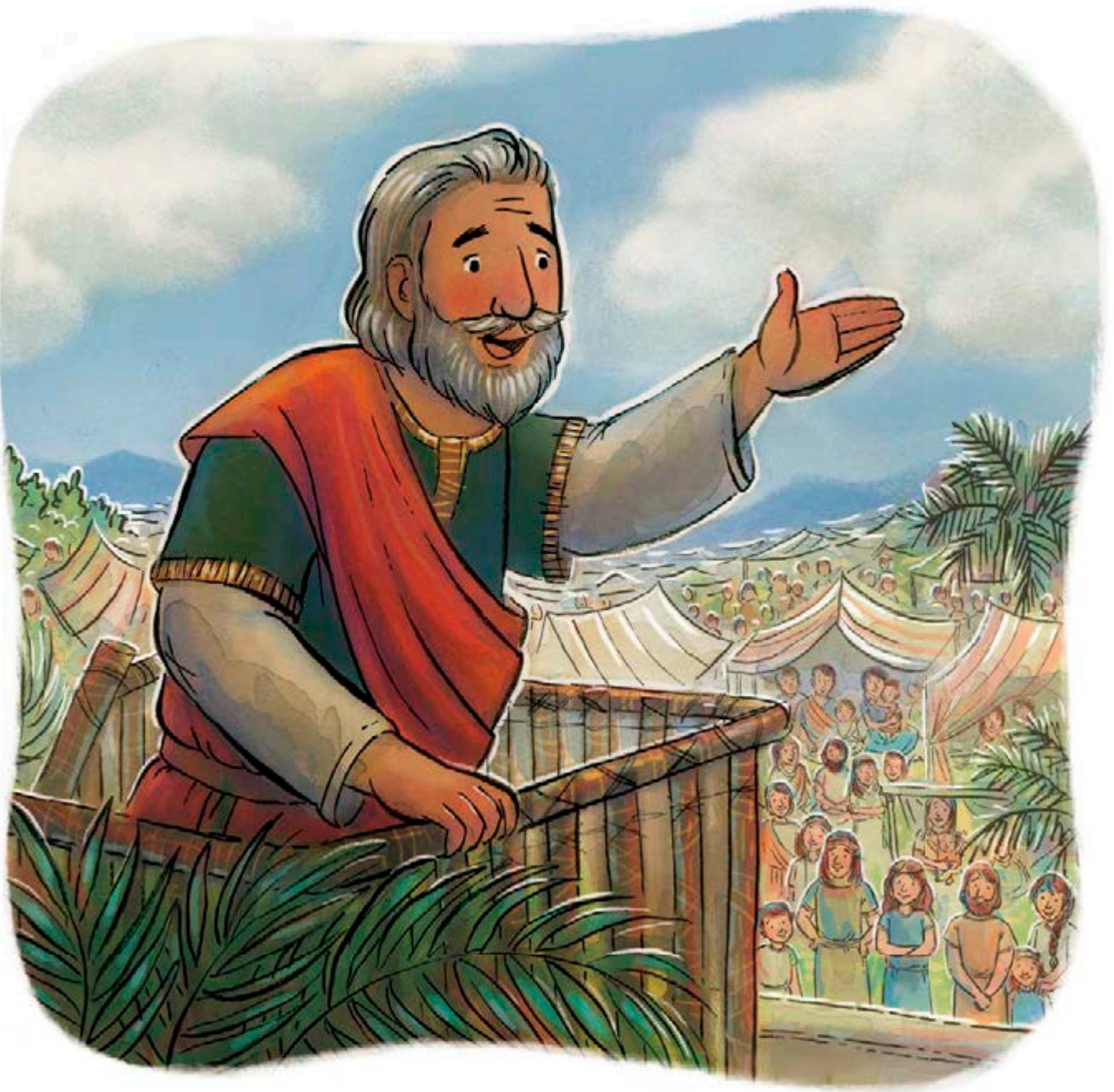

Na'e fie ma'u 'e he Tu'i ko Penisimaní ke talanoa ki hono kakaí, kimu'a peá ne maté. Na'á ne kole ange ke nau ha'u ki he tempalé.

Na'e ha'u 'a e kakaí mei he tapa kotoa pē 'o e fonuá. Na'a nau fokotu'u honau ngaahi fale fehikitakí mo honau fāmilí. Ko e hā nai 'e talaange 'e he tu'í kiate kinautolú?

Na'e sio hake 'a e kakaí 'o vakai ki he tu'í 'oku tu'u 'i ha funga taua. Na'e kamata leva ke lea mai e tu'í.

Na'e fakahā 'e he Tu'i ko Penisimaní e finangalo 'o e Tamai Hēvaní ki he kakai ke nau 'ilo'i. Na'á ne talaange kiate kinautolu fekau'aki mo Sīsū Kalaisi. Na'á ne talaange kiate kinautolu ke nau tauhi e ngaahi fekau'aki mo tokoni'i e kakai kehé. Pea 'e ui leva 'a kinautolu ko e kau muimui 'o Kalaisí. Pea te nau lava ke toe nofo fakataha mo e Tamai Hēvaní!

I he 'ahó ni 'oku ako'i mai 'e he palōfitá e finangalo 'o e Tamai Hēvaní ke tau 'ilo'i kae lava ke tau toe nofo fakataha mo Ia. ■

Mei he Mōsaia 2-5.

‘Oku Tau Fanongo he ‘Ahó ni Ki Hotau Palōfita

TĀ FAKATĀTAĀI E ARRYL STOTT

Fai 'e Eletā Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o

TOETU'Ú — KO E KAMATA- 'ANGA 'O E MO'UI

'Oku ou fifili pe 'oku tau fakahounga'i kakato nai e mahu'inga fau 'o 'etau tui ki he toetu'u mo'oni mo fakamāmani lahi. . . . Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá:

“Ko e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o 'etau tui fakalotú ko e fakamo'oni 'a e kau 'Aposetoló mo e kau Palōfita 'o fekau'aki mo Sīsū Kalaisí, na'e pekia, pea telio, pea toe tu'u 'i he 'aho hono tolú, 'o hā'ele hake ki he langí; pea ko hono toenga 'o e ngaahi me'a kehe kotoa pē fekau'aki mo 'etau tui fakalotú ko ha ngaahi tānaki atu pē ki ai” (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 57.

I he ngaahi me'a kotoa pē he ngāue nāunau'ia ko iá, ko e hā na'e fakaaonga'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá e fakamo'oni 'o e maté, telio mo e Toetu'u 'a e Fakamo'ui ko e fa'unga tefito'i mo'oni 'o 'etau tui fakalotú. . . ? 'Oku ma'u 'a e talí 'i he fo'i mo'oni ko e Toetu'u 'a e Fakamo'ui 'a

e uho 'o e me'a 'oku ui 'e he kau palōfitá ko e “palani lahi mo ta'engata 'o e fakahaofi mei he maté” (2 Nifai 11:5).

I he 'etau fononga ta'engatá, 'oku hoko 'a e toetu'ú ko e makamaile kāfakafa 'okú ne faka'ilonga'i e ngata'anga 'o e mo'ui fakamatelié pea mo e kamata'anga 'o e mo'ui ta'e fa'a maté. . . . 'Oku tau toe 'ilo'i foki mei he fakahā 'o onopōní, he 'ikai lava ke tau ma'u 'a e “kakato 'o e fiefiá” (T&F 93:33–34) ka 'ikai fakataha'i hotau laumālie mo e sinó 'i he toetu'ú. . . .

“Ko e “amanaki lelei' kuo foaki mai 'e he toetu'ú [vakai, 1 Pita 1:3] ko e fakapapau'i mai ia kiate kitautolu 'oku 'ikai ko e maté 'a e ngata'anga 'etau mo'ui ka ko ha sitepu mahu'inga pē 'i he liliu 'etau fononga mei he mo'ui fakamatelié ki he mo'ui ta'e-fa'a-maté. 'Oku liliu 'e he 'amanaki lelei ko 'eni 'a e fakakaukau kotoa 'o e mo'ui fakamatelié. . . .

'Oku 'omai 'e he mahino 'o e toetu'ú kiate kitautolu 'a e ivi mo e fakakaukau ke kātaki'i 'a e ngaahi faingata'a 'o e mo'ui fakamatelié 'oku tau takitaha fehangahangai mo iá pea mo kinautolu 'oku tau 'ofa aí, hangē ko e ngaahi tōnounou fakatu'asino, faka'atamai, pe fakaeloto 'oku tau omi mo ia 'i he fā'ele'i kitautolú pe ma'u 'i he lolotonga 'o e mo'ui fakamatelié. Koe'uhí ko e toetu'ú, 'oku tau 'ilo 'oku fakataimi pē 'a e ngaahi palopalema fakamatelié ko 'eni!

'Oku toe hanga foki 'e he pau 'o e toetu'ú 'o 'omi kiate kitautolu ha 'uhinga mālohi ke tu'unga ai 'etau tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá he lolotonga 'etau mo'ui fakamatelié. 'Oku mahulu ange 'a e Toetu'ú 'i hono fakataha'i pē 'o ha laumālie ki ha sino kuo fakapōpula'i 'e he fa'itoká. . . . Na'e ako'i 'e he palōfita ko 'Amulekí, “He ko e laumālie pē ko ia 'okú ne pule'i homou sinó 'i he taimi 'oku mou fononga atu ai mei he mo'ui ní, 'e ma'u ha mālohi ke pule'i homou sinó 'i he maama ta'engata ko iá” ('Alamā 34:34). . . .

'E kau 'i he pau ko ia 'o e toetu'ú ha faingamālie ke fakataha

NGAAHI 'ILO

Ko e hā ha founga ke tau faka'ehi'ehi ai mo hano tafia kitautolu 'e he ta'au 'o e kaupeau mo e ngaahi matangi 'a e fili?

“Tau fakahoungā'i mu'a hotau Vaka Motu'a ko Saioné, he ka ne ta'e-oua ia te tau tēkina, tuēnoa mo 'ikai hatau mālohi, 'o tafia kitautolu ta'e 'i ai ha fohe'uli pe fohe 'a'alo, pea tau tō-mo-hopo he ngaahi 'au mālohi 'o e matangi mo e peau 'a e fili.

“E kāinga, piki ke ma'u pea folau 'i he vaka nāunau'ia ko 'enī, 'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, pea te tau taufonua ki he ta'engatā.”

Eletā M. Russell Ballard 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā, “Oku 'i he Fohe'uli 'a e 'Otuá,” *Liahona*, Nōvema 2015, 27.

‘I he Makasini Foki ko ‘Ení

MA’Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVÓÚ

ONGO’I E LAUMĀLIE ‘O E ‘INISITITIUTÍ

‘I he taimi pē ne kamata ai ‘eku ako he
‘univēsítí, ne u fakatokanga’i na’e kehe ‘aupito
‘eku tú’unga mó’uí mei hoku to’ú. Na’á ku lotu
ke u ‘ilo ha feitu’u he ‘ikai ke u ongo’i
tuenoa ai—pea na’á ku ‘ilo ia.

p.46

MA’Á E TO’U TUPÚ

p.52

NGAAHI TALATUPU’A ‘E VALU

fekau’aki mo e Fakatomalá

Kuó ke fakatomala nai ka ‘okú ke kei ongo’i halaia pē? ‘Okú
ke ongo’i hangē ‘oku ‘ikai lava ke fakamolemole’i koé pe
ta’etaau ke fakamolemole’i? Lau ‘a e fakamatala ko ‘ení ke
mahino lelei ange ‘a e ngaahi mó’oni kau ki he fakatomalá.

MA’Á E FĀNAÚ

Sitepu ‘e Taha Ofi Ange ki he Toetu’ú

p.72

Ako lahi ange fekau’aki mo Sīsū Kalaisi mo e
Toetu’ú ‘aki hono fai ‘o ha taha ‘o e ngaahi ‘eki-
tivity’i ko ‘ení he uike kotoa pē ‘o e māhina ní!

SIASI ‘O
SĪSŪ KALAISI
‘O E KAU MĀ’ONĪ’ONI
‘I HE NGAHI ‘AHO
KIMUI NĪ